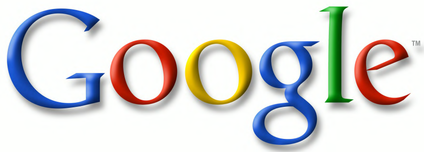
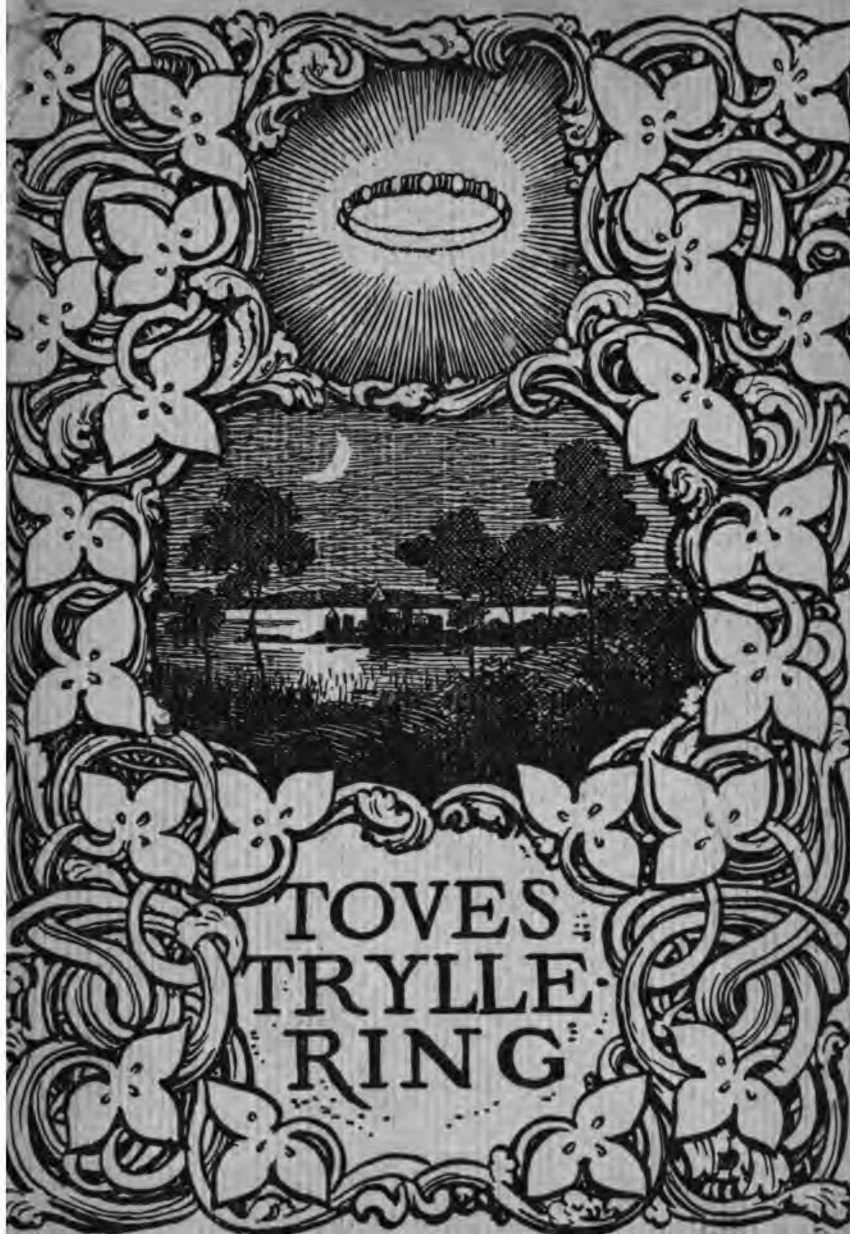








416033




TOVES
TRYLLE-
RING

FORTIDS SAGN OG SANGE

AF

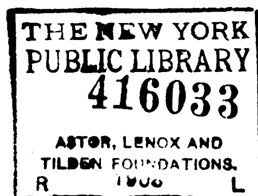
KR NYROP



BIND I

TOVES TRYLLERING

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
1907



Omslag og Vignetter af Hans Tegner

København. Trykt hos F. E. Bording

TIL MIN YNGSTE BRODER

LOUIS NYROP

MED TAK FOR TROFAST VENSKAB
GENNEM ÅRENE

INDHOLD

I
GURRESAGN

HUSKER du Gurre?
Således spørger trækfuglene hinanden i de fjærne fremmede lande, når de længes tilbage til den danske sommer med den milde sol over de gulnende marker, med de ensomme indsøer og de høje svale bøgeskove:

»O husker du Sjølund, den dejlige ø,
Hvor de vilde skovduer kurre?
De duftende bøge, den stille sø?
Husker du Gurre?«

Til Gurre er sagnene om Tove og Valdemar uløseligt knyttede. Her elskede de hinanden, og her led Tove sin grusomme død. Hele middelalderens romantik med dens ømhed og dens vilde gru har samlet sig om dette sted, hvor alle den nordsjællandske naturs ejendommeligheder mødes i et idyllisk hele af sjælden skønhed.

Egnen om Gurre virker lige betagende på øje som på sind og tanke.

Husker du Gurre?

Det gamle slot med de fire knejsende tårne er forlængst sunket i grus, men de halvt overgroede murrester vidner endnu om, at her »i gamle tider en kongebolig stod«, og denne kongebolig har folkets fantasi gjort til skuepladsen for opgøret mellem dronning Sofie og Tove.

Optændt af den voldsomste skinsyge mod sin lykkelige medbejlerinde til kongens gunst, stænger dronningen med egne hænder Tovelille inde i den glohede badstue, hvor hun må dø en ynkelig død.

Mindet om udåden har ligesom sat sit præg på stedet. Der hviler et drag af tungsind og vemod over de hensmuldrende murrester. Solens glød synes her mindre stærk, og fuglens sang lyder dæmpet og klagende. Det er denne stemning, som Drachmann har givet udtryk i de skønne linjer:

Kender du Volmers den sjunkne borg,
Kender du nogen så hvilende sorg,

GURRESAGN

Som den over egnen ved Gurre —
Hvor Volmers Tovelil døde?

Forlader vi ruinerne og går ned til den lille sø, mødes vi også der med minderne om Valdemar og Tove. Langs bredden rasler sivene i den friske morgenluftning, de bøjer sig fortroligt mod hinanden og hvisker, hvisker om de to, der elskede hinanden så ømt.

Men det er et andet sagn, her meldes om. Søen ved at berette en sær fortælling om en ring, en hemmelighedsfuld fortryllet ring, der ligger gemt dybt på dens bund.

Den ring var engang Toves, og den sikrede hende kongens kærlighed, så længe hun bar den. Selv efter hendes død var kongens sanser bundne til det afsjælede legeme, men en dag opdagede en hofmand ringen på liget; han tog den af og kastede den i søen. Fra det øjeblik var fortryllelsen løst, kongen vågnede af sin sanserus, men hans sind var nu så stærkt bundet til den stille skovsø, at han aldrig mere formåede at løsrive sig fra den. Han misundte end ikke Gud i hans paradis, om

han blot kunde få lov til altid at leve ved Gurresø.

Det er dette sagn, vi i det følgende skal undersøge.

Vi skal prøve på at bestemme dets alder, udrede dets bestanddele og påvise dets oprindelse, for derefter at følge det på dets mærkelige vandring gennem tider og lande.

Ti sagnet om Toves tryllering hører til de vandrende sagn.

Det hænder, at et sagn forbliver urokkeligt knyttet til det sted, hvor det er opstået, at det aldrig kommer til at slå rod andre steder, aldrig bliver genfortalt udenfor den egn, hvor det oprindeligt hører hjemme. Pyrenæerne synes således at gemme mange sagn, som er ukendte i det øvrige Frankrig, og i Toledo lever mærkelige minder fra Maurernes tid; de er snart knyttet til resterne af en moské, snart til en gammel port, snart til en hule ved Tajos bredder, men vidt forskellige fra de *leyendas*, der berettes i Sevilla og Granada.

Dette forhold er dog ikke det almindelige. Som oftest forplantes sagn ikke blot fra slægt til slægt, men fra egn til egn, fra land til land. Sømænd og købmænd, soldater og farende folk bringer dem viden om. I deres genfortælling spredes de som frø for vinden; hvor de finder en gunstig jordbund, slår de rod på ny, og i frodig væxt ranker de sig om navne på personer og steder, som oprindelig er dem ganske fremmede.

Til den nye stedfæstelse knytter sig gerne forbindelser med nye sagn. Og de nye og gamle elementer voxer sammen til en organisk enhed. Nye kombinationer kan indtræde ved hver ny stedfæstelse, eller hver ny genfortælling; de kan derfor være både mangfoldige og mangeartede.

Et sagn paa vandring afgiver således hyppigt et broget og vexlende skue; det skifter farve og udseende efter de forskellige tider og lande, efter de forskellige nationers krav; det udvides og beklippes og udvides atter; men at udrede de forskellige bestanddele og påvise deres sammen-

hæng hører ofte til sagnforskningens allervanskeligste opgaver.

Mange forskere har prøvet deres kræfter på »Toves tryllering«, både tyske og franske, rumænske og skandinaviske, og man kan nu med nogenlunde sikkerhed påvise sagnets vandring og udvikling.



II
KONG VALDEMAR OG TOVE

SAGNET om Toves tryllering er overleveret i forskellige optegnelser. Hos J. M. Thiele i »Danmarks Folkesagn« findes det under følgende form:

— Kong Valdemar elskede en pige fra Rygen ved navn Tovelille, og hans kærlighed til hende var så stærk, at selv da hun var død, kunde han ikke forlade hendes lig, men lod det føre med sig omkring i landet, hvorhen han drog. Dette blev omsider besværligt for alle dem, der skulde være om kongen, og derfor benyttede en hofmand en gunstig lejlighed til at undersøge, hvad der vel kunde være hos liget, som bandt kongen med en så mægtig kærlighed. Da fandt han en tryllering, hvilken pigens moder havde sat på hendes finger, for derved endog efter hendes død, at sikre sig i kongens gunst. Hof-

2*

manden tog ringen af fingeren, og strax forsvandt kongens kærlighed, og han lod liget begrave. Men nu vendtes hele kongens hu til hofmanden, der endnu var i besiddelse af ringen, så at alt, hvad der skulde ske, måtte udføres af ham, hvilket også omsider blev ham til byrde. Men da han vel vidste, at han alene havde ringen at takke for kongens høje gunst, kastede han den fra sig ud i en sø, der han engang red igennem Gurre skov. Fra den tid af begyndte kongen at finde sig bedre der i skoven, end hvilketsomhelst andet sted, og han lod i søen opføre et slot, og forbandt det med landet ved en prægtig kobberbro. Der opholdt han sig helst, og når han der i skoven jagede ved dag og nat, sagde han oftere i sin henrykkelse, at Vorherre gerne måtte beholde sit himmerig, når han kun måtte jage på Gurre. Disse formastelige ord skillede også kongen, da han var død, ved himmeriges fred, og til straf må han nu i den dybe nat jage gennem skoven til gru for alle dem, der hører den støj og ufærd, som han fører med sig.

Lad os se lidt nærmere på dette sagn, der her i alt væsentligt gengiver, hvad en bonde fortalte omkring 1840.

Sagnets hovedpersoner er begge historiske, men tiden har i høj grad forandret deres træk. Vi ved, at engang i middelalderen har en dansk konge ved navn Valdemar stået i kærlighedsforbindelse med en kvinde ved navn Tove, men den Valdemar, som elskede Tove, var ikke, som senere beretninger meddeler, og som alle digtere har antaget, Valdemar Atterdag, men Valdemar I., den Store. Den ældste danske Tovevise går tilbage til en tid, der ligger forud for det fjortende århundrede, da Valdemar Atterdag levede; den peger aldeles bestemt tilbage til 1152, det år, da Valdemar I ægtede dronning Sofie og blev skilt fra sin elskede, som dronningen lod ombringe.

Her har altså fundet en sagnoverførelse sted, til dels på grund af navnelighed: Valdemar Atterdag er i overleveringerne om Tove som på andre områder blevet arvtager efter en tidligere Valdemar. Et så-

dant forhold er ikke ualmindeligt i sagnets verden. I den oldfranske heltedigtning er sagntræk om Karl Martel og Karl den Skaldede blevet overført på Karl den Store; på lignende måde er de forskellige karolingiske konger, der bærer navnet Louis, smeltet sammen til én person, og i korstogsdigtene er der en stadig forvexling af de forskellige helte og konger, der fører navnet Baudouin.

Hvad nu Tove angår, fortælles det, at hun var fra Rygen; andre beretninger tilføjer, at hun var af de Podebuskers slægt, men dette er senere vilkårlige opdigtninger; vi ved absolut intet om hendes herkomst eller familie.

Lad os derefter undersøge sagnet, som det fortælles hos Thiele, eller rettere sagnene, ti i hans optegnelse er sagnet om trylleringen sammenflettet med sagnet om den vilde jagt. Denne forbindelse er dog ganske tilfældig; de to sagn har absolut intet med hinanden at gøre. Vi ser derfor i det følgende ganske bort fra det ældgamle motiv om den vilde jæger for

udelukkende at holde os til Toves trylle-ring.

Først må vi da undersøge: Hvor gammelt er dette motiv? Svaret er ikke vanskeligt at give. Det forekommer ikke i en eneste af de gamle redaktioner af Tove-viserne, og der kendes overhovedet ingen hentydning til det i nogen dansk middelalderlig kilde.

Først i det 17de århundrede dukker det frem i en tilføjelse til den redaktion af Tovevisen, som findes i Christence Juels og Anna Krabbes håndskrifter. Versene lyder således:

Kongen hand war det liig saa huldt:
Hand lod hendiss kiste beslae med guldt.

Denn kiste monne denn koning i løndom følge:
Dog det var ikke med alle dierris wilje.

Der dristed sig til enn welbiurdige mandt:
Han slog den kiste op for sandt.

Hand fandt under hendiss arm saa prud
Nogedt underligt, var suøbt i en klud.

Hand stack det udi sin taske:
Hand monne der-aff icke megitt braske.

Kong Waldemar fieck siidenn den edellmand saa kier:
Ti maatte hand altid hoess hanom wer.

Aaren war mange oc dagen war fliere:
Ud-aff den kongenss tienniste saa bleff hand leed.

Dett tyg hand tog, hand skar dett i to:
Hand kaste dett i denn sourtte iordt.

Dett enne wed Wordingborg, dett andett wed Gor:
Der -aff saa gangiss der mange ordt.

Kong Waldemar fieck di steder saa kier:
Begierede aff Gud, hand maatte der euig were.
Koning Waldemar loffuer dem bode.

Dette er ikke middelalderlig poesi; det er overhovedet ikke poesi. De rædselsfulde vers er utvivlsomt begåede af en tarvelig skillingspoet i det syttende århundrede; rimeligvis en nær slægtning af poeten i Åbenrå.

Foruden i den anførte vise berettes også sagnet i Mette Gjøes slægtebog fra 1663, og vi finder det gentaget i Resens Atlas, i Peder Syvs »Forklaring« til Tovevisen o. s. v.

Sagnet synes overhovedet at have interesseret meget og interessen holdt sig længe. I det attende århundrede fristede det endogså selveste Christian Friderich Wadskiær.

Denne bombastiske og samtidig halvt forsorne versemager har skrevet en mærkelig bog, som han kalder »Poëtisk Skue-Plads« (1741). Heri behandler han »De Kongelige Danske Residence-Slotte, saa mange af Historien og Antiqvitæten har været at opspore, med udførlige Historiske Anmærkninger, befattende iblant andet en god Samling af forekommende Højloflige Danske Kongers af den Oldenborgske Stamme, Deres Elogues og korte Panegyriqves hos fremmede og udlændiske Scribentere, og tillige en Forestilling af det Danske Scepters Arve-Rett for Souverainitæten, det itzige Høy-Kongelige Huuses Nedstigelse fra den gamle tappre og berømte Saxiske Konge Witekind den Store og Forvantskab med de gamle Danske Konger, de Danske Kongers Fortrin og Preeminence for alle andre i Europa o.s.v.«

Wadskiær besynger her udførligt de historiske minder fra Valdemarernes tid, som knytter sig til Vordingborg og Gurre. Det første sted hilser han i følgende pragtfulde linjer:

»Lyst-cirklet Wordingborg, du grønne May-Grævinde
Som Skoven favner ret med Greene-Arme om,
To Waldemarer her foræviger sit Minde,
Fra hvilke Slottet først og siden Byen kom.«

Efter derpå at have omtalt, hvorledes Valdemar Atterdag forelskede sig

»plat i Egnens Engle-Lader
Og ald den Yndighed det Sommer-Ansigt har,«

går han over til en skildring af Gurre:

»Foruden Wordingborg hand havde og et Gurre,
De tvende deelede den eene Waldemar,
Snart var hans Rendevous paa Gurre, snart paa Burre.
I dette Konge-Rim hand begge fattet har.

Da Kongens Favorit, som kaldtes Towe Lille,
Til Kongens Hjerte-Sorg ved Døden faldt ham fra,
Fik Hoff-Betjenterne ey lidet at bestille,
Thi Towe levede i Kongens Sind endda.

De maatte hendes Liig med Kongen stændig bære,
(Som fordum Frodes Liig blev længe baaren om,)
Hvor Waldemar hand var, hans Towe maatte være,
Thi Stanken Kongen som en Desmer forekom.

Af dette Hoverie blev man paa Timen trættet,
Og til Fortrydelse, som let at slutte, rørt,
Hvorfore een engang fik Kiste-Logget lettet,
Som havde noget før om Ælskovs-Tynder hørt.

KONG VALDEMAR OG TOVE

Hand fandt et Hexe-Baand, som var om Halsen
knyttet
Af Towes Moder, som den sorte Konst forstod,
Strax Kongens Kiærlighed med Baandet blev
forflyttet,
Som Towes Levninger paa Timen jorde lod.

Laqvajen blev igien til Kongens anden Towe,
Og maatte følge med i alle Kongens Fied,
Men da Opvartningen forøgedes til Hove,
Blev Tjenneren tilsidst af Kongens Naade kied.

Som andre stræber ind i Deres Kongers Naade,
Saa stræber denne ud, som slap for dybt der i,
De ypperligste Ting maa have Maal og Maade,
Hvis ikke taber de aldeles sin Værdie.

Det Troldoms-Baand, som nu et Trældoms-Baand
var bleven,
Beslutter hand tilsidst at kaste fra sig bort,
Thi dette havde her som hisset Spillet dreven,
Og gyldne Bolte, men dog Bolte til ham gjordt.

Hvad skeer? hand kaster det udi Moradsen Gurre.
Saa snart var Stadsen ey udi Moradsen lagt,
Før denne Harmonie begyndte strax at skurre,
Og Kongens Kiærlighed blev til Moradsen bragt.

Her bygte hand et Slot, hvorpaa hand siden døde,
Og holdt sit Gurre for sit lille Himmerig,
Ja sagde, at hand mod et ævigt Blive-Skiøde
Paa Gurre, vilde plat fra Himlen skrive sig.

Således lyder Wadskiærs »Skjaldresang«. Med sin snørklede stil og de mange barokke ordspil og vendinger er den et mesterstykke af dansk rokokopoesi, en pragtblomst fra en af paryktidens mærkeligste kunsthaver. Kun skade, at de blomster, som der groede, trods al deres »Ziirlighed« var uden duft og uden ynde.

Hundrede år senere benyttede Johan Ludvig Heiberg vort sagn i dramaet »Syvsoverdag«, skrevet i anledning af Christian den 8des kroning 1840. Første akt udspilles mellem nogle københavnske borgerfamilier, der er på skovtur ved Esrom; af de optrædende mærkes det forældreløse søskendepar Anna og Balthasar; Anna er forelsket i digteren Thorstein. Anden akt fører os med et spring helt ind i en stemningsfuld og æventyrlig romantik, hvor Phantasus udstrækker sin tryllestav og hersker med lunefuld ynde. På hans bud rejser Gurre slot sig på ny bag skærsommernattens tågeslør. Slottets port åbner sig og ud gennem den træder

kong Valdemar fulgt af dronning Helveg, Henning Podebusk, Thorstein Skjald, riddere og jægere, væbnere og jomfruer. Med dristig hånd sammensmælter Heiberg fortid og nutid; Anna bliver en af dronningens jomfruer, og Balthasar Henning Podebusks væbner. Skjalden identificeres med digteren fra første akt, og bindeleddet mellem drøm og virkelighed bliver den ring, som Anna i første akt sendte sin tidligere forlovede tilbage. Phantasus omskaber den til Toves tryllering, og så længe Thorstein bærer den, skænker kongen ham al sin hengivenhed og bevågenhed, medens han kun har kulde for sin dronning og for marsken. Thorstein giver ringen tilbage til Anna, som strax derved vinder kongens kærlighed; senere kommer ringen i Balthasars besiddelse, og i samme øjeblik vender alle kongens tanker sig imod ham. Fortryllelsen løses først, da Henning Podebusk kaster ringen i vandet, hvor sylfer, alfer, undiner og gnomer for fremtiden våger over skatten:

»Trolddommen dybt begravet
Hviler på søens bund,
Men med dens kraft begavet
Vorde nu Gurres lund.«

Som man ser, har Heiberg af sagnet kun benyttet motivet med ringen, som han tilmed har omdigtet og udvidet på en ret original måde, idet hans løsslupne, kåde Phantasus lader ringen vandre fra den ene til den anden og således driver syndig gæk med kongen, der tilsidst endog falder i henrykkelse over Balthasars tåbelige snak. Den uforlignelige »Skærsommernatsdrøm« har utvivlsomt været Heibergs forbillede.

Med sikkert blik har Heiberg ladet det centrale i sagnet, kongens kærlighed til Toves lig, ligge som ganske udramatisk. Han hentyder kun til det i de vers, hvor Thorstein skænker Anna ringen:

Bevar den vel, den er en sjælden skat,
Ti Tove har den båret på sin finger.
Da hun fra Rygen kom til Sjællands kyst,
Hun bar den alt. Og dengang kongen førte
Den elsktes lig omkring, sad diamanten
Endnu på hendes finger under handsken.
Engang — det var vel uret, kan jeg tænke,

Men dig vil jeg bekende det — engang,
Da jeg ved liget ene sad og skued
De kendte træk, som døden havde stivnet,
Fik jeg en egen lyst; jeg veed ej selv,
Hvordan det kom: jeg åbned skrinets glaslåg,
Drog handsken af den ene hånd, tog ringen,
Og satte den i dette bånd, og bar den
Om halsen, skjult for alle, som et minde,
Der knytted mine tanker til den døde,
Og kaldte kvad om hende frem på læben.
Og sælsomt nok: Såsnart nu kongen kom
Og så på liget — handsken jeg igen
På hånden havde sat og lukket låget —
Befalte han, man skulde strax ham skille
Ved det tilforn umistelige syn,
Og tage liget bort og jorde det, —
Fast som om ringen havde magisk kraft,
Og var en talisman, hvormed den skønne
Bedåret havde snildt kong Valdemar.
Men nu, nu skal klenodiet, som smykte
Den døde, bæres af den levende,
Af hende, som, når jeg om Tove kvad,
Gav sangen ord og lånte den sit billed.



III
EN KURFYRSTES SAGA



I det foregående kapitel har vi set, at fortællingen om Toves tryllering ikke tilhører Danmarks middelalderlige sagnverden. Tiltrods for den mundtlige overlevering og tiltrods for den almindelige antagelse, som stadig opretholdes af digterne, er det utvivlsomt, at fortællingen skriver sig fra en langt senere tid. Den dukker først op i det syttende århundrede.

Den tilhører altså ikke oprindeligt Valdemarernes sagnhistorie, men er først senere kunstigt indflettet i denne. Sandsynligheden taler for, at den må være indvandret fra et fremmed land og således tidligere have været knyttet til et andet navn.

Det bliver nu vor opgave at undersøge, hvorfra fortællingen er kommet. Men, før

3*

vi tager fat herpå, skal der anføres en mærkelig parallelform, som dukker frem i Tyskland i slutningen af det syttende århundrede. Den er knyttet til en samtidig fyrstes navn, idet den fortælles om kurfyrst Johann Georg den 4de af Saxen (1668—1694), og indfører et fantastisk element i beretningen om hans kærlighedsforbindelse med Magdalene Sibylle von Neitschütz, der var en datter af en af hans gardeofficerer; hun ophøjedes til lensgrevinde og fik navnet von Rochlitz.

I »Das galante Sachsen« (Offenbach am Mayn 1735) læser man følgende:

»En fornem jomfru ved navn Neitsch, til hvem kurfyrsten nærede en heftig kærlighed, fik kopper og døde. Herover henfaldt kurfyrsten i så dyb en fortvivlelse, at ingen og intet kunde trøste ham. Man kunde ikke engang rive ham bort fra det døde legeme; han omfavnede det og tilhviskede det stadig de mest rørende ord. Han ønskede sig døden for at slippe bort fra et liv, der efter hans Neitschens død kun var ham forhadt.

Alle mente, at kurfyrstens voldsomme sorg måtte skyldes noget overnaturligt, en hemmelighedsfuld trolddom. Og da domstolene i Saxen ikke var enige med parlamentet i Paris, hvor man ikke troede på trolddom, så tvivlede de ikke om, at den afdøde måtte have brugt tryllekunster for at vinde kurfyrstens kærlighed og bevare den udover døden.

Der gik den gang det rygte, at man under hendes venstre arm havde fundet et lille tørklæde, dyppet i blod; i tørklædet var der indsvøbt et beskrevet stykke papir; da det var blevet fjærnet, skulde kurfyrsten være blevet rolig og atter være kommet til fornuft.

Jeg kan rigtignok ikke vide, om alt dette er sandt. Men sikkert er det, at det var kurfyrstens egensindighed ikke at ville skilles fra sin elskede, der var skyld i, at også han fem dage derefter selv fik kopper; af denne sygdom døde han den syvende dag.«

Det er utvivlsomt, at vi her står overfor en sideform til den danske fortælling.

Grundmotivet er ganske det samme; vi har kun ny stedfæstelse og en deraf følgende tilknytning til andre personer. Det gælder nu om at finde det fælles udgangspunkt for de to fortællinger, og dette er ikke vanskeligt. De går utvivlsomt begge tilbage til en beretning af Petrarca om Karl den Store. Både kurfyrsten af Saxen og kong Valdemar af Danmark er her arvtagere efter den mægtige Frankerkonge.

Uden at ane den rette sammenhæng imellem sagnene, har Wadskiær gjort opmærksom på, at også Karl den Store blev »charmeret i et ringe fruentimmer, hos hvilken hand altid var, endog efter hendes død,« hvorefter han kort meddeler den sagnform, vi i det følgende skal undersøge.



IV

RINGEN I FRANKEN-
BERG SØ

AACHEN er en af Tysklands allerældste byer, og historiske minder slynger sig om den i broget fylde.

Den er først og fremmest Karl den Stores by. Her fødtes han, den store »konge og kejser«, der så mægtigt satte samtidens og eftertidens fantasi i bevægelse; her døde han, og her ligger han begravet i den gamle domkirke, hvis opførelse han selv påbegyndte.

Det er bekendt, at Karl nærede en meget stor forkærlighed for Aachen, og denne forkærlighed lader sig forklare på den simpleste og naturligste måde. Hvem føler sig ikke knyttet til sit fødested med de stærkeste bånd? Men der var andet end barndomsminderne, som bandt ham til byen og bragte ham til at vælge den til sin residensstad. Aachen var jo allerede

på hans tid gammel og berømt; så langt tilbage som i det tredje århundrede e. Kr. havde man prist dens herlige beliggenhed og dens sundhedsbringende, varme svovlkilder.

Sådanne simple og ligefremme grunde tilfredsstiller imidlertid ikke folkets altid vågne og hungrige fantasi. Når en mægtig hersker som Karl den Store, der bød over det halve Europa, stadig vendte tilbage fra sine mange krigstog og rejser til den samme by, skønt han ejede utallige andre byer og borge, der måtte kunne have behaget ham i ligeså høj grad, så mente folket, at dette ikke kunde forklares på helt naturlig måde. Der måtte være noget, der magtstjal hans vilje, noget, som tryllebandt hans sind. Men hvad var dette noget, der var mægtigere end selve den mægtigste hersker? En trolddom måtte have virket her, og følgende fortælling afgav forklaring på det hele:

Karl den Store elskede en kvinde ved navn Fastrada; han ægtede hende og hun blev hans tredje hustru. Da hun døde blev

han ude af sig selv af fortvivlelse; han vilde ikke tro, at hun virkelig var død, og han forbød, at man begravede hende. Dag og nat blev han siddende ved det afsjælede legeme, der holdt sig fuldstændig friskt.

Kejserens sorg gjorde ham ligegyldig for alt, og statens sager led under hans uvirksomhed. Forgæves forsøgte hans rådgivere at bringe ham tilbage til det virkelige liv. Men en nat havde ærkebiskop Turpin et syn; det åbenbarede ham, at kejseren var offer for en trolddom, der boede i en ring, som var knyttet i Fastradas hår. Da kejseren derfor en dag var faldet i søvn, benyttede Turpin sig af lejligheden, viklede ringen ud af ligets hår og kastede den i den lille Frankenberg sø, som ligger udenfor Aachen. Karl fattede nu lede for Fastradas lig, der strax gik i forrådnelse, og hele hans kærlighed blev overført på søen. Han gjorde Aachen til sin residensby, smykkede den med pragtfulde bygninger, men selv boede han helst paa Frankenberg slot for altid at være nær ved den sø, der i sit dyb

gemte og endnu gemmer den hemmelighedsfulde ring.

Denne fortælling aflires af alle fremmedførere, der i vore dage fremviser og forklarer Karl den Stores pragtfulde gravmæle for nysgerrige turister. Den findes aftrykt i alle rejsebøger med selve den rødbindede Baedeker i spidsen, og den har gentagne gange været genstand for digterisk behandling i romaner og ballader. Særlig på romantikens tid afgav den et yndet motiv, og man sentimentaliserede den ud i det helt tåredryppende; digtere, tegnere viser os Karl siddende hensunken i stum fortvivlelse ved søens bred; månens stråler spiller henover bølgerne, fra hvis skød en hvid kvindeskikkelse hæver sig; i hånden holder hun en funklende ring, og hun svæver hen imod den sørgende kejser o. s. v. o. s. v.

Denne fortælling er gammel af oprindelse, men ganske moderne i sin udformning. Digterne har pyntet på den og indført personer og navne, som oprindelig er den helt fremmede.

Karl den Stores anden dronning (ikke den tredje) hed Fastrada; men hun spiller aldeles ingen rolle i Karls sagnhistorie, og det er først i det nittende århundrede, at hendes navn ad lærd vej er blevet indført i sagnet; de ældre former af sagnet kender ikke navnet på den døde kvinde.

Ærkebiskop Turpin har heller ikke oprindeligt noget som helst med fortællingen at gøre, og tilknytningen til Frankenberg sø er også af sen oprindelse; slottet, som Karl der skulde have bygget, opførtes først i slutningen af det trettende århundrede.

Desuden har man på forskellig måde pyntet på den gamle fortælling. Karls elskerinde er gjort til hans legitime hustru og forskellige drastiske detailler er udeladte af hensyn til publikums smag på romantikens tid.

Spørger man nu om denne fortællings alder og oprindelse, er det sandsynligt, at den går tilbage til en beretning af Petrarca fra 1333.

Det år kom den store italienske digter

og humanist til Aachen, og i et latinsk brev har han fortalt, hvorledes han der beså kejserens gravmæle, og hvorledes nogle munke i domkirken fortalte ham en yndefuld »fabella«; den handlede om Karls kærlighed til en kvinde af tarvelig herkomst, der boede i en skov ved Aachen. Han elskede hende i den grad, at han for hendes skyld glemte alt. Og da hun pludselig blev syg og døde, sad han ved hendes lig, kyssede hende, talte til hende og omfavnede hende, som om hun endnu levede. Hans dør var lukket for alle, statens sager henlå uafgjorte, fremmede gesandter forlangte ham forgæves i tale, intet kunde fjerne ham fra den elskedes lig. Selv da den døde gik i forrådnelse, var kejseren lige betagen, indtil en hellig præst, efter inderlige bønner og ledet af en guddommelig røst opdagede, at der i ligets mund var skjult en ring med en ædelsten i; den tog han ud og stak til sig. Da kom kejseren atter til besindelse, liget blev ham modbydeligt, og han befalede at skaffe det bort. Men

nu sluttede han sig meget varmt til den gejstlige. Da kastede denne ringen i en sump ved Aachen. Og fra den tid af vilde Karl ikke rejse bort fra denne by; han byggede et slot og en domkirke ved sumpen og forlod virkelig heller ikke Aachen, så længe han levede; han befalede også, at han skulde begraves der.

Denne beretning godtgør, at sagnet om Karls kærlighed til den døde kvinde var kendt i Aachen i begyndelsen af det 14de århundrede. Som vi senere skal se, er det muligt at følge sagnet adskilligt længere tilbage i tiden.

Beretningen vakte stor opsigt. Petrarca var i tidligere tid en meget læst forfatter, nu er han blevet klassiker og læses derfor noget mindre. Den ligger til grund for så godt som alle senere behandlinger og udformninger af sagnet.

Lærde mænd refererede brevet, digtere omskrev det i bunden stil, og den berømte augustinermunk Abraham a Sancta Clara benyttede det som text til en af sine bekendte drastiske prædikener. Den er så

karakteristisk, at jeg kort skal referere den.

Han begynder på sin sædvanlige måde i et sprog fuldt af ordspil og rim:

— »Carolus, mit dem Zunamen Magnus, der Grosse, erfüllte fast die gantze Welt mit Lob, mit Ehr, mit Lehr, mit Nutz, mit Schutz, mit Fried, mit Freud, dass ihme also ein Pompejus nicht gleichte, und neben seiner ein Macedonischer Alexander den Namen verlierte.

Derefter fortsætter han: »Denne Karl var som et hus, hvori der altid findes mørke steder, som et træ, hvor der altid findes nogen ormstukken frugt, som en have, der aldrig er helt fri for ukrudt.« Og han fortæller, hvorledes kongen forelskede sig i »ein gewisses Weibsbild«, hvorover hele hoffet rynkede på næsen; hvorledes derefter denne »Mist-Butten« døde og blev balsameret, og hvorledes han førte en lang »Liebs-Discurs« med liget.

Men så kom en dag ærkebiskoppen af Cøln; han åbnede munden på denne »Helena« og tog trylleringen ud; så opdagede

kongen sin vildfarelse og overførte sin kærlighed på »den, der fra det høje haver omsorg for os«. »Derfor råder jeg Eder, at I aldrig skal have noget at skaffe med en sådan tryllering. Alligevel skænker jeg Eder en gylden ring, som I skal holde på tungen, så at I kan komme i kærlighedsforhold til Gud. Denne ring er det bogstav O, hvormed jeg forstår *oratio*, bønnen, og med den på sin tunge kan mennesket vende og dreje den almægtige Gud, vinde hans hjælp og kærlighed.«

Herefter følger så en latinsk udlægning af bønnens magt:

oratio justi clavis est coeli,

den retfærdiges bøn er som en nøgle til himlen o. s. v. o. s. v.



V
KARL DEN STORES DØDSSYND

DER går et gammelt uhyggeligt sagn om en synd, som Karl den Store havde begået. Den synd var så rædselsfuld, så gruopvækkende, at kejseren end ikke dristede sig til at bekende den for sin skriftefader.

Derfor kunde han heller ikke få syndsforladelse, og hans salighed stod på spil.

Men den mand, der mere end nogen anden havde kæmpet for kristendommens udbredelse, der havde overvundet og døbt talløse hedninger og var pavestolens sikreste støtte, kunde umuligt gå en evig fortabelse i møde.

Derfor greb Gud ind og gjorde hans synd åbenbar, ikke for folket, men for kirken.

Hvori synden bestod, er til alle tider for-

blevet en hemmelighed; foruden af Gud kendtes den jo kun af kejseren og hans skriftefader. Intet sagn ved derfor noget sikkert at melde. Men det hemmelighedsfulde drager fantasien med en sælsom magt, og i flere sagn møder vi forsøg på at råde runerne og løfte sløret.

Alle formodninger og gisninger går i samme retning, at kejserens synd skulde være af erotisk art. I nogle sagn hviskes om et kærlighedsforhold mellem Karl den Store og hans søster Gisle; Frankrigs nationalhelt, den berømmelige, overalt besungne Roland, Kejserens stolte søstersøn, var tillige hans egen søn.

En hel anden forklaring finder vi i en gammel tysk rimet krønike, der er forfattet mellem 1280 og 1290. Det er en »Weltchronik«, der behandler mange landes og kongers historie. Forfatteren hedder Enenkel, og han levede i Østrig.

Enenkel beretter følgende:

Det hændte, at Karl den Stores dronning døde. Han lod liget balsamere. Men hun havde ved djævelens hjælp skjult et trylle-

middel under sin tunge, og dette middel gjorde, at kejseren ikke kunde skille sig fra hende. Han lod liget hver dag bade, og hver aften bragte to hofsinder, som var inde i kejserens hemmelighed, det ind til ham, og han fortsatte sit samliv med hende. Kejseren gik ofte til skrifte, men denne store synd vovede han aldrig at bekende.

En dag, da den hellige Ægidius stod for højalteret og messede, dalede en due ned fra himlen; i sit næb holdt den et brev, hvor kejserens synd var skrevet med guldbogstaver. Den hellige biskop læste brevet og bebrejdede kejseren hans synd i heftige ord. Men kejseren erklærede, at det var ham umuligt at leve på anden vis. Ægidius lod sig da føre ind i værelset, hvor liget lå, og han spurgte kejseren: »Udstrømmer der ikke en sød vellugt fra hendes mund?« Da kejseren bekræftede dette, nærmede biskoppen sig til liget, åbnede dets mund, af hvilken en ring faldt ud. Strax gik liget i forrådnelse, og Karl forstod, at han havde været genstand for

en fortryllelse. Lige til sin død bar han anger over sin synd.

Vi træffer her »Trylleringen« kombineret på en uhyggelig, virkningsfuld måde med sagnet om Karls uskriftede synd. At undersøge dette sidste motiv ligger udenfor vor opgave her. Kun så meget skal siges, at sagnet er af nordfransk oprindelse, at det går langt tilbage i tiden, og at det spiller en ret betydelig rolle i den oldfranske heltedigtning og i flere helgenlegender. Kombinationen med sagnet om trylleringen er af forholdsvis sen oprindelse og er sket i Tyskland.

I »Karl Meinet«, et gammelt tysk digt fra begyndelsen af det fjortende århundrede, som besynger Karl den Stores ungdomshistorie, genfinder vi den samme fortælling som hos Enenkel, men de to motiver er ikke her smeltet så nøje sammen. Forfatteren tilføjer udtrykkeligt: Jeg har hørt nogle fortælle, at kejserens uskriftede synd skulde være den, som han begik, da han sov hos den døde kvinde. Iøvrigt er der stor forskel på fortællingen,

som den foreligger i de to texter. Jeg meddeler den derfor også efter »Karl Meinet«. Som man vil se, er det utvivlsomt denne version, der har tjent som direkte eller indirekte grundlag for, hvad munkene fortalte Petrarca:

Karl den Store havde en elskerinde, for hvem han nærede en så voldsom lidenskab, at han aldrig kunde være hende foruden; han forsømte statens sager, og folket blev misfornøjet. Da hun døde, lod han hende balsamere, og han vedblev at hvile hos hende, som da hun var levende. En hofsinde, der var fortvivlet over kongens forvildelse, undersøgte en dag den dødes legeme; han fandt en ring, knyttet i hendes hår, og han tog den til sig. Da kejseren genså liget, følte han afsky for det og lod det begrave. Men han blev betaget af en stærk kærlighed til hofsinden, der altid måtte være i hans nærhed.

En dag opholdt han sig på et slot, kaldet Aachen. Slottet var forfaldent og brugtes kun ved jagter. Udenom det lå en dyb mose og deri kastede hofsinden ringen,

for således at befri sig fra kongens kærlighed. Fra nu af brød kongen sig ikke mere om ham, men han kunde ikke løsrive sig fra mosen, og slottet blev hans yndlingsopholdssted. Her indrettede han sin residens, og her lod han opføre en pragtfuld kirke til ære for Guds Moder.

Vi står her utvivlsomt ved den ældste tyske form for sagnet; skønt den først er nedskrevet omkring år 1300, er den sikkert ældre end den form, vi træffer hos Enenkel. Spørgsmålet bliver nu: Kan vi nå længere tilbage?

Karl den Stores sagnhistorie begyndte at udforme sig meget tidlig. Sagnet rankede sig om hans stolte helteskikkelse allerede inden hans død, og efter hans død blev dets væxt så yppig, at den historiske Karl næsten ganske forsvandt. Det er disse mange og brogede traditioner, som danner grundlaget for en stor del af de oldfranske heltedigte. Men i intet af disse digte, lige så lidt som i nogen fransk krønike, træffer vi sagnet om Karls kærlighed til en død kvinde. Vi kan

heraf drage den slutning, at det ikke kan være af fransk oprindelse, og endvidere, at det fra først af næppe kan have været fortalt om Karl den Store. Ti af en tysk sagnhistorie om Karl findes der kun svage spor, og de er ikke blevet omsat i episk form.

Tilknytningen til kejser Karl er sket i henhold til det gamle ord: »Alt vand vil til strand, og alle penge til den rige mand.« Kejser Karl var netop den rige mand. Århundreder igennem virkede hans skikkelse magnetisk dragende, og de mest fremmedartede sagnelementer aflejrede sig omkring den. Det var i middelalderen, som om et sagn først fik den rette glans, når det var knyttet til Karl den Stores navn.

Når nu vort sagn ikke er fransk, kunde man være tilbøjelig til at formode, at det måtte være tysk; men denne formodning er lidet sandsynlig. Dels træffer vi ingen spor af det i Tyskland før slutningen af det trettende århundrede, dels fortælles det hundrede år tidligere i et andet land.

Vi har alt set, at sagnets tilknytning til Karl den Stores navn rimeligvis skyldes en vilkårlighed; vi skal i det følgende gøre rede for, efter hvem Frankerkongen synes at have været arvtager.



VI
HARALD HÅRFAGER OG FINNEPIGEN

KONG Harald den Hårfagre er en af de ypperste blandt de mange stolte konger, som Norges saga melder om.

Han samlede Norges rige, han var vældig som kriger og klog som statsmand, afholdt af sine mænd og elsket af kvinderne.

I klare træk tegner historien Harald og hans kongegerning. Men sagnet har tidlig føjet sin hyldest til historiens; mange æventyrlige begivenheder og mystiske træk er knyttet til hans navn.

Mærkelig er beretningen om hans forhold til Finnepigen Snefrid, en datter af den troldkyndige Svaase. I de gamle norske sagn er alt hemmelighedsfuldt og mystisk gerne knyttet til Finnekongen og

Finnerne; de forstod sig paa hemmelige kunster og var i besiddelse af overnaturlig magt.

Beretningen findes i en gammel ufuldstændig kongesaga, Ágrip kaldet, der er forfattet c. 1190, rimeligvis af en Islænder. Beretningen lyder således:

Ragnvald Reykill, som nogle kalder Ragnar, var søn af en Finnekvinde, som hed Snjofrid, datter af Svaase Finnekonge; han slægtede sin moder på og kaldtes seidmand, det er spåmand. Han boede på Hadeland; han drev trolddom der og blev kaldt skrætte (d. e. troldmand). Juleaften, da Harald sad ved maden, kom Svaase for døren og sendte kongen bud, at han skulde komme ud til ham; men kongen for vred op ved dette bud. Og den mand, som havde bragt budet ind, bar kongens vrede svar tilbage. Men Svaase bad ham ikke desto mindre endnu engang og gav ham dertil et bæverskind; han sagde, at han var den Fin, som kongen havde givet lov til at sætte sin hytte på den anden side af bakken på Tofte, hvor kongen den

gang var. Kongen gik da ud og lovede at følge ham over til hans hytte; nogle af kongens mænd tilskyndede ham til det, men andre frarådede det. Snjofrid, Svaases datter, en overmåde fager kvinde, rejste sig for kongen og skænkede ham et kar fuldt af mjød. Han tog både karret og hendes hånd, og strax var det, som der kom ildshede over hans legeme, så han måtte begære hende. Men Svaase sagde, at det skulde ikke ske med hans vilje, med mindre kongen fæstede hende og fik hende efter lovene. Og kongen fæstede hende og fik hende; han elskede hende så afsindigt, at han ikke brød sig om sit rige, og hvad der sømmede sig hans værdighed. Han sad hos hende nat og dag, medens hun levede, og tre vintre efter at hun var død. Han sørgede over hendes død, men alt folket i landet sørgede over hans forvildelse. For at standse dette vanvid, kom Thorleiv Spake som læge. Klog standsede han galskaben ved at tale kongen efter munden på denne måde:

— Det er ikke underligt, konge, at du

mindes en så fager og ætstor kvinde og hædrer hende på dun og fløjel, som hun bad dig om. Men det er til mindre hæder for dig og hende, at hun ligger for længe i de samme klæder; det er meget rimeligere, at hun bliver flyttet.

Og da hun blev flyttet, slog der ud stank og dårlig lugt og al slags råddenskab af legemet. De gjorde derfor et bål i stand og brændte hende. Men forinden blånede hele hendes krop, og der væltede ud orme og øgler, frøer og padder og al slags styggedom. Så sank hun sammen i aske; kongen kom til forstand igen og opgav sin dårskab.

Således lyder den ældste kendte beretning af sagnet om kongen, der elskede den døde kvinde, til hvem han var bundet ved trolddomsmagt.

Man ser strax, at den foreliggende form ikke er ren og ublandet. Sagnet er her sammenvævet med et andet og ganske fremmed motiv. Hele indledningen med den karakteristiske frierscene, hvor kongen griber om pigens hånd og forlanger,

at den skal følge med bægeret, har i virkeligheden intet med den følgende sagnberetning at gøre. Det er et selvstændigt litterært motiv, som sagaens forfatter vilkårligt har indflettet. Han har sandsynligvis lånt det fra en fremmed kilde, og denne kan næppe være nogen anden end den i det tolvte århundrede så berømte Historia Regum Britanniae, som forfattedes mellem 1132 og 1135 af Galfrid af Monmouth. I denne mærkelige prosakrønike, der fik så stor betydning for Europas middelalderlige litteratur, findes en ganske lignende historie fortalt om Briterkongen Vortigern og Saxerhøvdingen Hengists datter Rowena:

Vortigern havde anmodet brødrene Hengist og Horsa, der var kommet til Britannien, om hjælp imod Pikterne, og han havde givet Hengist tilladelse til at opføre en borg på et stykke jord, han havde skænket ham. Da borgen var fuldført, kom Vortigern for at bese den, og han blev vel modtaget af Hengist, hvis skønne datter, Rowena, rakte ham en hyldningsdrik efter

5*

germansk skik og brug. Vortigern optændtes strax af lidenskabeligt begær og forlangte hende af faderen, ligesom Harald Hårfager forlangte Snefrid af Svaase.

Vi ser derfor i det følgende bort fra indledningsscenen, og tilbage er således kun at undersøge den anden del af Ágrips beretning. Den danner en umiskendelig parallel til sagnet om Karl den Store. Af forskellighederne mellem de to overleveringer skal jeg her kun fremhæve en enkelt. Den trolddomsmagt, som binder kong Harald til Snefrid, er ikke knyttet til nogen bestemt genstand, Snefrid er af Finneæt, og kongen bindes til hende ved de overnaturlige kræfter, som Finnerne råder over. Her er imidlertid noget uklart. Der siges ikke, hvorfor trylleriet hører op, da liget flyttes.

Det er dog umiskendeligt, at man også i Norge har tænkt sig trolddommen knyttet til en bestemt genstand, der måtte fjærnes, for at kongen kunde komme til besindelse.

Sagnet forekommer nemlig andre steder

end i Ágrip. Det findes således i Heimskringla (forfattet mellem 1220 og 1230). Men den her forekommende beretning har ingen videre interesse, da Snorres umiddelbare kilde er Ágrip, og han i alt væsentligt indskrænker sig til at genfortælle, hvad han der har læst. Derimod skal jeg anføre beretningen fra Flateyjarbók, et stort islandsk samlehåndskrift fra omkring 1380; den er meget karakteristisk og lyder således:

Kong Harald blev dybt sørget af hver og én, og alle sagde med én mund, at hans lige havde der ikke været i forstand og dygtighed, i gavmildhed og i henseende til den agtelse, som han viste sine mænd. Han vogtede sig også for al slags trolddom og hedenskab, da han var kommet på det rene med dværgen Svaases svig. Svaase kom til ham en Juleaften og vendte hans hu til en finsk kvinde, som hed Snjofrid, med en elskov så hed, at han ægtede hende og elskede hende over alt, fordi hun på grund af Svaases trolddom forekom ham smukkere end nogen anden

kvinde. Han havde sønner med hende, som før er fortalt. Da tiden var kommet, døde Snjofrid, og et kosteligt tæppe, som kaldtes *Svaasenaut* (Svaases klenodie), blev bredt over hende; i dette tæppe var skjult så megen galder, at hendes legeme forekom kong Harald så dejligt og yndigt, at han ikke vilde lade hende begrave. Han sad over hende i tre vintre og brød sig ikke om nogen ting på grund af overvættes kærlighed til den afdøde. I denne tid kvad kong Harald et drapa om hende, som senere er kaldt Snjofrids drapa. Siden sagde en vís mand, som var hos kong Harald, og som hed Egill Ullserk, at de skulde tage tæppet af liget, og det blev gjort. Legemet var gået i forrådnelse, som rimeligt var, og lugtede ilde; det blev da begravet efter gammel skik. Efter dette blev kong Harald så vred på galder og trolddom og al slags hedenskab, at han lod alle troldmænd i sit rige gribe, og lod dem dræbe eller landsforvise.

Her mangler den indledende frierscene, som findes i Ágrip, hvilket jo også kan

betragtes som et bevis for, at den aldeles ikke hører med til sagnet; desuden lægger man mærke til, at fortryllelsen er knyttet til en bestemt genstand, et kosteligt tæppe; når det fjernes, svinder fortryllelsen, der magtstjal kongen, og det skønne legeme viser sig at være et stinkende lig.

Sagnet om Harald Hårfagers kærlighed til Snefrid har i det nittende århundrede fristet to digtere, Heinrich Heine og Holger Drachmann. Deres behandling af æmnet er højst uligeartet.

Heine benytter det til et lille halvt symbolsk digt, iøvrigt med en voldsom omformning af det givne stof. Snefrid er blevet til en Havfrue, *eine Wasserfee,* der holder kongen fængslet til sig dybt nede på havets bund. I to hundrede år har kongen dvælet der:

»*Von Nixenzauber gebannt und gefeit,*
Er kann nicht leben, nicht sterben;
Zweihundert Jahre dauert schon,
Sein seliges Verderben.«

Han er ganske betaget af kærlighedens vanvid. Men engang imellem når lyd oven-

fra ned til ham; de bringer bud fra den virkelige verden, hvor der leves og kæmpes. Han hører tapre søkrigere synge om Harald Hårfager, og han strækker armene ud i stønnende fortvivlelse over sin afmagt:

> *»Der König stöhnt und schluchzt und weint*
> *Alsdann aus Herzensgrunde.*
> *Schnell beugt sich hinab die Wasserfee*
> *Und küsst ihn mit lachendem Munde.«*

Har Heine frit omdigtet motivet og benyttet det som et symbol på, hvorledes det sanselige begær kan magtstjæle en mand, har Drachmann derimod holdt sig meget nær til det givne. Det er beretningen i Heimskringla, som han har dramatiseret i sit lille melodrama »Snefrid« (udgivet 1895).

Han har delt det i to handlinger; i den første fremstilles Julegildet, hvor kong Harald drikker med sine mænd, Svaases komme, besøget i hans gamme og frierscenen. I den anden handling sidder kongen dådløs ved liget i den mørke sovestue, skilt fra sine mænd og rugende over sin

sorg; kun hans ven, Gunnar Skjald, vover sig ind til ham, flytter liget og bringer kongen til besindelse.

Der er i Drachmanns stykke megen lyrisk skønhed — og megen uskøn erotik. Flere scener er lagt fortrinlig til rette og virker bredt og kraftigt. Men noget stort helhedsindtryk får man alligevel ikke; det skorter på udvikling; stoffet er for udramatisk.



VII
SAGNETS VANDRING

HVORLEDES er nu forholdet mellem den tyske form for sagnet og den norske? Hvilken af dem er den ældste og oprindelige, hvilken den afledte?

Har sagnet fra først af været knyttet til Karl den Store, og er det fra ham blevet overført på Harald Hårfager, eller omvendt?

Gaston Paris og andre har ment, at sagnet er indvandret i Norge, at det er kommet dertil fra Tyskland. Denne opfattelse støder dog på store vanskeligheder, og det synes mig langt rimeligere med Svend Grundtvig og Moltke Moe at antage, at det oprindelig hører hjemme i Norge og derfra er vandret sydpå. Lad os undersøge spørgsmålet lidt nærmere.

I Tyskland møder vi sagnet om Karl den Store hos Enenkel, hvis rimkrønike blev

afsluttet omtrent år 1290. I Norge finder vi sagnet om Harald Hårfager allerede i Ågrip, der er forfattet ca. 1190. Det norske sagn foreligger således i litteraturen omtrent hundrede år før det tyske. Derfor behøver det dog naturligvis ikke at være ældre. Det kunde jo bero på en ren tilfældighed, at det tyske sagn var blevet nedskrevet så sent, og det kunde jo godt have cirkuleret i folkemunde, flere hundrede år før Enenkel skrev sin krønike. Heltedigtet om Flovent, der først foreligger i en redaktion fra omkring år 1200, er bygget over traditioner, der går helt tilbage til Merovingertiden. På samme måde kunde man jo antage, at der i Enenkels digt skjulte sig et gammelt sagn fra Karolingertiden. Jeg har tidligere gjort opmærksom på, at dette er meget lidt sandsynligt. Fortællingen om Karl den Stores kærlighed til en død kvinde er ganske ukendt i den franske sagnverden, og den har ingen tilknytningspunkter i den ældre tyske overlevering. Sandsynligheden taler således for, at vi

her står overfor et senere indvandret sagn.

Denne antagelse bestyrkes også ved en undersøgelse af sagnformerne i de to lande.

Den norske form er langt den enkleste. Den giver motivet i dets mest primitive skikkelse uden indblanding af andre elementer. Den indledende frierscene, der utvivlsomt er overført fra et andet sagn, berører i virkeligheden slet ikke motivet, der blot omfatter følgende træk:

Kong Harald elsker en Finnepige; hun dør; ved kogleri bindes han til det døde legeme, indtil en dag, ved tredjemands indgriben, trolddommen løses, og han ser, at han sidder ved et råddent lig.

Helt anderledes stiller forholdet sig i Tyskland. Her foreligger sagnet i former, der gennemgående er ret komplicerede, og som bærer præget af at skyldes senere omdigtninger og sammenblandinger. Karl knyttes til sin døde elskerinde ved en tryllering; liget balsameres for at bevares mod forrådnelse, og kongen fører det med sig

på sine rejser; den guddommelige åbenbarelse af kongens synd; overførelsen af kongens kærlighed på den, der finder ringen, og senere på det sted, hvor ringen kastes.

Disse udvidelser synes alle at godtgøre, at vi her står overfor en yngre, afledet sagnform. De skyldes dels påvirkning fra andre sagnkrese, dels er de at opfatte som en videre logisk udvikling af de forskellige momenter i sagnet.

Også denne sammenligning fører os altså til det samme resultat, at det tyske sagn må betragtes som en aflægger af det norske; og dette resultat står i god samklang med de kulturhistoriske forhold. Nordboerne færdedes i middelalderen som vikinger og købmænd over en stor del af Europa. På disse færder har de ikke blot modtaget påvirkning af de fremmede, som de kom i forbindelse med, de har også selv påvirket de fremmede, og det undertiden i et ret betydeligt omfang. I øst fortalte Væringerne nordiske myter og sagn, som fra Russerne vandrede videre

til Finnerne; i vest satte forbindelsen med Nordboerne et uudsletteligt præg på Angelsaxernes retsvæsen og Irernes heltedigtning, og fra Normandiet bragtes yderligere nordiske elementer viden om, særlig til Sicilien, der i næsten halvandet hundrede år (1061—1194) stod under normannisk herredømme.

Med disse forhold for øje tør man formode, at også de talrige krigerske og fredelige forbindelser med Frisland og Rhinegnene har sat deres spor, og som et af disse spor kan man måske betragte Haraldsagnets overførelse til Tyskland. Det er sikkert ikke uden betydning, når man har kunnet konstatere, at af de forskellige tyske former for Karlsagnet frembyder den, der findes i Karl Meinet, størst lighed med Haraldsagnet. Og Karl Meinet stammer netop fra de nedre Rhinegne.

Alle mærker synes således at pege i samme retning, og alle taler de for den antagelse, at vort sagn stammer fra Norge, og at det derfra er vandret sydpå.

VIII
I ÆVENTYRETS VERDEN

Vi har gennemgået de forskellige former for sagnet om en konges kærlighed til en død kvinde; vi har undersøgt deres alder og afstamning, deres udbredelse og udvikling. Nu stiller der sig et helt nyt spørgsmål: Hvad betyder dette sagn? Hvorledes er det opstået, og hvad ligger der bagved? Hvem er denne konge, og hvem er denne døde kvinde?

Flere forskellige forklaringer har været fremsatte; men først i den nyeste tid synes man at have fundet den rette løsning af spørgsmålet.

Naturligvis er den anskuelse blevet fremført, at vort sagn blot skulde være en omdigtning af en gammel myte, en solmyte. Ingen undgår jo sin skæbne i denne verden, og hvorfor skulde Karl den Store ikke kunne være en personifikation af solen?

Max Müller var en uhyre lærd og åndfuld mand, og han har ydet videnskaben de allerstørste tjenester; men hans solmyteteorier synes kun at have voldt fortræd. Alle ædruelige videnskabsmænd har forlængst opgivet dem, men desværre spøger de endnu rundt omkring i krogene. Har ikke en udenlandsk forsker for nylig udpønsket, at vor gamle vise om Hagbart og Signe i virkeligheden ikke er andet end en antropomorfiseret solmyte. Hagbarts gyldent blinkende hår symboliserer solens stråler, og Signes brændende jomfrubur er en billedlig omskrivning af en pragtfuld solnedgang mellem skyer!

Max Müller har, direkte eller indirekte, mange sådanne tåbeligheder på sin samvittighed. Men han er heller ikke død i synden. En spøgefugl har en gang med mange lærde og skarpsindige argumenter vist, at selve Max Müller aldrig har existeret, at han kun er en myte; alt, hvad der fortælles om ham, er kun moderne omskrivninger for gamle mytiske forestillinger. Max Müller er selve solguden;

allerede navnet viser det; Max er en forkortning af *maximus*, den meget store. Max Müller betyder altså den store møller, d. v. s. den, som maler og knuser alt; han danner således et sidestykke til Tor med hammeren. Det fortælles, at Max Müller er kommet til Oxford østfra; dette er jo blot en omskrivning for, at solen går fra øst til vest. Han skal være født i Tyskland; han er altså i virkeligheden en moderne repræsentant for Germanus Apollo o. s. v. o. s. v.

Lad os nu se, hvorledes man har fået gjort vort sagn til en solmyte.

I et manuskript fra det fjortende århundrede, som opbevares i Leiden, og som stammer fra Normandiet, findes en kortfattet latinsk note, som giver et stærkt forvansket referat af vort sagn. Det hedder her, at Karl i Aachen elskede en *mulier fatata* (en fortryllet kvinde). — Den lærde forfatter af noten tilføjer, at hun også kaldes *nimpha* (nymfe), *dea* (gudinde), *adriades* (dryade); det ejendommelige var, at denne kvinde levede, når Karl var hos

hende, men døde, når han forlod hende. Det hændte engang, at solens stråler skinnede ind i hendes mund, og Karl så da et guldkorn (*granum auri*), der sad fast på hendes tunge. Han lod det skære bort, hvorefter hun strax døde for aldrig mere at komme til live igen.

Denne forvirrede note synes at være fremgået af uklare reminiscenser om sagnet i Aachen, sammenblandede med et helt andet motiv; den skyldes utvivlsomt en boglærd, der har villet give en etymologisk forklaring af byen Aachens latinske navn (*aquisgranum*), og den har utvivlsomt ikke nogen forbindelse med folkelig overlevering.

Ikke desto mindre har mange lærde mytografer, lige fra Jacob Grimm og Simrock til August Pauls, prøvet deres kræfter på denne note, i hvilken de har fundet de allermærkeligste rester af keltisk eller germansk mytologi. Efter Pauls' mening er den fortryllede kvinde Sif, sommerens gudinde, og Karl repræsenterer samtidig både Donar (Tor, Sifs gemal), gud for uvejr

og regn, og Wodan (Odin), solguden. Sif, sommeren, lever, når solen kommer, og dens stråler lader kornet (*granum*) modnes til afskæring.

Dette, vil mange synes, lyder mere end mærkeligt. For at sikre mig imod den antagelse, at jeg skulde have misforstået Pauls' forklaring eller gengivet den urigtigt, anfører jeg hans egne ord:

»Als Sommergöttin bezeichnet man gewöhnlich Sif, die Gattin des Donnergottes. Ueber Sifs goldenes, als Getreide gedeutetes Haar weiss die Mythologie an vielen Stellen anziehend zu berichten. Der mythische Karl der Leydener Handschrift kann demnach um so eher Thôr, die Göttin aber seine Gemahlin Sif sein, als die Wirkung des Sonnenstrahls auf die Nymphe zu der Naturanschauung, dass die Sonne mächtiger als das Gewitter ist und das Reifen des Getreides veranlasst, vollständig in Einklang steht.«

Således står der virkelig! Jeg skal af nærliggende grunde ikke indlade mig på at imødegå disse fantasterier.

En anden forklaring går ud på, at sagnet skulde være af klassisk oprindelse, at det skulde være en gammel historie om trolddom og kogleri, som skulde være nået til middelalderen, muligvis gennem byzantinsk litteratur. Fortællinger om kogleri, forgørelse og vampyrisme har utvivlsomt været velkendte i oldtiden; et bevis herfor har vi f. ex. i et lille skrift af Phlegon fra Tralles fra det andet århundrede e. Kr., hvor Goethe fandt stoffet til sit interessante og smukke digt »Die Braut von Korinth«.

Heller ikke denne forklaring synes antagelig, når man erindrer, at der er stor sandsynlighed for, at sagnet ikke oprindelig hører hjemme i Tyskland, men er indvandret dertil fra Norge.

En hel ny forklaring er opstillet af den norske lærde, professor Moltke Moe. Han mener, og utvivlsomt med rette, at af alle former, i hvilke sagnet om en mands kærlighed til en død kvinde er overleveret, er beretningen om Harald Hårfager og Snefrid den ældste, og efter en nøje gransk-

ning af de forskellige versioner, i hvilke denne beretning foreligger, er han nået til den overbevisning, at den er fremgået af en omdigtning af et gammelt folkeæventyr.

På forhånd vil dette resultat sikkert virke overraskende på mange. Vi har jo ingen æventyroptegnelser fra middelalderen, vil de sige, og vi mangler derfor alt bevismateriale.

Det er ganske vist, at ingen i middelalderen har tænkt på at nedskrive æventyr. Interessen for den slags mundtlige overleveringer og forståelsen af deres betydning vågnede først egentlig i det nittende århundrede. Men der findes dog også før den tid folk, der har fundet så megen glæde ved folkeæventyrenes friske og naive poesi, at de har anset det for umagen værd at nedskrive dem. I Ludvig den fjortendes århundrede, der ellers ikke havde nogen forståelse af det folkelige, udgav Charles Perrault sine henrivende »Contes« (1697); og allerede flere årtier før var Neapolitaneren Basiles »Penta-

merone« (1637), der er en omdigtning af italienske æventyr, blevet udgivet.

Der kunde anføres endnu flere exempler; men de anførte er tilstrækkelige til at godtgøre, hvis det overhovedet behøvedes, at man fortalte æventyr, og netop de samme æventyr, som fortælles i vore dage, længe før vor tid.

Indirekte kan vi med lethed følge æventyrene helt tilbage til middelalderen. De gamle digtere havde ligesom de moderne et åbent øje for æventyrets ejendommelige poesi, dets yndefulde leg med menneskelivets tilskikkelser og dets mange drastiske og dramatiske episoder.

Mindst sex hundrede år før Drachmann skrev »Der var en gang«, har en norsk eller islandsk forfatter benyttet det samme motiv i en prosafortælling, der kaldes »Clarus saga«. Det oldfranske digt »Robert le diable« er bygget over det æventyr, som findes under navnet »Enkesønnen« hos Asbjørnsen og Moe. H. C. Andersens æventyr »De vilde svaner« dukker frem i forskellig behandling i flere

middelalderlige digte. Også direkte er det muligt at konstatere, at man fortalte æventyr i middelalderen. Vi har i så henseende en yderst interessant udtalelse i en gammel norsk kilde. Odd Munk, som skrev omkring år 1200, beretter i sin »Olav Tryggvessøns saga« om »stedmoderfortællinger (*stjúpmœðra sǫgur*), som gjætergutter fortæller sig imellem, og som ingen ved, hvor meget sandt der er i«. Også i Sverres saga omtales stedmoderæventyr. Som bekendt spiller jo netop den onde stedmoder en fremtrædende rolle i æventyrets verden.

Da vi således både ad direkte og indirekte vej kan konstatere æventyrenes tilværelse allerede i middelalderen, er der principielt set intet i vejen for at antage, at sagnet om Harald Hårfager kan være en omdigtning af et gammelt æventyr, selv om dette æventyr først er blevet optegnet længe efter middelalderen.

Moltke Moe fæster sig først ved navnet Snefrid og gør opmærksom på, at det ikke brugtes som almindeligt kvindenavn

blandt Nordmænd i middelalderen. Det synes i al almindelighed at betyde snepigen og hører således ikke hjemme i det virkelige liv; med sin beskrivende appellativiske karakter peger det bestemt i retning af den navneskik, vi kender fra sagn og æventyr, hvor Tro og Utro færdes side om side med Askeladden og Lurvehætte, Æselskind og Mestermø, Blåskæg og Rødhætte o. s. v. Blandt sådanne navne hører Snefrid hjemme.

Yderst interessant er det nu at konstatere, at navnet Snefrid (*Snofri*) forekommer i et moderne norsk æventyr, det æventyr, som i andre lande kaldes Snehvide (*Schneewitchen*) efter den optrædende kvindelige hovedperson. Overraskende er det endvidere, at dette æventyr fremviser en så stærk overensstemmelse med sagnet om Harald Hårfager, at man uvilkårligt ledes til den antagelse, at der må bestå et nært slægtskab imellem dem.

Da alle de optegnelser, vi har af æventyret om Snehvide, er nedskrevet adskillige hundrede år efter Ágrip, er det natur-

ligt, at ingen af dem kan opstilles som det umiddelbare forbillede for sagnet, men forskellige af de moderne former indeholder enkeltheder, som er af stor betydning for det spørgsmål, vi her undersøger, og giver os yderst vigtige fingerpeg.

Da æventyret om Snehvide, således som det fortælles af Brødrene Grimm, utvivlsomt er almindelig kendt, skal jeg ikke her gentage det. Derimod skal jeg anføre en variant, som findes i noterne til deres samling.

Det hedder heri, at de syv dværge gjorde en sølvkiste, som de lagde Schneewitchen i og satte den op i et træ foran hulen. Engang kommer en kongesøn forbi og beder dværgene om kisten. Hjemme lægger han liget på en seng og lader det pynte, som om det var levende. Han elsker det over alle grænser. En tjener må bestandig opvarte det; han bliver engang vred herover: »Her skal man opvarte denne døde pige, som om hun levede,« siger han og giver liget et slag i ryggen. Derved farer

det lille stykke æble ud af hendes mund, og Schneewitchen bliver igen levende.

Endnu interessantere er dog en albanesisk form for æventyret. Den findes i Hahns samling, og her fortælles, at Marigo finder ly hos fyrretyve drager, som gentagne gange bringer hende til live igen efter stedmoderens mordforsøg, men da hun så dør på grund af en fortryllet ring, kan de ikke vække hende og lægger hende i en kiste, oversået med perler. Kisten bæres hen i en have, hvor den hænges op i et stort træ i fire sølvkæder. Kongen finder kisten og lader den bringe til sit værelse. Da han var blevet alene, åbnede han den. Og fra den dag blev han så tungsindig, at han hverken spiste eller drak; al mad, som blev bragt ind til ham, blev igen båret ud, og hans moder kunde ikke tale ham til rette. Han bare svarede: »Der fejler mig ingenting, lad mig i fred.« Til slut henvendte moderen sig til en af rigets stormænd, som sønnen holdt meget af, og sagde: »Nu har min søn i næsten et helt år ikke været ude af sit kammer. Kære,

gå nu og prøv, om du kan få ham med ud!« Stormanden gik til kongen og spurgte, hvad det var, som tyngede på hans hjerte. Til slut fik han kongen ud med sig en liden stund. Dronningen benyttede tiden til at undersøge kongens værelse og fandt kisten og liget. Så satte hun sine piger til at hede bagerovnen for at brænde den døde. Men før liget blev skudt ind i ovnen, drog en af pigerne ringen af dets lillefinger, og i samme øjeblik vågnede hun til live.

Der er eftervist endnu flere varianter af æventyret om Snehvide, som peger hen på en nøje forbindelse mellem dette og sagnet om Harald Hårfager og Snefrid.

En nærmere sammenligning mellem æventyret og sagnet viser os følgende. Jeg citerer Moltke Moes ord: I æventyret fortælles der om en kvinde, som ved magiske midler er hensat i en dødlignende tilstand men under denne har bevaret farve og udseende som en levende. I sagnet berettes om en kvinde, som er død, men som ved magiske midler bevarer ud-

seende og skønhed som en levende. Både i sagnet og i æventyret elskes kvinden af en konge eller kongesøn, som gemmer hende og er helt optaget af hende, så at han forsømmer sit rige og ikke har tanke for andet end den vakre døde eller skindøde. Både i sagnet og i æventyret vækkes kongen ved en indgriben fra en af sine stormænds eller tjeneres side, hvorved tryllemidlet fjernes; men i sagnet medfører denne indgriben, at legemet går i forrådnelse eller forvandles til aske, i æventyret derimod vågner den skønne til live.



IX
FRA SNEFRID TIL TOVE

LAD os som afslutning søge at rekonstruere vort motivs historie i store træk. Man kan tænke sig det udviklet på følgende måde.

Det er en mørk vinteraften for henved tusind år siden. Norske mænd sidder bænkede i bjælkehallen, som oplyses af det flakkende skær fra vedbålet. De fordriver tiden med at fortælle. Medens mjødhornet gaar rundt, beretter de om deres oplevelser, om jagt på ulv og bjørn og blodige kampe, om mærkelige farter over havet og vilde plyndringstog i fremmede lande.

Pludselig rejser en af de yngste sig op og siger: Jeg kan berette noget endnu mere sælsomt. Jeg hørte i sommer gjætergutterne fortælle om en ung pige, der var hvid som sne og rød som blod. Snefrid kaldtes

hun, og hun var ligeså god, som hun var skøn. Derfor vakte hun onde menneskers misundelse, og ved en hemmelighedsfuld trolddom dyssede de hende i en dødlignende søvn. En kongesøn kom forbi og så den sovende pige; han blev så betaget af hendes skønhed, at han satte sig ved hendes side for at våge over hende. Han sad der i uger, i måneder, i år, indtil en dag trolddommen fjærnedes ved et lykkeligt tilfælde. Pigen slog strax øjnene op, og hun var atter blandt de levende. Hun blev kongesønnens strålende brud, og alt var lykke og glæde.

Blandt dem, der hørte på dette æventyr, var også en skjald. Han blev betaget af dets sælsomhed. Men han tænkte: Jeg vil omdigte det og gøre det endnu sælsommere.

Dog, hans sind var sygt og hans tanker tunge; kærlighed voldte ham smerte og mindede ham om død; derfor fjærnede han æventyrets lette og lyse farver. Han lod kongesønnen sidde i tre år ved den unge piges legeme; men hun sov ikke, hun

var død; det var et lig, han vågede over, et lig, han elskede. Det søvndyssende trylle-middel blev nu den overnaturlige, elskovs-vækkende magt, som bandt med ubryde-lige bånd, den levende mand til den døde kvinde. Først da trolddommen fjærnedes, forstod han sin vildfarelse; han så, at han i sin blinde elskov havde været bundet til et råddent lig, og hans sjæl fyldtes af lede. Men nu var han helbredet og atter en fri mand.

Under denne nye og uhyggelige form blev æventyret snart kendt vide om; det gik fra mund til mund, fra slægt til slægt. En dag spurgte én: Hvem var vel den kon-gesøn, der elskede den døde kvinde? En anden svarede: Det var ingen kongesøn, det var en konge. Det må have været selve Harald Hårfager. Han var kvindekær som ingen anden, kun han kan have siddet årevis ved en elsket kvindes lig.

Ved denne nye tilknytning vandt æven-tyret ligesom i troværdighed og pålidelig-hed. Det fik plads i selve Norges konge-saga og gled derved ind i historien.

Når norske søfolk i fremmede lande fortalte Harald Hårfagers saga, glemte de ikke den sælsomme beretning om hans kærlighed til den døde Snefrid.

I Nordtyskland slog beretningen rod og fik ny væxt.

Gammelt omdigtedes og nyt tildigtedes.

Først fortrængtes Harald Hårfager af Karl den Store. Den norske konge måtte vige pladsen for Frankernes kejser, om hvis hoved der strålede en så pragtfuld sagnglorie, at den kastede lys viden om i Europa og indhyllede hans mægtige skikkelse som i et magisk skær. Ham og ingen anden var det, der havde siddet tryllebundet ved liget. Der gik alt mange frasagn om hans elskovsæventyr, nu føjedes der et til, mere sært og mere sælsomt end noget af de andre.

Man vidste, at Karl den Store engang havde begået en dødssynd, men hvilken denne dødssynd var, vidste ingen. Her havde man forklaringen. Det var hans kærlighed til den døde kvinde, og nye uhyggelige træk føjedes til det norske sagn.

Med navneændringen fulgte også nødvendigvis ny lokalisering.

Man vidste, at Karl havde næret en stor forkærlighed for Aachen, og dette historiske faktum sammenvævedes nu med sagnet, der omdigtedes på en sådan måde, at det forklarede, hvorfor kongen var knyttet med så inderlige bånd til byen.

Den nye stedfæstelse og den nye udformning gav sagnet nyt liv; det optoges i forskellige versificerede krøniker, og kendskaben til det spredtes over hele Tyskland. Sagnet kastede glans over Aachens navn; indbyggerne omfattede det med patriotisk stolthed og undlod ikke at fortælle det til enhver fremmed, der gæstede deres by. Heller ikke i vore dage undgår turisterne i Aachen at høre det gamle sagn, om end i en lempet og ændret form.

Til sagnets udbredelse i Europa bidrog mægtigt Petrarcas beretning fra 1333 om, hvad munkene fortalte ham under hans ophold i Karl den Stores by. Den blev udgangspunktet for en mængde skønlitterære behandlinger af motivet, og af-

gav stof til talrige digte, noveller og romaner.

I ét land dukkede sagnet atter ned blandt folket og skød friske rødder mellem de gamle nationale minder. Det var i Danmark. Her sang man kæmpevisen om Volmer, der elskede Tove, så at han for hendes skyld glemte alt andet, og sagnet om deres elskov og dens ulykkelige afslutning knyttedes til en gammel borg ved en lille sø i Nordsjælland.

Alt var således næsten som lagt til rette for en ny lokalisering. I den danske folkemindeverden løftede kong Valdemar Atterdag arven efter kong Karl den Store, og det blev Tovelille, som kom til at bære den fortryllede ring.



X
GURRESAGN

Vor undersøgelse er nu afsluttet. Den har bl. a. vist, at sagnet om Toves tryllering ikke oprindelig hører hjemme i Danmark, at det er indvandret, rimeligvis ad litterær vej og i en forholdsvis sen tid.

Toves ring gemmer sig ikke i Gurre sø.

Og dog! Sidder du en sommerdag ved søens bred og stirrer ned i dens grønlige vand, kan det vel hænde, om dit sind er opladt for alt skønt og sælsomt, at du ser glimt af guld på bunden.

Skulde det alligevel være ringen? Skulde den mægtige ring, der tryllebandt kongens sanser, trods alt skjule sig dernede mellem siv og rør?

Folket tror jo stadig, at den er der. Digterne ligeså. Og søen dårer og drager nu som før. Husker du Gurre? . . . .

Videnskaben kan påvise et sagns upålidelighed; men derved dræbes ikke sagnet. Det lever sit eget liv, det går sine egne veje, uberørt af alle lærde undersøgelser.

Det vedbliver at leve, så længe det fylder menneskets sind og giver hans fantasi næring, og så længe det lever, vil der stadigt spire ny poesi frem af det.



BIBLIOGRAFI

S. BUGGE, *Mythiske sagn om Halvdan Svarte og Harald Haarfagre.* (Arkiv för nordisk Filologi, 16 Bandet, 1900. S. 1 ff.).

O. DENSUSIANU, Anmeldelse af Pauls' nedenfor anførte bog. (Romania, 1896, s. 612—617).

S. GRUNDTVIG, *Danmarks gamle folkeviser*, III, s. 29—46.

VON DER HAGEN, *Gesammtabenteuer*, II, 617—634, III, CLXXII.

MOLTKE MOE, *Eventyrlige sagn i den ældre historie*, Kristiania 1906, s. 632—656.

G. PARIS, *L'anneau de la morte. Histoire d'une légende.* Extrait du Journal des Savants. Paris, 1897.

A. PAULS, *Der Ring der Fastrada, eine mythologische Studie.* Aachen 1895.

a.g.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

KR. NYROP

FORTIDS SAGN OG SANGE

I denne samling, der udkommer med to bind om året, vil en række af middelalderens ejendommeligste sagn, parabler og legender blive behandlede.

Forfatteren vil i en almen tilgængelig form gøre rede for deres indhold og udbredelse, efterforske de forandringer, de har undergået på deres vandringer fra land til land, og sluttelig søge at påvise deres oprindelse, der snart er at finde i urgamle overtroiske forestillinger, snart i Orientens æventyrbøger, snart i en historisk begivenhed. Forfatteren vil på denne måde få lejlighed til at føre sine læsere gennem mange interessante kulturer og kulturperioder.

De følgende bind vil indeholde:

DEN EVIGE JØDE
GREVINDEN MED DE 365 BØRN
TANNHÄUSER I VENUSBJERGET
PROVENÇALSKE KÆRLIGHEDSLEGENDER
PARABLEN OM DE TRE RINGE
DEN TROLOVEDE STATUE
LEGENDER OM GUDS MODER
O. S. V. O. S. V.




DEN EVIGE
JØDE


DEN EVIGE
JØDE

FORTIDS SAGN OG SANGE

AF

KR NYROP



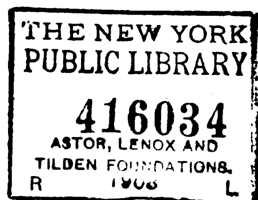
BIND II

DEN EVIGE JØDE

MED BILLEDER

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
1907

Ah.



Omslag og vignetter af HANS TEGNER

KØBENHAVN. TRYKT HOS F. E. BORDING

VENNERNE PAA INGELSTAD

FRU MARGRETHE HERMANSEN

OG

INGENIØR A. HERMANSEN

TILEGNES DENNE BOG

I HENGIVENHED

INDHOLD

INDLEDNING

I Ahasverus'skikkelse har evighedstanken ligesom fået kød og blod blandt menneskene.

Altid rastløs, altid utrættet går han gennem tiderne. Han vandrer ustanseligt fra land til land, fra folk til folk. Han taler alle tungemål, og overalt hvor han nåer hen til en by eller til en flække, hvor lille den end er, står han frem, bekender højlydt under suk og tårer sin synd, den store uudslettelige synd, han begik mod Verdens Frelser. Mængden forsamler sig om ham i tavshed og lytter med hemmelig gysen til den sælsomme bekendelse. Næppe er den til ende, før han alt er forsvunden for alles blikke. Uset har han grebet sin vandringsstav og er ilet videre til andre byer og andre lande. Overalt gentager den samme scene sig, og således vil det blive ved til dagenes ende, først så er hans brøde sonet, først så vil hans sjæl finde fred og hans mødige lemmer den evige hvile.

Hvem er han, denne gådefulde vandrer? Hvor-

fra kommer han, og hvad betyder han? Er det et moderne fantasifoster eller en gammel sagnskikkelse? Har han rod i virkeligheden, eller er han kun et symbol? Mange har søgt at besvare disse spørgsmål. Digtere og tænkere, læge og lærde har alle givet deres forklaring.

Dog først i den nyeste tid er det lykkedes at nå frem til en pålidelig opfattelse. Meget hidtil ukendt materiale, som er fremdraget af fremmede forskere, har kastet nyt lys over den evige Jødes mærkelige skikkelse. Det er nu muligt med nogenlunde sikkerhed at følge ham på hans flakkende færd gennem Orienten og Europa, fra middelalderen indtil vore dage.

Vi skal i det følgende gøre rede for de forskellige former, i hvilke sagnet er overleveret, vi skal efterspore det i gamle krøniker og folkebøger, i legender, fortællinger og viser. Vi skal følge det fra de moderne former så langt tilbage i tiden, som det er muligt. Vi skal endelig søge at eftervise, hvorfra sagnet stammer, og hvorledes det må tænkes opstået.

Ved disse undersøgelser vil vi få lejlighed til at se, hvorledes Ahasverus' skikkelse har udviklet sig og ændret sig i tidens løb; vi vil få at se, hvorledes der endnu i vore dage findes ikke blot én, men flere sagnfigurer, der kan gøre krav på

navnet den evige Jøde, og hvorledes til syvende og sidst den evige »Jøde« rimeligvis oprindelig er en romersk soldat.

Den evige Jødes æventyrlige skæbne har i den nyere tid fristet mange forfattere. I digte, dramaer og romaner har de behandlet hans liv, genfremstillet hans brøde og straf i ny form og symboliseret hans ustanselige vandring på forskellige måder. Nogle har dvælet ved hans forhold til Kristus, andre har fulgt ham ned gennem tiderne og ladet ham blive vidne til de vigtigste begivenheder i verdenshistorien. For nogle er han et symbol på Jødernes skæbne efter Jerusalems ødelæggelse, for andre er han et symbol på den hele menneskehed, på det stadigt stridende, stadigt kæmpende menneske, der aldrig finder ro i livet.

I sin ungdom behandlede Goethe Ahasverus i et digt, som han dog ikke fuldførte, da han i Faust fandt den skikkelse, som bedre kunde udtrykke hans tanker. Robert Hamerling har filosoferet over hans ophold i Rom. Eugène Sue har omdigtet hans sagnhistorie til en spændende roman. Scribe og Saint-Georges har benyttet ham i en operalibretto, som F. Halévy har sat musik til. Hostrup har indført ham som en halvt komisk figur i en af sine studenterkomedier. Der var

mange navne endnu at anføre, Béranger og E. Quinet, P. Dupont og E. Grenier, Longfellow, Paludan-Müller, H. C. Andersen o. s. v.

Alle disse skønlitterære behandlinger af sagnet tages der dog intet hensyn til i det følgende; jeg betragter dem som ganske liggende udenfor planen for min bog, der kun har til opgave at undersøge de folkelige sagnformer og deres oprindelse. Af denne grund omtaler jeg heller ikke de forskellige billedlige fremstillinger af Ahasverus i moderne kunst; jeg forbigår både Kaulbachs maleri og Gustave Dorés tegninger. Derimod har jeg samlet en række billeder fra franske, tyske, flamske, svenske folkebøger og flyveskrifter, som ved deres naive præg på en morsom måde viser os, hvorledes man i de forskellige lande og til de forskellige tider har tænkt sig den evige Jøde; de godtgør bl. a. tydelig, hvor vanskeligt tegnerne har haft ved at abstrahere fra deres egen tid. Overalt, hvor den evige Jøde viste sig, blev han strax adopteret, og hvert land omformede ham på sin måde; kun således kunde han helt assimileres med den folkelige bevidsthed.

Men medens dragten skiftede fra århundred til århundred, bevaredes sagnets grundtræk uforandrede. Enten Ahasverus fremstilledes som en

velhavende Tysker fra det 16de århundrede eller som en fornem Franskmand fra Ludvig den 15des tid, vakte hans skæbne altid en vis skrækblandet interesse og medfølelse. Blandt alle mennesker, der levede på jorden, havde han begået den største synd, og han led nu den største straf, aldrig at kunne dø.

Ingelstad Herregård, 7. Juli 1907.

I

HVAD DEN ARMENISKE ÆRKEBISP FORTALTE

En dag i året 1228 var der stor bevægelse i St. Albans i Sydengland. Man ventede besøg af fornemme fremmede, og alt forberedtes på at modtage dem med så megen højtidelighed og pragt som muligt.

Besøget var da også af en ganske usædvanlig art, og alle i det gamle kloster lige fra abbeden til den yngste kordreng var opfyldt af spændt forventning. Det drejede sig denne gang ikke om at modtage en rig fransk baron eller en romersk prælat; de fremmede, man ventede, kom fra det fjærne, sagnrige Orienten, fra selve Armenien, dette mærkelige kristne land, der lå gemt helt inde i Forasien mellem Eufrat og Sortehavet. Allerede på de første korstogs tid var dets beboere trådt i nær forbindelse med Europæerne, og de

modtog i kulturel henseende adskillig påvirkning, særlig fra Franskmændene.

Nu havde en ærkebiskop fra Storarmenien begivet sig på rejse til Vesteuropa for at sætte sig ind i forholdene der og for af selvsyn at lære de berømteste af de hellige kirker og kapeller at kende. Han rejste med stort følge og ledsagedes af flere tolke. Paven havde medgivet ham meget varme anbefalingsskrivelser, og han blev da også overalt modtaget med store æresbevisninger.

I England førte hans rejse ham nødvendigvis til St. Albans, hvis kloster nød så stor en anseelse såvel på grund af dets alder og størrelse som på grund af de mange relikvier, som der opbevaredes. Besøget forløb på den gunstigste måde. Ærkebiskoppen var meget videbegærlig og gjorde abbeden mange spørgsmål vedrørende de religiøse forhold i England. Til gengæld gav han gærne oplysninger om tilstandene i hans eget land. Man udspurgte ham bl. a. om Noas ark, der jo endnu stod fast på et bjærg i Armenien, men især om den bekendte Josef, »om hvem der så ofte tales blandt menigmand, og som var tilstede ved Kristi lidelse, som talte med ham, og som endnu lever til bevis på kristentroens sandhed«.

Da man spurgte ærkebiskoppen, om han ikke havde set denne Josef eller hørt noget nærmere

om ham, viste det sig til klosterbrødrenes store glæde, at han kunde give mange nærmere oplysninger. Ærkebiskoppen fortalte på armenisk, medens en ridder i hans følge gengav hans svar på fransk (*lingua gallicana*). Det lød således:

— Min herre kender denne mand meget godt. Kort før hans afrejse spiste han ved hans bord.

Man vilde nu have nærmere underretning om, hvad der var forefaldet mellem denne mand og Kristus, og ærkebispen svarede gennem sin tolk:

— Da Kristus var bleven dømt og blev ført bort for at korsfæstes, gav denne mand, som var dørvogter hos Pontius Pilatus, og som dengang kaldtes Kartafilus, Frelseren foragteligt et slag i ryggen og sagde spottende til ham: Skynd dig, Jesus, hvorfor går du så langsomt? Men Jesus så på ham med et strængt blik og sagde: Jeg går, men du skal vente, til jeg kommer. Det var som om han vilde sige med Evangelisten: Menneskesønnen går bort, som der står skrevet, men du skal vente til min genkomst.

Og således venter han efter Herrens ord. Han var dengang omtrent tredive år gammel; så ofte han når de hundrede år, angribes han af en tilsyneladende uhelbredelig sygdom; han falder i en slags afmagt, hvorefter han kommer sig og får

atter samme alder, som han havde det år, Kristus led døden.

Da den katholske tro udbredte sig mere og mere efter Kristi korsfæstelse, blev Kartafilus døbt af Ananias, der også havde døbt Paulus, og han fik i dåben navnet Josef. Han bor for det meste i Armenien eller i et andet orientalsk land, omgås biskopper og prælater som en from og hellig mand; han taler lidet, og kun når biskopperne og andre gejstlige udspørger ham. Han fortæller, om hvad der har tildraget sig i fortiden, om de nærmere omstændigheder ved korsfæstelsen og opstandelsen og om dem, der var vidner til den. Han beretter også om det apostoliske symbol og om apostlenes prædiken, og alt dette i dyb alvor og uden ubesindige ord, som den der vandrer i Herrens frygt under tårer, da han ængstes for Herrens genkomst, når han kommer i ild for at straffe synderne. Han frygter for, at han endnu på Dommens dag skal finde den vred, som han spottede og udfordrede til en retfærdig straf. Fra fjærne egne kommer mange til ham for at opbygges ved at se ham og høre ham tale. Han svarer på alle de spørgsmål, som agtværdige mennesker stiller ham.

Han afviser alle gaver, man tilbyder ham, og nøjes med tarvelige klæder og tarvelig levemåde.

Han håber inderlig at blive frelst, da han jo syndede af uvidenhed, og Herren har sagt: Fader, tilgiv dem, ti de vide ikke, hvad de gøre.

Denne beretning er blevet nedskreven på latin af Roger of Wendower († 1237) og findes i hans bog »Flores Historiarum«. Herfra er den med nogle ændringer gået over i Matthæus Parisiensis' store krønike, der går under navnet »Historia major« og er forfattet omkring 1250.

Fra England fortsatte ærkebiskoppen rejsen videre gennem Nordfrankrig til Køln. Han standsede undervejs i Tournai, hvor han opholdt sig i tre dage, og her fortalte han påny den mærkelige historie om Josef.

Besøget i Tournai er skildret af en bekendt gammelfransk digter, Philippe Mousket, i hans store rimkrønike, der i broget blanding genfortæller fortidens sagn og beretter om samtidige begivenheder.

Josefs historie fortælles noget anderledes hos den franske digter end hos den engelske krønikeskriver; vi gengiver den derfor her efter den gamle rimkrønike:

— En dag kom der her til egnen en fremmed mand, en ærkebiskop fra Armenien. Det var en from mand, en dannismand; han havde knælet ved den hellige Thomas' grav i Canterbury og

skulde nu til de Hellige tre Kongers kirke i Køln. Han fortalte, at han havde set den mand, der havde været tilstede ved Kristi korsfæstelse. Da Jøderne førte Kristus forbi, råbte han til dem: Vent på mig, jeg vil gå med og se den falske profet blive korsfæstet. Den sande Gud vendte sig om, så på ham og sagde: De skal ikke vente på dig, men du skal vente på mig. Således venter han endnu, og han hverken dør eller omkommer. Efter hundrede års forløb ser man ham atter forynges. Man fortæller, at han blev døbt af Ananias. Således lever han nu afventende Guds bestemmelse, og han vil ikke forlade jordelivet før på Dommens dag.

Sammenligner man den latinske og den franske fortælling, vil man strax se, at den sidste er ufuldstændig, enten nu fejlen er Philippe Mouskets eller den armeniske fortællers; beretningen om Kartafilus' brøde er udeladt, og man forstår derfor ikke den strenge straf, som rammer ham. Iøvrigt stemmer fortællingerne nogenlunde overens; der er vel nogen forskel på de ord, Kartafilus råber efter Frelseren, men dennes svar er ganske ens i begge texter: Du skal vente på mig.

Hvad den armeniske ærkebiskop på sin rejse i Europa fortalte om Kartafilus, Pontius Pilatus'

dørvogter, indeholder den ældste beretning om den mystiske sagnfigur, som nu i almindelighed går under navnene: Den evige Jøde (tysk: *der ewige Jude*) eller den vandrende Jøde (fransk: *le Juif errant*, italiensk: *l'Ebreo errante,* engelsk: *the wandering Jew*). I Skandinavien kaldes han også: Jerusalems Skomager eller Ahasverus.

I flere hundrede år lå den gamle beretning gemt og glemt bag manuskripternes tykke læderbind; kun få eller ingen interesserede sig for hvad der stod at læse på de gulnede pergamentblade. Først på renæssancetiden, da lærde og driftige bogtrykkere begyndte at optrykke de middelalderlige krøniker, dukkede fortællingen om Kartafilus atter frem i lyset, og den kom til at danne grundlaget for en folkebog, der blev udbredt over en stor del af Nordeuropa.

Det er denne folkebog, som har gjort den evige Jødes skikkelse populær i den nyere tid. Fra den stammer de fleste af de forestillinger, man nu har om dette altid vandrende og evigt levende vidne til Kristi domfældelse og død. Vi skal i næste kapitel undersøge denne mærkelige bog.

II

EN SANDDRU „BESKRIFFUELSE“

I begyndelsen af det syttende århundrede (1602) udkom i Tyskland et flyveskrift, der vakte stor opsigt. Det var kun ringe af omfang, fire smaa kvartblade, men titelen var vel egnet til at vække interesse. Den lød:

Kurtze Beschreibung vnd Erzehlung von einem Juden mit Namen Ahasverus, welcher bey der Creutzigung Christi selbst Persönlich gewesen auch das *Crucifige* vber Christum hab helffen schreyen vund vmb Barrabam bitten, hab auch nach der Creutzigung Christi nimmer gen Jerusalem können kommen, auch sein Weib und Kinder nimmer gesehen: vnd seit hero im Leben geblieben vnd vor etlich Jahren gen Hamburg kommen, auch Anno 1599 im December zu Dantzig ankommen o. s. v.

Flyveskriftet indeholdt altså en beretning om en Jøde, der havde set Kristus blive ført til Golgatha, der havde været med til at råbe: Korsfæst, korsfæst ham, og som endnu levede. Nogle havde fornylig set ham i Hamburg, andre i Danzig.

Alle vilde læse om denne forunderlige mand, og der udkom i løbet af kort tid en hel række optryk af den lille bog. Så stor var den opsigt, den vakte, at den også blev kendt udenfor Tysklands grænser og blev oversat på forskellige sprog, først på fransk (1609), senere på dansk (1621) og svensk (1643). Bogen nåede endogså lige til Island. Fra det attende århundrede findes endvidere en hollandsk oversættelse, og i det nittende århundrede blev den udgivet på italiensk.

Af den danske oversættelse findes fire udgaver; de er nu store sjældenheder. Jeg aftrykker i det følgende den anden udgave fra 1631 efter et exemplar, som opbevares på det kgl. Bibliotek i København. I texten har jeg rettet forskellige trykfejl og desuden indført nogle ændringer efter anvisning af docent V. Dahlerup.

Sandru Beskriffuelse Om en Jøde / som vaar Fød oc Baaren til Jerusalem / ved Naffn AHASWERUS, Huilcken Personligen haffuer været



Tysk kobberstik fra 1618.
(Augsburg. W. P. Zimmermann.)

næruerendis tilstede / da Christus er bleffuen Kaarsfest oc indtil denne tid / vdaff den Almectigste Gud / ved Liffuet er bleffuen oppeholden / Nu nyligen fordansket. Prentet i Kiøbenhaffn / Aar MDCXXXI.

Paulus vdaff Eitzen / en Doctor vdi den Hellige Skrifft / oc Bischop til Slesswig / huilcken sigis Sandru at være / hand haffuer for nogle Aar siden fortaldt / huorledis at der hand vdi sine vnge Aar / haffuer nogen tid lang / studeret til Wittenberg / oc om Vinteren Anno 1547 forreyste hiem igien til sine Forældre til Hamborg / haffuer hand den næste Søndag vdi Kircken / vnder Predicken der samme steds / tuert offuer fra Predickestolen / seet staaendis en Mand / huilcken vaar barfodet / oc vaar hand en lang Person / met it langt Haar / huilcket hengde neder paa hans Skuldrer.

Samme Mand / hørde Predicken met slig andackt / Saa at naar JEsu Naffn bleff neffnde / Neyede hand sig paa det høyeste oc ydmygeligste / slog sig for sit Bryst oc suckede / han haffuer icke haffd andre Klæder paa sig / vdi saadan en stor haard Vinter / end et par Buxer / Huilcke hengde ned paa Føderne / oc vaare meget reffne / oc en omgiordet Liffkiortel / som reckede neder til Knæerne / Oc den Kappe hand

offuer sig haffde / reckede neder til Føderne. Huad hans Person vaar anlangendis / vaar hand til at see / som en Mand paa Halfftrediesinds Tiuffue Aar gammel.

Oc haffuer der end da været flære got Folck / baade aff ypperlig Herre Stamme / saa vel som oc Adels Personer / huilcke oc haffuer seet dette Menniske / baade i Engelland / Franckrige / Italien / oc i atskillige andre Lande.

Offuer samme Mand / haffuer en huer sig gandske meget forundret / nu haffuer alligevel forneffnde Doctor / effter at Predicken vaar fuldendt / flittelig efterspurd / huor forneffnde Mand vaar at finde / oc der hand saadant haffde forfaret / gick hand til hannem / oc endelige aff hannem vilde vide / huor fra hand vaar kommen / oc huor lenge hand sig der samme steds vdi Vinteren haffde oppeholdet / huor paa hand haffuer meget beskedelige suaret oc sagt / at hand vaar en Jøde / fød oc Baaren til Jerusalem / Hans Naffn vaar Ahaswerus / aff Handverck vaar hand en Skomagere. Oc at hand Personligen haffde været nærverendis tilstede / der Christus bleff Kaarsfest / oc brackt til døde / oc saaledis siden den tid forleden / vaar hand aff Guds Naade / ved Liffuet bleffuen oppeholden / oc mange fremmede Land oc Stæder igiennem reist. Huilcket

hand met mangfoldige Omstendighed oc Vidnisbyrd beuiste / baade om sig selff / saa oc effterfølgendis om Christo / Huorledis det sig met hannem haffuer tildragen / fra det første hand bleff ført for Pilatum oc Herodem / indtil han blev Kaarsfest.

Oc beuiste hand [dette] end da ydermere / end de Euangelister oc Historiske Skribenter vdi deris Skriffter formelder / dernest bekiender oc beuiser hand / huor mange Regimentz Forandringer der haffuer sig begiffuet / Besynderlig vdi de Orientaliske Lande / vdi saa mange hundret Aar / fra en tid til den anden. Vdi besynderlighed / hafuer hand ordentlige fortald / om Christi hellige Apostler / huorledis en huer aff dennem haffuer leffuit / oc huad hand paa det sidste haffde lijdt / oc huad Endeligt hand haffde bekommet.

Som nu forneffnde D. Paulus aff Eitzen / effter nødtørfft oc lyst (ja met stor forundring formedelst saadanne Nye oc wtroendis Tidender / Huilcke icke tilforn haffde værit høret) allesammen haffde vdhørt / haffuer hand videre ombedet hannem / at hand hannem saadant paa ny effter all Omstendighed paa det flittigste vilde fortelle. Paa det at hand diszbedre og grundeligere vidskab om denne Handel maatte bekomme / huor paa hand haffuer giffuet saadant suar? At

hand paa den tid / der Christus bleff Kaarsfest / vaar hand til Jerusalem / huilcken HERre Christum hand met de andre Jøder paa samme tid holde for en Ketter / oc icke andet troede eller viste / end hand vaar en aff Folckens forførere / oc haffde hand seet hannem Lifflig vdi egen Person / oc der hoss haffde hand med de andre Jøder paalagdt sin yderste flid / hannem som it oprøriske Menniske at affskaffe oc forjage / for huilcken de paa den tid antoge hannem / Men der JEsus hans Sententz Endelig aff Pilato vaar affsagt / maatte de strax føre hannem forneffnde Skomagers huss for offuer / der Skomageren det fornam / gick hand hasteligen hiem til sit Huss / oc det kundgiorde for hans Folck / paa det de oc Christum kunde see / huad hand vaar for it Menniske at de kunde høre hans tale.

Da dette vaar giort / haffuer Skomageren selff taget sit mindste Barn paa sin Arm / oc gick der met vden for sin Dør at staa / den HErre Christum at beskue / I det den HERre Christus nu vnder det suare Kaars bleff her frem ført / bleff hand lidet stille staaendis op til forneffnde Skomagers Huss at huile sig / men der Skomageren det saae / skyndede oc dreff hand den HERre Christum hasteligen oc vdi vrede aff sted / oc sagde / hand skulde packe sig bort did som hand

hen hørde / huor vd offuer Christus hannem strax ansaa / oc sagde disse Ord til hannem: Jeg vil her staa oc huile / men du skalt gaa indtil den yderste dag.

Paa disse Ord / nedersette Skomageren strax forneffnde sit Barn / oc kunde slet intet lenger bliffue der samme sted / men effterfulde Christum hasteligen / oc saaledis haffuer seet / huorledis hand endelige bleff Kaarsfest / Marteret oc ynckelige Dødet / oc der det vaar giort / oc fuldend / haffuer det strax siunis Skomageren wmueligt at være / at hand kunde gaa tilbage til Jerusalem / haffde icke nogen tid været der i Staden / ey heller seet hans Hustru eller Børn siden den tid / men haffuer wfortøffuit begynt at igiennem reyse it fremmet Land effter det andet / som en arm oc bedrøffuit Pillegrim. Oc der hand en gang effter mange Aar vaare forløbne / vilde igien hiem Reyse til Jerusalem / fandt hand det slet Øde / oc Jammerlig forstørret at være / saa hand icke kunde see der samme steds / en Steen paa den anden / ey heller nogenlunde kunde kiende / hues (ɔ: hvad) der tilforn Herligt oc kosteligt forhaande haffde været / huad nu den Almectigste Gud met hannem vdi sinde hafde / at hand hannem saaledis i denne Elendige Verden maatte omuandre / oc saa Elendelige sig lade be-

skue / kunde hand icke anderledis tencke / end maa vel skee / at Gud vilde haffue hannem indtil den yderste dag til it Leffuendis Vidnisbyrd mod Jøderne. Paa det de Wtroendis oc Wgudelige / skulle CHristi Død oc Pine ihukomme / oc dennem til plict oc bod igien omuende. For hans Person / saa oc ynskede hand gierne / at den Almectigste Gud i Himmelen / hannem aff denne Elendige [Verden] oc Jammerdal vilde heden kalde.

Paa denne forneffnde beretning / haffuer hannem forneffnde Her Doctor Paulus aff Eitzen / met sampt Skolemesteren vdi Skolen til Hamborg / huilcken oc synderligen vel vdi Historier vaar belæsen oc forfaren / End nu til offuerflødighed oc bestandig grund atspurdt / om hues (ɔ: hvad) sig haffuer tildraget vdi de Orientaliske Lande / siden Christi Fødsel oc Kaarsfestelse / huor paa hand strax / om atskillige oc megen gammel fremfaren handel / nocksom haffuer giffuet visz beskeden / saa at de selff maatte bekiende / all forneffnde hans tale / sandru at være / oc dennem deroffuer icke nocksom kunde forundre / huorledis alting hoss Gud er mueligt / men Mennisken wmueligt oc wbegrundeligt.

Huad forneffnde Jødis Leffnet vaar anlangendis / da holt hand sig meget stille oc stadig /

Talede icke meget mere / end hues mand hannem atspurgte / naar hand bleff Gestebøden / haffuer hand lidet oc maadeligt ædet oc drucket / hastede altid affsted / oc bleff icke lenge paa en sted / oc effter som hannem til Hamborg / Dansken / oc anden steds / er bleffuen Penninge foræret / haffuer hand icke meget meere / end 2 sk. ville anamme / huor vdaff hand dog strax iblant de Arme vddeelte / giffuendis der met tilkiende / at hand ingen Penninge behoff haffde / Gud Almectigste vilde hannem dog vel forsørge / Thi hand haffde angret sine Synder / oc hues (ɔ: hvad) hand wuitterlig haffuer giort / det haffuer hand Gud affbeden.

Saa haffuer mand (all den stund offuer / hand sig til Hamborg / oc Dansken forholdet haffuer) icke seet hannem leedt / vdi huilcket Land hand er kommen / samme Lands Tungemaal haffuer hand brugt / oc der hand der det Saxiske Sprock haffuer tallet / kunde hand det saa vel / som hand haffde været en Indfød Saxe. Mange Folck vdaff fremmede Land oc Stæder / ere kommen til Hamborg oc Dansken at besee oc høre denne Mand / den meste part aff Almuen haffuer hafft denne mening / oc det did hentydet / at effterdi samme Jøde / icke alleniste gierne hørde Guds Ord / oc der om gierne talede / oc alleuegne met

synderlig Andact (saa vel som oc met stor Suck / naar Guds Naffn eller Jesus Christus bleff neffnd) sig ydmygede / og icke kunde fordrage nogen Sueren eller Bande / det maatte jo vdaff Guds Almectighed / ved samme Mand / noget synderligt betydes og tilkiende giffuis / Oc der som hand hørde nogen suære ved Guds Marter / eller Pine / haffuer hand saare der offuer bleffuet forbittred / oc icke met ringe Iffrighed oc Suck / saaledis sagdt. O du ælendige Menniske. O du ælendige Creatur / skulde du saa din HErre oc Guds Marter oc Pine saa slemmelig miszbruge / haffde du ligeruijsz som ieg / vdi egen Person seet / huor tung oc suur den HErre hans Saar oc Wunder vaar bleffuen hannem / for din saa vel som oc for min skyld / du skulle fast heller lade giøre dig selff stor skade oc vee / end du forgæffuis saaledis skulle misbruge hans Hellige Naffn.

Dette forneffnde / haffuer Her D. Paulus aff Eitzen / vdi Sandhed / met all omstendighed / Trolig oc flittig til Slesswig fortald for mig oc mange got Folck flære / saadan Tale ieg oc siden den tid / haffuer hørt vdaff nogle andre mine gode gamle bekiende / huilcke oc met Doctor Paulus paa samme tid til Hamborg / haffuer hørt oc seet forneffnde Mand / vdi egen Person / Oc

at de vilde ydermere Vidne oc Bekiende forneffnde Her D. Paulij Ord visse oc Sandru at være.

Anno 1575. Er Her *Secretarius* Christoffer Krausse / oc *Magister Jacobus* aff Holsten / Legats vijs / affærdiget til det Kongelige Hoff vdi Hispanien / oc siden der fra / oc til Næderland / formedelst Krigsfolckens betalning / som haffuer tient hans May: der vdi Næderland / som nu forneffnde Legater komme hiem til Slesswig igien / haffuer de for bestandige Sandhed fortald / at de haffuer seet den vnderlige Mand til Madril vdi Hispanien / vdi alle Skickelser / Leffuendis Alder / Klædning oc Facter / saa oc vdi Person / oc at de selff Personligen haffuer talet met hannem / Oc at de met mange andre got Folck flere / baade Edel oc Wædel haffuer fornommet / at hand paa den tid talede god Spanske.

Anno 1599. vdi Decemb. Maanet / er vdaff en Sandru Person aff Brunswig bleffuen skriffuet til Straszborg / at forneffnde vnderbar Mand skulle enda være til Wien i Østerrige vdi leffuende Liffue / Oc haffuer hand den tid taget sig fore / at vilde forreyse der fra / ind vdi Polen / oc til Dansken / paa det hand ydermere kunde komme aff Polen / oc ind i Muskow / Men huad

nu Forstandige oc Gudfryctige Menniske ville Tro om forneffnde begrædelige Person / det staar en huer fri fore / Guds Gierninger ere alligeuel vnderlige / wbegribelige oc wransagelige / oc kommer Dag fra Dag / jo lenger jo mere for Liuset / oc for den Yderste Dag bliffue de Aabenbarede / Gud hielpe oss / at wi maatte staa aff Synden / oc Leffue hoss Gud til Euig tid / Amen.

D. V. B.

Chrysostomus Dudulæus Westphalus.

Kilden til denne lille folkebog er sandsynligvis at søge i den førnævnte krønike af Matthæus Parisiensis. Den blev trykt i London 1571, og få år efter udkom en ny udgave i Zürich (1586). Dette viser os, at »Historia major« må have fundet mange læsere.

Sammenligner man skildringen af Kartafilus hos den engelske munk med den, som den slesvigske doctor giver af Ahasverus, viser der sig en mængde lighedspunkter, der næppe kan skyldes et rent tilfælde eller en mundtlig overlevering, men må bero på et direkte literært lån.

Kartafilus taler lidet, med dyb alvor og uden ubesindige ord; Ahasverus holder sig ligeledes beskeden tilbage, taler ikke meget og kun, hvis man spørger ham.

Kartafilus nøjes med tarvelige klæder og tar-

velig levemåde, Ahasverus spiser og drikker med stort mådehold.

Kartafilus afviser alle gaver, man tilbyder ham; Ahasverus modtager i det højeste to skilling som almisse, og han bortgiver dem strax til de fattige.

De håbe begge at blive frelste, da de jo syndede af uvidenhed.

Kartafilus omtales af Matthæus Parisiensis som et vidne på kristentroens sandhed (*Christianæ fidei argumentum*); Ahasverus skal indtil den yderste dag være et vidnesbyrd mod Jøderne.

Iøvrigt har forfatteren til det tyske flyveskrift benyttet sin kilde med stor frihed, han har på mange måder ændret og udvidet den.

Blandt de foretagne ændringer skal særlig en enkelt fremhæves. Kartafilus, der efter den engelske krønikeskriver var dørvogter hos Pontius Pilatus og derfor sandsynligvis en Romer, og som senere i dåben fik navnet Josef, er hos den tyske forfatter blevet en jødisk skomager i Jerusalem og har fået navnet Ahasverus. I overensstemmelse hermed er hovedfiguren bleven delvis omdigtet, ligesom også forhånelsen imod Jesus har fået en delvis ny form og er bleven henlagt til *via doloris*, den tunge vandring til Golgatha.

Hvem bogens forfatter er, vides iøvrigt ikke.

I slutningen nævnes en mystisk Chrysostomus Dudulæus fra Westphalen, men dette synes at være et fingeret navn. Paul von Eitzen, der jo anføres som hjemmelsmand, var allerede død, da bogen udkom.

Denne mand var en bekendt protestantisk teolog og havde studeret i Wittenberg under Melanchton; han blev præst i Slesvig 1562, tog sin afsked 1593 og døde 1598. Han deltog med en ikke ringe iver i sin tids teologiske fejder, og dette er rimeligvis grunden til at flyveskriftets forfatter har benyttet hans navn, ti flyveskriftet var ikke blot bestemt til underholdning, det var også et tendensskrift, der skulde bidrage til at virke for Jødernes omvendelse til kristendommen.

Som tendensskrift har bogen sikkert ikke haft nogensomhelst betydning; derimod har den givet en gammel sagnfigur en ny skikkelse; og gennem den er kendskabet til den evige Jøde bleven spredt videnom. En ny vækstperiode i sagnets historie er dermed indtrådt.

III

FOLKEBOG OG FOLKETRO

Som alt omtalt vakte den tyske folkebog ved sin fremkomst den største opsigt. Den pirrede folks nysgerrighed og satte fantasien i stærk bevægelse.

Hvor kunde det også være anderledes?

Et menneske, der havde set Kristus og talt med ham, levede endnu. Et menneske, der havde begået den næsten uudsigelige synd at forgribe sig på Frelseren, da han var segnefærdig under korsets tunge byrde, vandrede om imellem os, med kainsmærket på sin pande. Aldrig havde man hørt noget så sælsomt.

Jerusalems Skomager blev fra nu af en almen kendt skikkelse. Høje og lave, læge og lærde interesserede sig for ham. I løbet af det syttende og attende århundrede blev han genstand for talrige diskussioner. Man drøftede snart i fuldt alvor og med udfoldelse af stor lærdom, snart i en mere


LE IUIF · ERRANT

uakademisk og spøgefuld form spørgsmålet om, hvormegen tiltro man kunde skænke Paul von Eitzens meddelelse. Nogle mente, at den nærmest måtte betragtes som en ren opdigtelse, andre anså den derimod for et historisk dokument af den største betydning.

Ved Københavns universitet disputerede i 1733 C. Kildgaard om »Fablen om den udødelige Jøde«; og lignende disputatser fandt sted ved mange andre universiteter.

Efterhånden som tiden gik, voxede den evige Jødes poetiske historie. Den oprindelige fortælling om ham udvidedes på mange måder, men især ved tilføjelsen af forskellige beretninger om hans tilsynekomst snart i en by, snart i en anden. At gennemgå alle disse vilde blive for trættende, da de ligner hverandre i høj grad og sjældent frembyder nogen virkelig interesse. Jeg skal blot anføre, at det sidste vidnesbyrd, man har, findes i en mormonsk avis »*Desert News*« for d. 23de september 1868. Her berettes, at Ahasverus fornylig havde besøgt en forpagter O'Grady i Mormonstaten. Som tak for gæstevenlig modtagelse havde han foræret sin vært en i svinelæder indbunden foliant, der indeholdt uddrag af Talmud, og tillige — meget praktisk — et skriftligt bevis for, at han virkelig var den evige Jøde.

Der er også flere beretninger om bedragere og fantaster, som har udgivet sig for den evige Jøde. Iført gamle og pjaltede klæder stod de frem i byerne og på landet og prædikede om Kristi lidelse og død, fortalte deres mærkværdige oplevelser og forkyndte verdens nære undergang. De havde i almindelighed let spil, og trods fængsling og forhør, der gjorde bedrageriet åbenbart, vandt de tiltro blandt menigmand.

Yderst komisk er beretningen om en bedrager, som optrådte i Holland i 1623. Hans dragt betegnes nærmest som tyrkisk; han var skaldet, havde et langt skæg og holdt i hånden en pilgrimsstav, ved hvilken der hang en flaske.

En dag kom han til Ypern, hvor portvagten på flamsk spurgte ham om hans navn og hensigten med hans rejse. Da han ikke svarede noget, blev det samme spørgsmål stillet til ham på spansk. Han svarede så: »Jeg er den evige Jøde«.

Soldaten, der hed de Breyne, blev forbavset herover og førte ham strax til dommeren van de Casteele, der underkastede ham et forhør på spansk, og den fremmede fortalte nu den velbekendte beretning om sit møde med Frelseren. Iøvrigt bad han om tilladelse til at måtte gå rundt i byen og tigge, som han havde gjort andre steder. Han fik tilladelse dertil og indsamlede mange rige gaver.

Ærkebiskoppen lod ham kalde til sig og indbyde til sit bord, hvor han med stor færdighed udtrykte sig på italiensk, latin, spansk, fransk, engelsk og flere sprog; kun flamsk forstod han ikke, da han aldrig før havde været i Flandern.

Den følgende dag blev han indbudt af en italiensk kaptejn, hvis tjener var en gammel soldat. Denne fortalte, at den hemmelighedsfulde gæst sikkert ikke var nogen anden end en soldat ved navn Leopold Delporte. Det var en tidligere bekendt af ham. De havde tjent sammen i Spanien i et regiment, som nu lå i Gent. Kaptejnen skrev strax til obersten for det angivne regiment og udbad sig nærmere oplysning.

I mellemtiden var den foregivne Jøde trådt i forhold til sin værts datter Christine Verschuere, hvem han havde givet forskellige gaver og lovet ægteskab. Han fortalte hende, at han altid havde været gift, og at hans 123de kone var død for tre måneder siden. Hans tidligere hustruer havde stedse ledsaget ham på hans rejser såvel til lands som til vands; de havde altid haft penge og aldrig behøvet at være bange for noget. Christine gik ind på at gifte sig med ham.

En dag, da den fremmede var spadseret til en nærliggende by, indfandt en ung kone sig i Ypern. Hun spurgte efter den evige Jøde, og man viste

hende hen til det herberge, hvor han boede. Her fortalte hun værtinden, at hun var hans retmæssige hustru, at hun var bleven gift med ham for tre måneder siden i Arras. Da han om aftenen vendte tilbage, før byportene blev lukket, modtog hun ham med de ord: »Nu, kære mand, hvornår har du i sinde at komme hjem? Du løb fra mig i Saint-Omer, hvor jeg måtte blive tilbage uden penge«.

Den fremmede vilde ikke kendes ved hende, hvorfor hun klagede sin nød til dommeren og fortalte, at den formentlige evige Jøde hed Pol Delporte.

Dommeren stævnede hende til næste dag at møde for rådsherrerne; og imidlertid indløb der fra regimentschefen i Gent et brev, som bekræftede, at den fremmede æventyrer var en deserteret soldat.

Farcen endte desværre som en tragedie.

En krigsret trådte sammen; det konstateredes, at den foregivne evige Jøde virkelig hed Pol Delporte, og at han for tre år siden var deserteret fra et wallonsk regiment. Han blev dømt til galgen, og dommen fuldbyrdedes i hans tidligere regimentsby.

En søn, som Christine fødte, fik navnet Leopold. Han blev senere bekendt under navnet Pol

Joodts (Jøden), og fra ham nedstammer familien Joodts i Ypern.

Denne beretning vidner både om folks lettroenhed og om vort sagns udbredelse i begyndelsen af det syttende århundrede.

Fortællingen om Ahasverus havde allerede på den tid vundet en vid udbredelse, og dens popularitet voxede stadig.

Fortællingen blev kendt både i byerne og på landet overalt i Nordeuropa, og man var fuldt overbevist om, at Jerusalems Skomager stadig vandrede rundt her på jorden.

I året 1604 mødte to franske adelsmænd ham på deres rejse til Henrik den 4des hof i Paris; nogle år senere så den retslærde Louvet ham i Beauvais, hvor han, omringet af børn, fortalte om Frelserens lidelseshistorie. 1613 var han i Moskou, 1633 i Hamborg, 1640 mødte to borgere fra Bruxelles ham i skoven ved Soignies, 1642 blev han set i Leipzig o. s. v. o. s. v. Der findes så mange meddelelser om hans pludselige tilsynekomst og forsvinden, at han undertiden synes at måtte have vist sig samtidigt på to forskellige steder. I den anledning skrev en lærd og lettroende Tysker ved navn Droscher en afhandling, hvori han for fuldt alvor søgte at bevise, at der i virkeligheden fandtes to evige Jøder, som van-

drede rundt til minde om Kristi død! Den mærkelige bog hedder »De duobus testibus vivis passionis Christi« og udkom 1668.

Hvor populær vor sagnskikkelse var, og det i alle samfundslag, ses også deraf, at hans billede allerede i 1616 forhandledes ved markederne i Nordfrankrig, og i 1638 brugtes han som halv tragisk, halvt komisk balletfigur i et grotesk divertissement, som opførtes ved en hoffest. En af de kupletter, som lægges Ahasverus i munden, lyder således:

Salamalec o Rocaha
Yatan y a Tihilaca
Amati lieb its on bogh gros
Et vonlust est facta voor os.

Dette mærkelige sprog, der vel nærmest er tænkt som tyrkisk eller hebraisk, minder i en betænkelig grad om Holbergs *spœlamdissimo renkaalavet.*

Alt dette viser, hvor ivrigt man har studeret Paul von Eitzens beretning og hvor stor tiltro den fandt. Blandt almuen på landet og i byerne vandrede den fra mund til mund og ændredes stadig på forskellig måde. Der tilføjedes efterhånden mange nye træk, som yderligere kraftigt fremhævede Ahasverus' brøde og straf.

Jeg skal anføre nogle af de overtroiske meninger, som i den nyere tid er bleven knyttet til Jerusalems Skomager.

I Frankrig tror bønderne flere steder (Bretagne, Picardie), at han af stormvinden føres fra det ene land til det andet, han viser sig derfor kun under stærkt uvejr, og når stormen tuder, og regnen styrter ned fra himlen, korser de forfærdede bønder sig og siger: Det er den evige Jøde, der drager forbi (*c'est le Juif-Errant qui passe*).

I øvrigt understreges meget stærkt i fransk folketro det hovedmoment i sagnet, at Jøden er udødelig, og der fortælles mærkelige exempler på, hvorledes han uskadt går gennem den stærkeste kugleregn. Hans usårlighed er meget drastisk fremstillet på nedenstående billede, der er hentet fra en fransk folkebog.

Det er dog særlig i Danmark at hans sagnhistorie har udfoldet sig i frodig vækst.

I Vestjylland fortæller man, at han bruger hundrede år til at vandre verden rundt; i hans sko er der dannet et kors af søm med hoveder på, og når man ser det mærke på vejen, ved man, at Jerusalems Skomager har vandret der.

Andre steder tilføjes der, at han har lov til at hvile sig en gang om året, den hellige Julenat; thi da er der fred på jorden. Finder han så en plov

ude på den vilde mark, sætter han sig på den. Men efter en sådan plov, som han har siddet på, voxer kun ukrudt op, intet korn. Derfor må ingen plov stå på marken Julenat.

Alt hvad han rører ved, bliver forbandet som



han selv, og overalt fører han forbandelsen med sig. Nogle fortæller, at han er begyndt at søge ind i kirkerne under gudstjenesten; det er dog kun af nysgerrighed; thi han tror endnu ikke på, hvad dér bliver forkyndt.

Om hans ydre meddeler en af dem, der har set ham, at han formedelst alderdom er svundet således ind, at han ikke er større end en sort høne,

og at der gror mos på hans klæder og i hans hår.

Iøvrigt existerer der forskellige mer eller mindre udførlige beretninger om hans besøg rundt omkring i vort land. Et par af dem skal her anføres.

— En mand i Høgild, Sønder-Resen sogn, mødte en aften på vejen en gammel mand, hvis hat var mosgroet, og hvis klæder var yderst hullede og hist og her sammenrimpede med uldgarn. På mandens spørgsmål: Hvor har Du hjemme? svarede han: Hvor jeg kommer! Det var sikkert Jerusalems Skomager.

— For mange år siden kom han over ved Sønderborg færgested. Han så meget gammel ud, og hans klæder var helt overgroede med mos. Da man vilde byde ham lidt at vederkvæge sig på, svarede han:

Mine klæder gamle ere,
over sytten hundred år,
penge må jeg ikke bære
af Guds forsyn føde får.

Vi ser heraf, at Jerusalems Skomager nøje må kende den vise, som er skrevet om ham, siden han svarer med dens ord. Om denne vise skal senere tales.

— Engang kom en langskægget, gammel mand med stav i hånd og pose over ryggen vandrende hen over Tranholm mark ned til Hallesø. Da han kom til vandet, stansede han ikke og drejede ejheller af tilside, men steg ned i vandet, så at søen tilsidst skjulte ham. Dog kom han strax igen vandrende op på den anden side ved gården Halle. Da man havde set dette, kendte man, at det havde været Jerusalems Skomager.

Jeg skal slutte med at anføre en kortfattet, men karakteristisk jysk genfortælling. Den lyder således:

— Vorherre kom engang og stod til stød ude ved et hushjørne; det var en skomager, dér boede, og det kunde han ikke lide, så kommer han ud og genner ham væk. Så pålægger Vorherre ham, at han for eftertiden, så længe verden står, skal vandre omkring uden mad og uden leje fra land til land. Det sidste en hørte snak om ham, da var han på veje nord på, men han kom ikke til Jylland den gang, det blev ham vel for koldt, da vinteren stundede til.

Man vil have lagt mærke til, at enkelte punkter i de overtroiske meninger, som i den nyere tid findes knyttet til den evige Jøde, kommer i modstrid med hvad der berettes i den gamle folkebog. Her fortælles der jo, at han aldrig bliver

mere end hundrede år, og at han forynges, hvergang han har nået denne alder; i følge dansk overtro, der intet kender til denne foryngelse, er han nu så ældgammel, at han er skrumpet ind til omtrent ingenting.

Sådanne uoverenstemmelser mellem den ældre og yngre tradition er ret almindelige. Folkebogen lader ham således aldrig eje mere end to skilling, men vi har en tysk fortælling fra omkring år 1800, der beretter, at han på den tid viste sig på markedet i Frankfurt. Her købte han en kjortel, som han betalte med en gammel guldmønt fra kejser Tiberius' dage. Da købmanden vægrede sig ved at modtage den, svarede Jøden, at den var præget i Rom for over 1400 år(!) siden, og at han dengang havde fået den dér.

Interessen for Jerusalems Skomager er endnu ikke død i Danmark. Julius Strandberg, der i en lang årrække har forsynet soldater og tjenestepiger med litteratur, snart spøgefulde eller alvorlige viser, snart prosaiske beretninger om allehånde mærkelige tildragelser, har også blandt sine forlagsartikler et lille skrift med følgende titel:

Den gamle Historie om Jerusalems Skomager eller Den evige Jøde, der ikke kan dø, men maa vandre rastløs om i Landene indtil Verden for-

gaar til Straf fordi han bortviste Frelseren fra sin Dør, da han vilde hvile sig paa Vejen til Golgatha. Pris: 10 Øre. Kjøbenhavn. — Jul. Strandbergs Forlag og Tryk. Faas i Boghandelen, Holmensgade Nr. 18.

Bogen indledes med forskellige historiske og opbyggelige betragtninger over Kristi liv og lidelse. Derefter fortælles den jødiske skomagers uheldsvangre møde med Frelseren. Dennes dom lyder: »Jeg vilde standse for at hvile; du nægtede det. Fra i dag skal du vandre rastløs om uden hvile, uden mål til jorderiges undergang.«

Beretningen om Jødens vandringer synes nærmest at være fri fantasi. Hvert hundrede år har han lov til at hvile sig og beder da om ly i det første hus, han kommer forbi. Han modtages altid med stor gæstfrihed, men forbandelse hviler over det hus, hvori han har sovet, som forbandelse hviler over hans gaver; sygdom og sorg bliver deres lod, som tager imod ham.

Han kom til en hytte i Bøhmen; og »det sprog han talte var ikke bøhmisk, ikke slavisk, og dog kunde hyttens beboere forstå det«. Han søgte ly hos en skovbetjent i Sydfrankrig og hundrede år efter hos en borgherre i Skotland; fortvivlelse og rædsel fulgte overalt hans spor. Værst gik

det dog i Danmark; hertil nåede han 1350, og hans følgesvend var den sorte Død.

Der findes flere tilsvarende folkelige bearbejdelser af den evige Jødes historie. De dukker frem i forskellige lande til forskellige tider, men frembyder i almindelighed ikke nogen større interesse. Jeg skal dog ganske kort omtale een af dem, nemlig den spanske »Historia del Judío Errante« (Madrid 1819), da forfatteren eller rettere bearbejderen Luis Fris Ducos på en mærkelig måde har benyttet Ahasverus som talerør for sit had mod Spaniens arvefjende, Napoleon. Iøvrigt er det en ret tarvelig, på sine steder ganske tåbelig bog.

Ducos omtaler i sin indledning de mange beretninger om den evige Jødes tilsynekomst, men han tilføjer, at han tror, det hele er en røverhistorie. Da imidlertid den evige Jøde altid har kunnet fortælle, om hvad der har tildraget sig i verden siden Kristi dage, vil han dog genopfriske hans historie og lade ham »rejse til St. Helena for at høre af selve Napoleon Bonapartes mund beretningen om de misgerninger, voldshandlinger og grusomheder, som samtiden har været vidne til, og som mange har været et sørgeligt offer for«. Bogen er tilegnet »den heltemodige befolkning i Madrid, som med rette kan rose sig af at

have givet hele Europa et exempel ved at være den første til at afkaste det trykkende åg«.

Bogens indhold er i korthed følgende. På Leipziger-messen 1763 traf fire unge mennesker sammen, en Tysker, en Franskmand, en Englænder og en Italiener. De morede sig med at betragte de mange forskellige fremmede, som færdedes på markedet, og de mærkelige typer, som fandtes imellem dem. I reglen kunde de se, til hvilken nationalitet eller stand de fleste hørte. Tilsidst så de et »menneske, der var klædt omtrent som en tarvelig tysk borgermand, men hans ansigt og hele hans ydre var så mærkeligt, at de forundret stod stille, og det var dem ikke muligt at gætte, hvilken nation han tilhørte. Han gik med raske skridt, men så sig stadig om med stor opmærksomhed. Han syntes at være omtrent et halvt hundrede år gammel. Hans ansigt var ikke grimt, men yderst ejendommeligt; han var middelhøj af væxt og kraftig af legemsbygning, og han bar ingen prydelser af nogen art. De fire unge mænd fortabte sig i formodninger, om hvem den sære fremmede kunde være; men det var umuligt for dem at gætte det.

De gik da hen til ham, og tyskeren spurgte ham, hvad landsmand han var. Han svarede på korrekt tysk, at han ikke var fra Tyskland. De tre

4*

andre rettede derefter det samme spørgsmål til ham, hver på sit sprog, og han svarede hver af dem på hans eget sprog. Tilsidst fortalte han dem, hvem han var: Jeg er Jøde, min fødeby er Jerusalem. Det er nu 1763(!) år siden, at jeg forlod den for at begive mig på en rejse, som varer ved endnu. I har sikkert hørt tale om den evigt vandrende Jøde? Jeg hører til Naftalistammen, og mit navn er Ahasvero. Jeg er født i året 3992 efter verdens skabelse o. s. v.

Han fortalte derpå, hvorledes han engang som otteårs dreng så tre konger komme ridende fulgt af et glimrende følge med mange slaver og kameler; at de måtte være konger, så han dels på deres kostbare dragter, dels på deres insignier og diademer, som ganske lignede dem, kong Herodes bar. De spurgte ham om vejen til Bethlehem, og han førte dem til den lille by, hvor de så barnet, som man kaldte Jødernes konge.

Ahasvero vendte derefter tilbage til Jerusalem, hvor han fortalte, at han havde set Jødernes konge. Dette hørte Herodes; han lod ham strax kalde til sig og spurgte ham om, hvad han havde oplevet på vejen til Bethlehem. Så snart han udtalte ordene: Jødernes konge, fór Herodes op som rasende, »og således blev jeg den ulykkelige, men uskyldige ophavsmand til det frygtelige

barnemord i Bethlehem ..... Jeg så Kristi indtog i Jerusalem nogle dage før hans død. Jeg kendte forræderen Judas, og jeg havde det uheld at være hans ven. Jeg har set Jesus arbejde som tømmermand på det kors, på hvilket han senere skulde lide døden.«

Herefter følger beretningen om hans møde med Frelseren på vejen til Golgatha og forbandelsen.

Cavallieros, mine herrer, sluttede Jøden, således lyder min historie; og nu må I afsky og foragte mig. Endnu har jeg dog tilbage at fortælle Jer nogle af de mange og mærkelige begivenheder, som har tildraget sig i verden siden den tid, og som sikkert vil interessere Jer.«

Han begynder da at fortælle de fire unge mænd noget af, hvad han har set og oplevet på sine hundredårige rejser. — Det former sig til et helt lille repetitionskursus i verdenshistorien. — Men pludselig standser han, forsvinder fra sine tilhørere og dukker op nede i det stenede Arabien! Her hører han om de voldsomme omvæltninger, som i begyndelsen af det nittende århundrede rystede Europa, og han beslutter at rejse til Paris. Han træffer dér en gammel mand, der sætter ham ind i forholdene og belærer ham om, at ophavsmanden til alle ulykkerne var »en afskyelig Korsikaner, der hedder Bonaparte«. Nu

er han, Gud ske lov, gjort uskadelig, og han sidder fangen på St. Helena.



Billede fra Nancy (1816).

Jøden rejser da strax til St. Helena, hvor han får en samtale med Napoleon, der beredvillig

meddeler ham alle sine oplevelser. Da han sluttede, sagde Jøden: »Jeg var kommen hertil for at søge et menneske, en helt, men jeg har truffet et uhyre«, og med disse ord begav han sig atter på vandring, og han vandrer endnu.

Ducos bog, som her er bleven refereret i korte træk, er intet originalt arbejde. Den er en ændret og udvidet bearbejdelse af et fransk lejligheds-skrift, som udkom 1816 i anledning af hertugen af Berry's bryllup, og som havde til formål at stille Napoleon i et hæsligt lys og forherlige Bourbonnerne.



IV

GAMLE GADEVISER

GADEVISELITTERATUREN omsætter samtidige begivenheder i vers. Den behandler skibsulykker og mord, krigsbedrifter og jordskælv, og den besynger Ole Kollerød med samme oprigtige deltagelse som en Dreyfus. Iøvrigt præges den gærne af en vis vammel sentimentalitet og megen falsk patos; sproget er uudviklet og rimene dårlige. Men bag al denne tarvelighed skimter man undertiden en så troskyldig naivitet, at den rører i sin kejtede ubehjælpsomhed og virker forsonende.

Gadeviselitteraturen går langt tilbage i tiden. I Frankrig florerede den allerede paa renæssancetiden og spillede en ikke ringe rolle under religionskrigene og de mange indre politiske stridigheder. Hos os er den fremstået betydelig senere og har spillet en langt beskednere rolle.

Gadevisen vælger kun aktuelt stof; derfor kunde Jerusalems Skomager, der jo var meget populær i det syttende og attende århundrede, ikke undgå sin skæbne. Der blev digtet og sunget viser om ham i Frankrig og Belgien, i England og Danmark.

Den danske vise skriver sig rimeligvis fra begyndelsen af det attende århundrede. Nogen nøjagtigere angivelse er ikke mulig, da de ældste tryk alle er »prentet i dette år«. Den synes at have nydt en ikke ringe yndest og har været kendt over hele landet. Pastor Blicher i Randlev har i det gamle tidsskrift »Iris«, for året 1796 meddelt en morsom samtale, som han havde med en jysk bondekone om denne vise. Han skriver følgende:

— Jerusalems Skomager kender Alle (her) af Renomée og Mange af egen Læsning. — Jøsses! Faar! spurgde mig forleden en Kone meget alvorlig — æ han et rele te? Faa Søm saje næj, aa a sæjer jou. — Jeg forsikrer Jer i al Sandhed, at det er bar pure Digt. — Aa! de kad a slet et trou. A hå kund en udenad sien a var en beth jæn:

En Skomager har jeg været
Boet i Jerusalem;
Christus haver jeg vanæret,
Var en Gudsbespotter slem. —

— Hold, hold! jeg hører nok, I kan den.

Rasmus Nyerup, der anfører denne udtalelse i sin bog om den danske almues morskabslæsning, tilføjer:

— Det var skade, at hr. Blicher bad konen holde inde; thi ellers havde vi nu kunnet læse det hele poem; men på den anden side kan man med føje påstå, at derved er intet stort tabt, da det første vers noksom antyder nyhed, flovhed og usselhed.

Denne tilføjelse er fra 1816. Et par år senere kom R. Nyerup i besiddelse af den vise, han fordømte saa hårdt, og han udgav den i første bind af sine »Danske Viser« (1821).

Visen er senere bleven optrykt adskillige gange og har bevaret sin yndest lige til vore dage. I 1880 sendte en jysk læge mig et aftryk, som han havde fundet hos en bonde. Det var opklæbet på karduspapir og havde været ophængt på væggen. I midten findes et romantisk udseende billede af den evige Jøde. Han holder det kristuslignende hoved bøjet og synes at kæmpe sig frem mod storm og uvejr. Hans lange, sorte hår stritter bagud. Hans kappe flagrer vildt; hans ben er nøgne. Omkring dette billede er visens text anbragt som ramme. Lægen, der sendte mig dette morsomme tryk, tilføjede, at børnene i huset

kunde visen udenad. Jeg meddeler den her i ordret aftryk:



Jerusalems Skomager efter en svensk tegning.

En sandfærdig Beretning om Jerusalems Skomager, Hasverus kaldet, som nu over atten hundrede Aar har vandret af et Land i et andet, og

efter Beretningen skal være seet i Sverrig og med det første er forventendes til vore Lande.

See herhid, o christen Øie, Bøi dit Øre og hør til, Mærk og agt for Alting nøie, Hvad jeg dig fortælle vil, Jeg vil intet gaa forbi, Men for dig bekende fri, Alt mit Levnetsløb og Maade; Bed Gud om hans Aand og Naade.

En Skomager har jeg været, Boed' i Jerusalem, Christus haver jeg vanæret, Var ret en Bespotter slem; Jeg ei Medynk spørge lod Over det uskyldig Blod; Derfor maa jeg nu omvandre, Mig til Straf, til Speil for andre.

Da vor Christus, Frelser kjere, Var fordømt til Korsets Træ, Og af Staden maatte bære Korset sit, hvad monne ske? Frelseren blev træt og mat, Som var rundenom besat Med de skarpe Dødens Pile; Ved mit Huus han vilde hvile.

Jeg stod med et Barn paa Arme, Som umyndig var og spæd, Raabte høit, ja ret af Harme: Bort med den Misdæder leed! Pak dig fra mit Huses Dør, Hen at lide som dig bør. Du har været en Forfører Og blandt Folket en Oprører.

Ingen Medynk var at finde, Han utrøstet maatte gaa; Ja mit ganske Huusgesinde Raabte: Hen til Golgatha, Pak dig hastig med en Fart, At vi der paa Jødisk Art, Dig paa Korset kan vanære, Som du paa din Ryg maa bære.

Christus derpaa sig omvendte, Sagde: du o Jødemand, Du skal indtil Verdens Ende Vandre om i alle Land; Ja, indtil den sidste Dag Skal du vandre med stor Plag', Uden Hvile, uden Leie, Gjennem mange vildsom Veie.

Jeg mig derpaa straks forføied' Hen til Golgatha med Hast, Og saae der, hvad Christus døied', Førend at hans Hjerte brast. Jeg mig for mit Bryst maa slaae: Lad mig, Gud din Naade faae! Jeg er Vidne til alt dette, Aldrig skal jeg det forgjette.

Derfra strax jeg monne gange Uden Penge, uden Mad, Og min Vandring saa anfange, Gud veed jeg var lidet glad. Jeg ei maatte komme hjem Til min Stad Jerusalem, Med mit Folk der Afskeed tage, Eya! det var at beklage.

Jeg har siden maattet vandre Af et i et andet Land; Jeg har ogsaa, frem for Andre, Fundet Herrens kraftig' Haand; Mangengang i Mulm og Mørke, Udi vildnest' Skov og Ørk, Iblandt grumme Dyr og Løver, Hvoriblandt jeg ofte svæver.

Jeg har været i Britanien, Ja, i Polen, Russers Land, Udi Frankrig og Hispanien, Ja, i Preussen, Grækenland, Udi Tydskland og Stettin, Kracov, Dantzig og i Wien, Ja, i Rostok, Wismar, Hamborg, I Chaldæa og i Strasborg.

Udi andre Stæder, Lande, Som jeg ei opregne kan, Har jeg været; hver maa sande, At min'

Sandser, Hu, Forstand I saamange hundred' Aar Svækkes og nu stille staaer, Jeg maa og i Danmark vandre; Gud mit Løb engang forandre.

Jeg har udi Norges Rige Maattet taale Frost og Kuld, Over høie Bjerge stige, Angest, bange, sorrigfuld. Sverrigs Rige jeg ogsaa Dette Aar beskue maa; I Stokholm, Hovedstaden Er jeg seet af fleer paa Gaden.

Mine Klæder gamle ere, Over atten hundred' Aar, Penge maa jeg ikke bære; Af Guds Forsyn Alt jeg faaer, Jeg fornøiet er i Gud, Han min Synd vil slette ud, Og mig til sin Himmel tage, Efter disse Jammerdage.

Denne vise er en »poetisk« omskrivning af hovedmomenterne i den gamle folkebogs beretning. Den er et mærkeligt vidnesbyrd om, hvor populær Jerusalems Skomager har været iblandt os, om den store interesse, hvormed almuen omfattede den nyopdukkede sagnfigur. Men nogen litterær betydning har den ikke, og dens æstetiske værdi er det bedst ikke at tale om. Den er kun at betragte som et kuriosum.

I Frankrig er forholdene anderledes. Her har vi flere viser, og af disse er den yngste ikke uden litterær værdi. Den skriver sig rimeligvis fra den sidste halvdel af det attende århundrede og blev



Fransk træsnit fra det attende århundrede.

hurtig en af de mest populære viser i Frankrig; den var længe kendt og yndet i alle samfundslag; i vore dage høres den vistnok kun på markeder og ved andre folkeforlystelser.

»La complainte du Juif Errant« besynger hans optræden i Bruxelles omkring 1774. Den begynder med de ofte citerede linier:

Est-il rien sur la terre
Qui soit plus surprenant
Que la grande misère
Du pauvre Juif-Errant!

To borgere fra byen møder paa landevejen en mærkeligt udseende mand; han bærer et langt skæg, en fremmedartet dragt og et stort forklæde. Af nysgærrighed tiltaler de ham; de beder ham stanse og drikke et krus øl med dem i en kro. Han afslaar det i høflige ord, idet han siger, at han aldrig maa stanse og aldrig sætte sig ned:

Messieurs, je vous proteste
Que j'ai bien du malheur,
Jamais je ne m'arrête
Ni ici, ni ailleurs;
Par beau ou mauvois temps,
Je marche incessamment.

De udspørger ham da om hans navn og alder, idet de bemærker, at han ser ud til at være mindst

hundrede år. Han svarer sagtmodig, at han snart er atten hundrede år gammel, at han hedder *Isaac Laquedem,* og at han nu for femte gang vandrer jorden rundt:

Oui, c'est moi, mes enfants,
Qui suis le Juif errant.

Han fortæller derefter om sit omflakkende liv. »Mange farer har jeg udstået, men døden går af vejen for mig. Jeg ejer hverken gods eller guld, min hele formue er fem sous«.

Disse fem sous er blevet benyttet i en parodi fra 1805 på den gamle *complainte,* hvor det hedder:

Je donnerais tout mon quibus
pour monter dans un omnibus;
mais cinq sous ne suffisent plus:
c'est six que réclame
un cocher sans âme!

De to borgere lytter opmærksomt; de havde altid troet, at det kun var en fabel, hvad man fortalte om den evige Jøde, nu hører de, at det er sandhed, og de beder ham fortælle dem noget om den brøde, der medførte så hård en straf:

Vous étiez donc coupable
De quelque grand péché,

Pour que Dieu tout aimable
Vous eût tant affligé!

Han efterkommer strax opfordringen, fortæller om sin hårdhed mod Kristus og dennes strænge ord:

Tu marcheras toi-même
Pendant plus de mille ans;
Le dernier jugement
Finira ton tourment.

Derefter tager han afsked med borgerne, takker dem for deres høflighed og skynder sig bort.

Ved siden af denne *complainte*, der, som alt sagt, har været kendt og sunget i den største del af Frankrig, særlig dog i de nordlige provinser, må også anføres en bretonsk vise. Den evige Jøde er vel kendt i Bretagne, hvor hans skæbne omfattes med levende interesse. Hans billede finder man ophængt på væggene i bøndernes huse ved siden af katolske helgenbilleder, og en lang og mærkelig vise (*guërz*) er skrevet om hans æventyrlige omflakken.

Da visen omfatter 180 vers, bliver der ikke plads til at analysere den her; kun skal jeg gøre opmærksom på den ejendommelighed, at Jøden ikke besynges under navnet Ahasverus, der synes fuldstændig ukendt i Bretagne, men under nav-

net *Boudedeo*, der utvivlsomt er det samme som det italienske Buttadeo.

Den engelske ballade om The Wandering Jew stammer rimeligvis fra begyndelsen af det attende århundrede. Den blev udgivet af Percy i anden del af hans »Reliques« (1765) efter et gammelt flyveblad trykt med gothiske bogstaver, men frembyder iøvrigt ingen videre interesse; ligesom den danske vise er den i alt væsentligt en omskrivning i bunden stil af enkelte steder i den gamle folkebog.



V

SAGN OM BUTTADEO

I Vestevropa dukker den evige vandrer frem under navnet Kartafilus i det 13de århundrede. Fortællingen om ham synes dog ikke at have været meget kendt i middelalderen; først efter renæssancen vinder den udbredelse gennem Paul von Eitzens beretning, hvor Kartafilus omdøbes til Ahasverus, der hurtig bliver en af de mest populære sagnskikkelser i Nordevropa.

Hvad de sydevropæiske lande angår, har det længe været en almindelig antagelse, at den evige Jøde var ganske ukendt der. Dette er imidlertid en vildfarelse. Nyere undersøgelser, især af Alessandro d'Ancona og S. Morpurgo, har godtgjort, at kendskabet til ham var meget udbredt, særlig i Italien.

I forskellige gamle italienske texter omtales gentagne gange en person ved navn Giovanni Buttadeo. Han anføres i ordsproglignende ven-

dinger som exempel på et menneske, der har nået en overordentlig høj alder.

Digteren Cecco Angiolieri, der af en eller anden ikke fuldt opklaret grund var opfyldt af en brændende forbitrelse mod sin fader, skriver i en af sine sonetter: »Det voldsomme og forfærdelige had, jeg med rette nærer til min fader, vil lade ham leve længere end Buttadeo.«

Den italienskfødte retslærde og moralist Philippe de Novare, der skrev på fransk, bemærker omkring 1250, at skulde han kunne tilendebringe det litterære arbejde, han havde påbegyndt, måtte han leve længere end selve *Jehan Boutedieu*. Dette er det ældste vidnesbyrd, vi har om denne sagnskikkelse.

Navnet Buttadeo synes let at analysere. Det må være en sammensætning af *butta*, bydeform af *buttare*, og *Deo;* det betyder altså »slå gud« eller »den som slår (puffer til) gud« og er således en meget malende benævnelse.

At man i middelalderen forstod ordet på denne måde fremgår med sikkerhed af et sted hos Dantes samtidige, den berømte astrolog Guido Bonatti (smlg. Inferno XX 118 ff.). Han skriver i anledning af en mand, som han havde truffet år 1223, og som påstod at have levet på Karl den Stores tid:

»Det fortaltes dengang, at der fandtes et andet menneske, som havde levet på Kristi tid og kaldtes Johannes Buttadeus, fordi han havde skubbet til Herren, da han førtes til Golgatha. Og Herren sagde da til ham: Du skal vente på mig til jeg kommer... Denne Johannes kom igennem Forli på vejen til Santiago i året 1267 efter Kristus.«

Fra de følgende århundreder har vi flere beretninger om, at denne Giovanni Buttadeo har vist sig snart et, snart et andet sted i Italien. Meget morsomt fortæller den sienesiske historieskriver Sigismondo Tizio, at han i året 1400 besøgte Siena, og da han her så det billede, som Andrea Vanni lige havde malet af Kristus med korset, erklærede han, at han aldrig havde set et billede af Frelseren, der lignede bedre.

Endnu i vore dage vandrer Giovanni Buttadeo rundt i Italien; det er særlig i omegnen af Venezia, at han viser sig. Også i Alpeegnene er han godt kendt. Her varsler uvejr og storm om hans tilsynekomst; i andre egne kommer han ganske stille og frygtsom som en fattig forkommen tigger.

Hos Giuseppe Pitrè læses følgende:

Folkene i landsbyen Salaparuta ved meget at fortælle om Buttadeo. Den yngste datter af en

bonde, Antonino Cascio, har berettet følgende, om hvorledes hendes fader mødte ham udenfor byen:



Fransk billede fra Épinal.

»Det var engang ved vintertid; min fader var ude i Scalone og var gået ind i en butik for at varme sig. Så kom der en mand ind, der ikke

var bondeklædt. På hans buxer var der gule, røde og sorte striber ligesom på hans hat. Min fader blev bange for ham. Hvem kunde den mand vel være? — Bliv ikke forskrækket, sagde den fremmede. Jeg hedder Buttadeo. Min fader kendte navnet og bad den fremmede om at sidde ned og fortælle sin historie. Men Buttadeo kan ikke sidde rolig ned, da Gud har dømt ham til at vandre uafladelig, og mens han fortæller, går han rastløs frem og tilbage. Ved afskeden gav han min fader en from mindegave, fem bønner til Kristi guddommelige højre hånd og en til den venstre.

I Buttadeo har vi en ny type for vor sagnfigur. Han minder mest om Kartafilus. Han er som denne en stille og from mand. Han fører tilnavnet Guds tjener (*servo di Dio*) og er øjensynlig en ivrig katolik.

Med Kartafilus har han også det fælles, at han næppe er Jøde. Såvidt mig bekendt findes der ikke i de gamle texter nogen som helst antydning af hvilken nationalitet, han tilhører.

Spørger man om, hvorfra han stammer, er det umuligt at give noget sikkert svar på dette spørgsmål. Vi ved kun, at fortællingen om ham var kendt i Italien i det 13de århundrede, men længere tilbage kan vi ikke nå med sikkerhed.

Det er dog værd at lægge mærke til, at den første hentydning til Giovanni Buttadeo findes hos Philippe de Novare, som i en lang række af år boede i Orienten, (hans virksomhed var særlig knyttet til Cypern). Man kommer derved ganske uvilkårligt til at opstille den formodning, at fortællingen om ham er kommen til Italien øst fra, at den stammer fra Palæstina, og at det er korsfarere og andre, der har bragt den til Evropa.

Som en støtte for denne formodning skal anføres nogle linier af en endnu uudgivet vejleder og fører for pilgrimme i det Hellige land (*liber terre sancte Jerusalem*). I manuskriptet gives en skildring af forskellige hellige steder og bygninger i Jerusalem, særlig gennemgås hele *via doloris* og de minder, som knytter sig til den. Efter at Simon af Kyrene er omtalt, nævnes Judas' hus, og derefter fortsættes: længere borte findes et andet sted, som folket kalder . . . (navnet mangler), det var dér, hvor Johannes Buttadeus skubbede til Kristus, da han bundet gik i døden, og hånende sagde til ham: gå videre, gå og dø. Kristus svarede ham: jeg går videre for at dø, men du skal ikke dø før på Dommens dag.

Af dette sted synes det at fremgå, at sagnet om Buttadeo også var kendt i Jerusalem, og dér var bestemt lokaliseret. Manuskriptet, hvori noten

findes, stammer fra det 14de århundrede; vi står altså her overfor et vidnesbyrd, der er omtrent hundrede år yngre end Guido Bonatti's. Denne omstændighed behøver dog ikke at være af nogensomhelst betydning med hensyn til bestemmelsen af det virkelige tidsforhold imellem de to fortællinger. Der er jo ikke megen sandsynlighed for, at sagnet skulde være vandret fra Italien til Palæstina; det modsatte er langt sandsynligere.

Til slutning skal jeg anføre et ejendommeligt sagn om Buttadeo, som i vore dage fortælles i Siena. Der tror man, at han lever dybt under jorden, og lytter man til, kan man høre lyden af spadestik; han er nemlig altid optaget af at grave, og for hver dag graver han sig dybere og dybere ned i jorden; den dag han kommer igennem jordskorpen vil han styrte ned i Helvede.

Denne Buttadeo har kun navnet tilfælles med ham, vi har behandlet i det foregående. Det sienesiske sagn har i virkeligheden intet at gøre med den evige Jøde, det er kun en omformning af legenden om Malcus, som senere skal behandles.

VI

EN ITALIENSK ÆVENTYRER

Vi har i den ældre italienske litteratur et yderst mærkeligt dokument, der viser, at troen på Buttadeo's existens var almindelig i det femtende århundrede, i alt fald i enkelte egne af Norditalien. Her vandrede en æventyrer rundt og spillede med stor kunst rollen som Giovanni Buttadeo. Han trådte i nærmere forbindelse med en mand ved navn Antonio di Francesco d'Andrea, i hvis hus han gentagne gange opholdt sig, og hvor han blev behandlet med den største ærbødighed.

Denne mand har skrevet en udførlig beretning om sin gæsteven, om hvis autencitet han ikke nærede den ringeste tvivl.

Beretningen indeholder mange mærkelige enkeltheder, og den giver et interessant indblik i italiensk liv i den første tredjedel af det femtende

århundrede. Jeg gengiver den derfor her i en nogle steder lidt forkortet oversættelse.

— Til ære for og forherligelse af den almægtige, treenige Gud, Fader, Søn og Hellig Ånd, og Marie, den altid jomfruelige og hele det himmelske hof i Paradiset vil jeg arme synder, eller rettere, jeg grove, forhærdede og vanartede synder her i denne bog berette om en af de vidunderligste begivenheder, som måske aldrig nogensinde nogen af dem, der nu lever, har hørt eller set mage til. Og det er med stor frygt og bæven, at jeg har grebet pennen for at skrive og berette om disse ting, der er så sælsomme, at folk knap vil fæste lid til dem. Men jeg er frimodig, og jeg påkalder Gud og hans Hellige som mine sande vidner, og ydermere nogle, som endnu lever, som har set noget af det, jeg vil fortælle. Og deres navne skal blive nævnede efterhånden som der bliver anledning til at nævne dem.

Jeg har hørt fortælle, hvorledes en mand, der kaldes *Giovanni Votaddio* eller Giovanni, Guds tjener, (*servo di Dio*) i årene mellem 1310 og 1320 kom til disse egne af Italien, som han gennemrejste; og mange gamle folk, med hvem jeg har talt, sagde, at de havde set ham og talt med ham. Blandt disse var der også en gammel troværdig mand, der altid havde ført et fromt liv, Bartolo

di Jacopo fra Faena i nærheden af Firenzuola; han fortalte, hvorledes den omtalte Giovanni, Guds tjener, havde hvilet sig i hans hus i Borgo a San Lorenzo; og han fortalte ham mange hemmelige ting om sit liv, som, foruden ham, kun Gud kunde vide; og der var mange andre gamle, som fortalte, at de havde set ham, og som vidste at berette mange vidunderlige ting om ham. Siden den tid har ingen hørt eller set noget til ham her på disse egne.

Og således vandrer han hele jorden rundt, og jeg finder, at det varer omtrent hundrede år, inden han atter vender tilbage til det samme sted; herom skal jeg senere fortælle i denne bog.

Nu har jeg at berette om Giano di Duccio di Sergialdo, der hørte hjemme i Bologna. Nogle af hans fjender havde truet ham med at sulte ham ud, så han skulde blive nødt til at spise sine egne børn; da denne trusel gjorde ham bange, tog han ophold i Borgo a San Lorenzo. Efter et års forløb mente han at kunne vende tilbage til Bologna uden fare. Ved juletid 1411 rejste han fra Borgo sammen med min kødelige broder Andrea di Francesco d'Andrea. På Andrea's hest var anbragt to kurve, og heri lå Gianos to sønner, Duccio, der var tolv år gammel,

og Giovanni, der var otte år. Bagefter red Giano på en stor hest. Da de var kommet op i bjærgene, hvor der lå høj sne, opstod der et hæftigt uvejr med storm og snefygning. Sneen klumpede sig fast under hestenes hove; de kunde dårligt gå og faldt flere gange. Børnene var derved i stor fare, og det var kun efter megen besvær, at de nåede frem til Rifredi. Medens de udhvilede sig her, kom nævnte Giovanni Vottadio forbi i rask gang. Andrea råbte ham an og sagde:

— Broder, for Guds skyld, slå følge med os og hjælp os, at ikke børnene skal omkomme.

Han var klædt som en *pinzochero* (lægmand) af den hellige Franciscus' tertiarieorden; dog bar han ingen kappe og havde kun én sko. Han indvilligede gærne og gik med dem; medens han med sine hænder støttede kurvene, førte Andrea hesten ved tøjlen, og bagefter kom Giano på sin hest. Og undervejs, faren var endnu stor, vendte nævnte Giovanni, Guds tjener, sig til Giano og sagde:

— Ønsker du jeg skal frelse disse børn? Giano svarede: Ved Gud! det ønsker jeg!

Giovanni spurgte: Hvorlangt kan vi nå iaften? Giano svarede: Til Scharichalatino.

Giovanni sagde: Så afsted i Guds navn! Og han tog de to børn, løftede dem op og satte en på

hver skulder og sagde til dem: Hold jer godt fast i mit hår.



Fransk billede fra Metz.

Han havde slået hætten ned, og derefter begav han sig på vej; og da skoen generede ham, kastede

han den bort; han gik rask til, så de snart tabte ham af syne, og de så ham ikke længere.

Han nåede til et herberge, hvor værten hed Chapechio; her satte han børnene ved ildstedet, og efterat de alle tre var kommen til kræfter, lod han et par gode kapuner slagte og sætte på spid. Lidt efter kom Giano, der sikkert troede, at han havde mistet sine børn, og han blev meget glad. En god stund efter kom Andrea.

Da aftensmaden var færdig, gik de til bords og spiste. Derefter satte de sig omkring ilden, ristede kastanier og begyndte at passiare hyggeligt og muntert.

Giano henvendte sig til værten og spurgte ham: Hvordan går det dig? Værten svarede: Så la, la. Jeg har disse to store pigebørn (han havde to voxne døtre), og jeg kan ikke få en mand til dem, da jeg ikke kan skaffe dem en ordentlig medgift.

Heraf lo Giovanni, Guds tjener, og Giano spurgte: Hvad ler du af? — Jeg ler, fordi han siger usandhed. Sagen er, at mellem Bologna og Firenze findes der intet herberg, som er bedre besøgt og har mere at bestille end dette, og så siger han, at han gør dårlige forretninger, og at han ikke kan skaffe sine døtre en ordentlig medgift. Men jeg kan forsikre, at han her i dette hus har indemuret 240 gulddukater i et hul i væggen,

så han kan godt udstyre sine døtre, og det er kun af vrangvilje og gærrighed, at han ikke gør det. Og det vil han komme til at fortryde!

Værten Capechio svarede: Jeg tror, jeg har fået gøglere og troldmænd i huset.

Herom blev der vexlet mange ord, både for og imod, og omsider gik de til ro.

Da Giano var kommet i seng med børnene, og medens Giovanni endnu var oppe (han sov aldrig i nogen seng), sagde han til ham: Er det sandt, hvad du sagde, at han har indemuret sine penge?

Giovanni svarede: De findes ganske nær ved dit hoved, og hvis du vil se dem, skal jeg vise dig dem. Giano sagde, at han troede ham uden at se dem.

Da natten var forløben, og de skulde til at bryde op, tog Capechio nævnte Giovanni ved hånden, trak ham tilside og sagde: Giv mig et godt råd med hensyn til hvad jeg skal gøre.

Han svarede ham: Du skal gifte dine to døtre bort, ellers kommer de på afveje. Det lovede han, og han gjorde det også.

Og alt dette har jeg fortalt, forat I skal vide, at han kender selv de hemmeligste ting. Og nu skal vi fortælle om endnu mærkeligere begivenheder.

På vejen fra Scharichalasino fortalte Giano Giovanni grunden til, at han havde bragt børnene

til Borgo; nu vendte han tilbage med dem til Bologna, da han troede, at al fare var forbi.

Da Giovanni belærte ham om, at det langtfra var tilfældet, udbrød han:

— Ve mig ulykkelige! hvad skal jeg gøre, det er ude med mig! og han vilde vende tilbage til Borgo.

Men Giovanni sagde: Hvis du vil gøre, hvad jeg siger dig, vil du og dine være sikrede mod enhver fare, og alle dine fjender skal blive dine gode venner ....

Lørdag aften kom de til Bologna, og Giovanni blev hos Giano til mandag morgen .... Han gav ham en skreven amulet (*brieve*) og sagde: Sålænge du bærer denne, vil du aldrig få sorg og bekymring i dit hus, hvis du ikke selv forskaffer dig det.

Så rejste han, og førnævnte Andrea fulgte ham til byens port og tilbød at købe ham et par sko, men han afslog tilbudet. Så fik Andrea ham til at love med hånd og mund, at hvis han nogensinde kom til Toscana igen, skulde han besøge ham i hans hjem i Borgo eller i Firenze. Derefter drog han bort. Hvad Giovanni havde spået om forholdene i Bologna, gik i opfyldelse, inden ti dage var gået ...

Giovanni kom til Vicenza, hvor han blev ført

til byens høvedsmand, der antog ham for en spion. Han blev afklædt, bundet og pint; men da bødlerne vilde hejse ham op i trissen, kunde de ikke løfte ham fra jorden; selve høvedsmanden tog da fat med, men de kunde ikke rokke ham, og tilsidst sprang rebet. Høvedsmanden, der ikke kendte Guds bestemmelse, og som var meget nidkær, lod hente et nyt, tykt og stærkt reb, og dog kunde de ikke få ham hejset op. Oh, du almægtige og sande Gud, hvor stor er ikke din kærlighed til dem, du elsker. Dette reb, der vilde have kunnet vælte et tårn, sprang i stykker, ganske som det havde været råddent.

Høvedsmanden gik da i sig selv ved at se dette store mirakel; han lod ham løsgive og tilbageleverede ham hans klæder, hvorefter han førtes udenfor byen. Giovanni drog da videre....

Efter nogen tids omflakken vendte han tilbage til Borgo a San Lorenzo. Her flokkedes befolkningen om ham, og mange begyndte at udspørge ham, snart om en ting, snart om en anden.

Hvormange år skal jeg leve endnu?

Vil der times mig noget lykkeligt?

Skal jeg få børn?

Og med ringe ærbødighed spurgte de ham om disse og andre tåbeligheder. Men han vendte sig om til byens podestà og sagde: Hvis disse folk

vidste, hvad jeg ved, vilde de alle bedrøves, mange vilde endog græde bitre tårer, ti der er én her tilstede, som vil blive hængt på dette sted, før du fratræder dit embede. Og det skal visselig ske.

Der gik ikke en måned, før en knøs ved navn Ercole, der var anset for at være den braveste fyr, som tænkes kunde, blev hængt på selve det sted, således som Giovanni, Guds tjener, havde sagt.

Fra Borgo kom han til Firenze og tog ophold i mit ringe hus. Her kom alle for at se ham, blandt andre Messer Lionardo d'Arezzo, byrådsskriveren. Han talte med ham i omtrent tre timer. Og mange af byens borgere spurgte ham, hvad han mente om denne mand. Han svarede:

— Enten er han en Guds engel eller en djævel. Han ejer alverdens visdom; han kender alle sprog og alle de sjældneste ord, der bruges i vore provinser. Mere sagde han ikke.

Næste morgen forlod Giovanni Firenze . . . .

I Maj måned 1412 vendte Giovanni tilbage til Firenze og tog pany ophold i mit hus. Byens borgere strømmede til for at se ham, både Peruzzi og Ricasoli og Busini og Morelli og Alberti, naboer og fjærntboende. Så mange kom der, at jeg var bange for, at gulvet i min stue skulde gå i

stykker, da mit hus var gammelt og brøstfældigt. Jeg lagde ikke skjul på min frygt og tilføjede, at han om aftenen vilde tage ophold et andet sted. De ventede derfor tålmodigt udenfor i håb om at få ham at se, når han forlod mit hus. Så mange samledes efterhånden, at hele Albertipladsen og de tilstødende gader var fyldte til trængsel. Et par timer efter solnedgang kom en skare udsendt af byrådet for at hente ham; der var hovedanføreren Ricciardo, Maso del Fante og fire drabanter. Vi fulgte ham ud af huset, min broder Bartolomeo og jeg, med mange fakler; det var med stort besvær, vi kom igennem den tætpakkede mængde, og dog var der ingen, der så os.

Oh, sande Gud, hvor vidunderlige er ikke dine gærninger!

Om morgenen vilde byrådet se ham, og han blev ført til rådhuset, hvor han blev udspurgt og gav oplysning om mange ting. Derefter tog han afsked og begav sig videre til Apulien og Sicilien.

Mange af byens borgere bebrejdede mig i hæftige ord, at jeg havde ladet dem stå og vente forgæves på torvet til over midnat; men jeg sagde til min undskyldning, at vi flere timer iforvejen var gået ud og havde passeret gennem mængden. De vilde dog ikke på nogen måde tro det, før-

end de havde fået vished om, at jeg talte sandhed. Og da de havde forhørt sig hos byrådets drabanter, var der ingen ende på deres forbavselse over vor usynlige bortgang .... Giovanni Moregli, der sad og passiarede hjemme hos mig sammen med nogle andre om denne Giovanni, Guds tjener, ytrede: Jeg kunde nok have lyst til at være et sted, hvor jeg havde den øverste magt, så skulde jeg nok få undersøgt, om han virkelig således kunde forsvinde gennem luften.

Det følgende år blev han virkelig byskriver i Umgello, og til denne by kom i Oktober måned Giovanni, Guds tjener. Moregli lod ham da indespærre i et rum, som ligger under tårnet i klippen, og hvor han havde en god seng (skønt han aldrig sov i nogen seng). I væggen findes to små vinduer forsynet med meget tykke jærnstænger, der sidder så tæt ved hinanden, at end ikke en rotte kan slippe igennem. Døren, som førte derind, var lav og bestod af tykke bjælker med jærnbeslag; den lukkedes med en stor nøgle, som byskriveren forlangte afleveret til sig.

Den følgende morgen, da byskriveren lod døren åbne, var Giovanni forsvunden.

Således blev Moregli ydmyget, og han fik ham aldrig mere at se. Men nogen tid efter fødte hans hustru, der hidtil havde været ufrugtbar, ham

en søn, således som Giovanni havde forudsagt . . . .

Giovanni vendte flere gange tilbage til Firenze, hvor de samme scener stadig gentog sig. Han var genstand for megen opmærksomhed fra borgernes side og forbavsede dem ved sit kendskab til mange skjulte ting og ved sine forskellige spådomme, der altid gik i opfyldelse.

Antonio fortæller, at han en gang vaskede hans hoved, fra hvilket der udgik en sød duft.

— Da jeg havde tørret hans hoved, spurgte jeg ham, om han vilde besvare et spørgsmål, jeg vilde gøre ham. Han svarede: Spørg. Jeg sagde: Sig mig, om I virkelig er Giovanni Botadio. Han svarede, at vi havde forvansket navnet. Det lyder *Giovanni Batté-Iddio,* d. v. s. Giovanni slog Gud. Da Jesus gik op ad bjærget, hvor han blev korsfæstet, og hans moder og andre fromme kvinder fulgte bagefter grædende og klagende, vendte han sig for at tale til dem og stansede et øjeblik; derfor puffede denne Giovanni ham i ryggen og sagde: Gå videre, hurtigt! Men Jesus vendte sig om mod ham og sagde: Du skal gå så længe, at du skal komme til at vente på mig. Denne er den Giovanni, som I mener.

Jeg svarede: Er I virkelig ham. Han svarede mig: Antonio, spørg ikke yderligere. Derefter

slog han blikket ned, og hans øjne fyldtes med tårer; han talte ikke mere, men drog videre.

Mange hellige mænd siger og påstår, at han er det tredje af de sande vidner om Kristus. I det jordiske Paradis er der to, Enoch og Elia; og her på jorden denne Giovanni.

Han vandrer stadig og kan ikke blive længere end tre dage i en landsdel, og han vandrer hurtigt, snart synlig, snart usynlig. Han har altid så mange penge, som han behøver, skønt han vandrer rundt som en fattig uden pung og uden taske. Han bærer blot en kappe med en lille hætte; om livet har han et reb og går som oftest barfodet. Han kommer til herberget, spiser og drikker godt, åbner hånden og tilkaster værten, hvad han skal have; man kan aldrig se, hvorfra pengene kommer, og han har aldrig nogen tilovers. Han kender de tre sprog, hebraisk, græsk og latin; og han kender alle andre sprog og alle de særegne ord, som bruges i dialekterne. Hvis han taler med Florentinere, vil man tro, at han er født og opdraget i Firenze, og på samme måde forholder det sig med genuesisk, bergamaskisk, siciliansk og alle andre dialekter. Denne mands færd vækker al beundring.«

I 1416 besøgte Giovanni for sidste gang sin ven; hans hustru var da alvorlig syg, og lægerne



Moderne flamsk billede.

havde opgivet hende, men Giovanni bad ham ikke tabe modet og gav ham en amulet.

Hæng denne om hendes hals i Guds hellige navn. Dette gjorde jeg, og strax stod hun op af sengen så rask som nogensinde. Gud være priset derfor! Og med denne amulet har jeg helbredet mange syge. Jeg lånte den engang ud til én, der aldrig har bragt mig den tilbage. Gud tilgive ham.

Da Giovanni skulde vandre videre, omfavnede han mig, hvad han aldrig tidligere havde gjort. Jeg undrede mig herover og sagde: Skal jeg da ingensinde se dig mere? Han svarede: Aldrig mere med legemets øjne. Og han drog bort. . . .

Således vandrer han verden rundt, og han vil blive ved med at vandre, indtil Gud kommer i sin herlighed for at dømme levende og døde i Josafats dal. Måtte han gå i forbøn for os, at Gud vil tilgive os vore synder og føre os til sin himmel.

Amen.

I kulturhistorisk henseende frembyder denne beretning adskillig interesse, men herved skal jeg ikke dvæle. Hvad vor brave bedrager angår, ser man, at han spiller sin rolle med megen discretion og dygtighed. Han optræder gerne som sandsiger og skiller sig udmærket fra sin rolle. En apoteker eller kvaksalver ved navn Giunta

Galetti, der syntes at have mange slemme synder på sin samvittighed, spurgte en dag Giovanni om, hvorledes det vilde gå ham. Giovanni svarede forsigtigt: Søg at være lige så hæderlig, som du har ord for at være. Da kvaksalveren trængte ind på ham og vilde have nærmere besked, svarede han atter undvigende, men meget bestemt: Du kender sagen, og jeg kender den. Derefter hviskede han ham noget i øret og pålagde ham at forbedre sig, da det ellers vilde gå ham ilde.

Da hoben i Borgo stimlede sammen for at lade sig spå, afholdt han sig fra at svare på de forskellige direkte spørgsmål, der stilledes ham, og nøjedes med en udtalelse til potestàen om, at det ikke vilde være heldigt for dem, der var der, at vide alt, hvad han vidste. Samtidig forudsagde han, at en af dem, der nu stod foran ham der på torvet, inden kort tid skulde blive hængt. Denne spådom, som opfyldtes, inden en måned var gået, imponerede. For en nøgtern betragtning synes den dog mindre mærkelig. Den middelalderlige retspleje gik jo meget summariskt tilværks, og at en mand blev hængt var jo noget, der gik ret hyppigt for sig. Da der blandt de mange, der var strømmet sammen for at se Giovanni, naturligvis også fandtes adskillige banditter, hørte der jo ikke nogen særlig spådoms-

gave til at forudsige, at en af dem snart vilde komme i konflikt med retten og lade sit liv i galgen. Hans spådom viser, at han har været en meget dreven fyr, der ikke har manglet blik for det humoristiske.

Han har også været et stykke af en taskenspiller, der i høj grad har forstået at stikke folk blår i øjnene. Flere af de »mirakler«, som Antonio beretter om ham — jeg har udeladt enkelte af dem, da de ikke frembød nogen interesse — beror udelukkende på behændighedskunster; de øvrige skyldes sikkert for en væsentlig del fortællerens godtroenhed og naive fantasi.

Om Giovannis existens kan der overhovedet ikke tvivles; vi har et andet dokument fra begyndelsen af det 15de århundrede, hvori han omtales, men han synes ikke overalt at have fundet så lettroende venner som Antonio. I øvrigt er alle de personer, som optræder i beretningen, historiske, således at der ikke kan herske nogensomhelst tvivl om dokumentets pålidelighed.

VII
NEVROPATISKE OMSTREJFERE

TROEN på den evige Jødes existens er sikkert blevet styrket og vedligeholdt ved de mange beretninger om hans tilsynekomst snart hist, snart her.

Mange af disse beretninger er utvivlsomt det rene fantasteri og fortjener ingen nærmere undersøgelse. Deres historiske pålidelighed har ikke større værdi end den lange opramsning i den danske vise, der ender med de klassiske linjer:

I Stokholm, Hovedstaden
er jeg set af fler på Gaden.

Men der findes en række beretninger, om hvis troværdighed, der ikke kan herske nogen tvivl. I forskellige dagbøger, breve og krøniker fra det

17de og 18de århundrede gives der mer eller mindre udførlige oplysninger om, at den evige Jøde har vist sig i den og den by, og at den eller den, undertiden nedskriveren selv, har set ham og talt med ham. Hvorledes forklares dette?

I mange tilfælde er det sikkert en bedrager eller æventyrer, der har været på spil. Vi har tidligere omtalt den groteske beretning om Leopold Delporte, der i 1623 spillede den evige Jødes rolle i Ypern og i nogen tid levede højt på sine lettroende medmenneskers bekostning; komedien varede dog ikke længe, hans frækhed blev afsløret, og da han havde andre synder på sin samvittighed end at have taget borgerne og borgerinderne i Ypern ved næsen, endte han i galgen.

Den italienske æventyrer, som er behandlet i forrige kapitel, har spillet sin rolle langt bedre. Han har både været klog og behændig og har i sjælden grad forstået at vinde folks tillid. Men en bedrager har han været ligeså godt som Hr. Delporte, blot af en langt finere art.

Men har de været bedragere allesammen?

Den mulighed er ikke udelukket, at en eller anden jødisk udseende vandringsmand er ankommen til en by, har vakt opsigt ved sit fremmedartede ydre, sine slidte klæder, sit fremmede

sprog, sin tungefærdighed, og strax af mængden er bleven kaldet Jerusalems Skomager, uden at han selv ved direkte udtalelser har givet anledning til, at dette navn heftedes på ham.

Beretningerne fortæller i almindelighed, at han viser sig ganske pludseligt og forsvinder ligeså pludseligt. Enkelte steder tilføjes nærmere oplysninger om hans besynderlige optræden. I begyndelsen af det 17de århundrede viste han sig i en kirke i Naumburg, og han teede sig her på en sådan måde, at nogle anså ham for afsindig, andre derimod for en bedrager; da man næste dag vilde udspørge ham, var han forsvundet. Der er mulighed for, at denne mand og mange andre af dem, der er bleven antagne for at være den evige Jøde, i virkeligheden har været stakkels nervelidende mennesker, de såkaldte nevropatiske omstrejfere.

Det er særligt den berømte franske læge og forsker J. M. Charcot, som har undersøgt den ejendommelige form for nervelidelser, som giver sig udslag i en mærkelig rastløshed og vandrelyst. *Les névropathes voyageurs* skal især findes iblandt Jøder og er vel egnede til at vække opmærksomhed, når de kommer til en stor by.

Deres dragt har gerne et vist fremmedartet, halvt orientalsk præg, og er hyppig stærkt med-

taget af vind og vejr. De bærer ofte langt hår og langt skæg, hvilket yderligere bidrager til at give dem et sælsomt og vildt udseende. I deres ansigt læser man lidelse, træthed og fortvivlelse. De har nogle mærkelige dybe rynker i panden, indfaldne kinder og fremspringende kindben; over næsen findes to skråt opadgående furer, som skyldes den hyppige sammentrækken af »corrigator supercilii«, og som frembringer et udtryk af smerte. Deres melankolske øjne er dybtliggende og omgivne af små, talløse rynker.

Føj hertil, at flere af disse omstrejfende nevropater har vist sig istand til at tale forskellige fremmede sprog, og man vil forstå, hvorledes en sådan mand, når han pludselig dukker op i en fremmed by, nødvendigvis må gøre opsigt og blive genstand for befolkningens ivrige omtale.

En dag kommer en besynderligt udseende mand ind ad byporten. Hans hår er langt og mørkt, hans klæder støvede og lasede, hans gang er langsom, og han gør et lidende og træt indtryk. Nysgerrige borgere strømmer sammen om den mærkelige fremmede; de fortaber sig i gisninger om, hvem han kan være. En af dem, der har hørt og læst mere end de andre, bliver pludselig grebet af en anelse. Han hvisker til sin nabo: Se dog på de øjne, de tyder ikke på noget godt.

Han har næppe nogen rigtig god samvittighed. Og Jøde er han da også. Jeg skulde næsten tro, at det må være denne Ahasverus, som doktor v. Eitzen i Slesvig nylig har skrevet en bog om. Du har jo nok hørt om skomageren fra Jerusalem, som Vorherre og Frelser har dømt til evigt at vandre rundt fra land til land. Mon det ikke skulde være ham. Fornylig har han jo vist sig i Breslau. Hvorfor skulde han så ikke også komme hertil. Lad os følge efter ham og udspørge ham.

Sådanne betragtninger kunde nevropatiske omstrejfende tidligere fremkalde selv i store byer, og en eller anden agtværdig borgermand, der med megen omhu og flid optegnede alt, hvad mærkeligt der skete i hans kære by, noterede samvittighedsfuldt, at den 10ende hujus var en fremmed udseende mand kommen igennem byen, og at han antoges at være den skarns Jerusalems Skomager, som havde stødt til vor Frelser, den Herre Jesus Kristus, og nu til evig straf måtte vandre rundt her på jorden uden nogensinde at kunne finde hvile. Gud se i nåde til den slemme misdæder. Amen.

I vore dage henvender en sådan vandrende nervepatient sig til en læge og bliver indlagt til observation på en klinik. I Frankrig søger de særligt til La Salpêtrière, og her har Charcot haft

lejlighed til at undersøge adskillige sådanne patienter.

Det sygdomsbillede, de frembød, mindede ham i så høj grad om, hvad han havde læst om den evige Jødes vandringer, at han kaldte dem for Ahasverus' efterkommere. En af hans medarbejdere, Dr. Henry Meige har genoptaget denne tanke og har i en særlig afhandling behandlet lighedspunkterne imellem de gamle beretninger om den evige Jøde og La Salpêtrières journaler over deres vagabonderende nevropatikere. Afhandlingen er trods store mangler ikke uden interesse. Af indledningen anfører jeg følgende:

»På en af sine tirsdagsforelæsninger ved La Salpêtrière meddelte professor Charcot en ungarsk Jødes sygehistorie og tilføjede, at han betragtede ham som en virkelig efterkommer af Ahasverus eller Kartafilus. Det forholder sig nemlig således, at han som andre nevropatiske omstrejfere drives afsted af en uimodståelig trang til at skifte opholdssted, til at rejse omkring uden at kunne slå sig til ro nogetsteds. I de sidste tre år har han strejfet Europa rundt for at søge lykken, men han har endnu ikke fundet den.

Dette tilfælde er ikke enestående. Jeg har haft lejlighed til at lære flere lignende patienter at kende mellem de kosmopolitiske Jøder, som har

været indlagte på La Salpêtrière. De fortæller altid den samme historie, og de har altid det samme udseende.

Hvert år fremstiller der sig på klinikken nogle stakkels, forkomne mennesker, klædt i pjalter. Deres ansigt er magert og fuldt af dybe rynker; det skjules næsten helt af et mægtigt, uredt skæg. I en klynkende tone fortæller de en lang historie fuld af bedrøvelige tildragelser, og hvis man ikke standsede dem, vilde de fortælle i det uendelige. De er født i Polen eller i de omliggende provinser; ligefra de var små af, har sygdom og nød fulgt dem overalt. De har forladt deres fødestavn for at få det lidt bedre; men det er dog intetsteds lykkedes dem at finde et arbejde, som passer for dem, eller et lægemiddel, som kan hjælpe dem; og efter at have vandret mil på mil i regn og blæst, i kulde og elendighed, kommer de som vrag til La Salpêtrière, hvis navn er dem velkendt.

Hvorledes har de levet på disse lange rejser? Sjældent af deres arbejde, ti i virkeligheden kan de ikke arbejde, enten fordi de ikke har lært det, eller fordi de er for svage til det. Den offentlige velgørenhed og især de jødiske understøttelsesforeninger har hjulpet dem fra by til by og skaffet dem det aller nødtørftigste. Iøvrigt kan de nøjes med utroligt lidt. Næsten alle disse Jøder

7*

er udprægede nevrastenikere, som holder fuldstændigt regnskab med alle deres lidelser, og de er hengivne til læsning af spændende bøger. . . Kroniske hovedsmerter, dårlig fordøjelse, stadig søvnløshed, erratiske smerter i ryg og lemmer o. s. v. o. s. v. Flere af dem er rene hysterikere og lider under typiske hysteriske anfald, der undertiden følges af hemiplegi og hemianæsthesi, som kan optræde eller forsvinde i tilslutning til en sindsbevægelse eller et traume. De frembyder desuden alle en ganske ejendommelig mental tilstand; de er stadigt betagne af trang til at rejse, til at drage fra by til by, fra klinik til klinik, for at underkaste sig en ny behandlingsmåde, de endnu ikke har prøvet. De forsøger alle de kure, man foreslår dem, da de er ivrige efter at prøve noget nyt. Men snart holder de inde med kuren og finder på et eller andet tåbeligt påskud for ikke at genoptage den; rejselysten viser sig atter, og en skønne dag forsvinder de, betagne af et nyt håb om helbredelse i et andet land langt borte. Vi må vel huske, at det er Jøder, og at det ligger til dette folk at skifte opholdssted med en overordentlig stor lethed. De føler sig hjemme alle vegne og ingen steder og tager aldrig i betænkning at forlade deres opholdssted, når det gælder en vigtig forretning, eller når de i sygdomstilfælde

vil opspore et virksomt lægemiddel. De er ivrige efter alt nyt, og de er altid godt underrettede på grund af deres udstrakte forbindelser; fra alle lande kommer de rejsende for at rådspørge de berømteste læger. Bliver en af dem helbredet, får alle de andre det at vide, og de er strax parate til at underkaste sig den samme kur.

Som Israelitter er de særlig modtagelige for alle slags nervesygdomme. Der er altid et forholdsvist stort antal af dem, som lider af epilepsie, hysteri, neurasteni eller ligefremme sindssygdomme. Prof. Charcot har ofte fremhævet dette forhold, og hans erfaringer grunder sig på hundreder af iagttagelser.

Den første omstrejfende Jøde, som han havde lejlighed til at iagttage nøjere, var en tæppehandler fra Buchara, som kom til Paris omkring 1880, og som fremstillede sig en morgen, iført en mærkelig dragt; han bar en lang, mørk kjortel, der blev sammenholdt af et bælte med sølvspænder, hvori der var indfattet turkiser; hans hår var langt og bølgende, klippet på en særlig måde, og på hovedet bar han en lille persisk hue. Han kunde ikke et ord fransk, men han havde hos sig et hebraisk brev, som han fremviste, og som gav de fornødne oplysninger om hans religion og nationalitet. Det var meget vanskeligt at få ham til

at forklare sin sygdom. Han beklagede sig især over sin impotens. Man må formode, at det lægemiddel, han fik, har vist sig virksomt, og at han i sin hjemstavn har rost det i høje toner; thi efter den tid gik der ikke et år, uden at der til hr. Charcot kom Israelitter fra samme egn, der beklagede sig over de samme symptomer. Deres dragt har vel efterhånden undergået nogen forandring, så at de nu går klædt omtrent som andre mennesker, men de har bevaret den ejendommelige hårform og den lille persiske hue, som de skjuler under en høj hat.

På La Salpêtrière findes der altid Jøder fra fjerne lande under behandling; de er komne fra Rusland eller Ungarn, fra Tyrkiet eller Armenien, fra Afrika eller Indien. En af dem, en fattig rabbiner fra Tetuan, blev i flere måneder behandlet for en »sclérose en plaques«; han indfandt sig hver dag nøjagtigt på den aftalte tid, ledsaget af sin datter og iført en mærkelig marokkansk dragt.

Fra de rejser, jeg har foretaget sammen med Prof. Charcot i Tunis og Tripolis, mindes jeg flere Israelitter, som til vor store forbavselse kom hen og hilste på os; det var gamle patienter, som var rejst over Middelhavet for at søge hjælp mod deres nervelidelser i Paris.

Som alt bemærket har Jøderne stor lethed ved

at skifte opholdssted; men deres ofte meget mærkelige og lange omflakken kan ikke skyldes dette forhold alene; de fleste omstrejfende Jøder er udprægede nevropatikere og lider under uimodståelige impulser, som tvinger dem til en stadig omflakken. At de drager ud for at søge lønnende arbejde eller et virksomt hjælpemiddel, er i og for sig yderst naturligt; det mærkelige er, at de aldrig kan fortsætte et påbegyndt arbejde eller en påbegyndt kur; de vil altid noget nyt og vil altid være et andet sted end dér, hvor de netop er; det patologiske er, at de aldrig kan bekæmpe denne trang til at skifte opholdssted, som synes ganske grundløs, og som ofte er dem til skade.«

Da der ikke er nogen grund til at antage, at den her skildrede nevrose først skulde være opstået i slutningen af det 19de århundrede, og da der utvivlsomt findes mærkelige lighedspunkter mellem de nevropatiske omstrejferes sygehistorier og flere af beretningerne om den evige Jødes optræden, synes det mig højst sandsynligt, at Charcot og Meige har ret i deres formodning, og i så tilfælde kommer vi altså til det resultat, at forskellige af de evige Jøder, som er optrådte rundt omkring i Europa, har været nervelidende mennesker, og at de med eller mod deres vilje har bidraget til at holde det gamle sagn i live.

Denne forklaring berører imidlertid aldeles ikke spørgsmålet om selve sagnets oprindelse, et spørgsmål, som vi hidtil har ladet ude af betragtning, men som vi nu skal søge at løse så godt, det lader sig gøre, ved hjælp af det materiale, som står til vor rådighed. Først skal dog et andet sagn omtales, hvori der også optræder en evig Jøde, men af en helt anden type end dem, vi hidtil har undersøgt.



VIII

YPPERSTEPRÆSTENS TJENER

I nær forbindelse med sagnene om den evige Jøde står fortællingen om Marco.

Denne Marco er vidt forskellig fra de tidligere behandlede typer. Hans brøde er vel omtrent den samme, og hans straf varer evigt. Men han afsoner den ikke ved rastløs at vandre rundt blandt menneskene til advarsel og belæring. Han opholder sig under jorden i en uhyggelig hule, der er vanskelig at komme til, og kun få er de dødelige, der har set ham.

Dette sagn er ejendommeligt for Italien og Orienten. Vi finder det såvel i Norditalien (Venezia) som i Mellemitalien (Napoli) og på Sicilien.

Jeg anfører her en oversættelse af den sicilianske fortælling om *Marcu dispiratu* (den fortvivlede Marco):

— Marco var en af de Jøder, der hudstrøg vor Herre Kristus, en Jøde så ond, at ord ikke kan sige det. Da Jesus Kristus førtes til Pilatus' hus, gav denne Marco ham med sin jærnhanske et så voldsomt slag paa kinden, at alle tænderne løsnedes i hans mund. På grund af denne misgærning dømte Herren ham til at opholde sig under jorden og der til evige tider gå rundt om en søjle. Denne søjle står midt i et cirkelrundt værelse, og han går uden nogensinde at kunne finde fred eller hvile. Man fortæller, at på grund af hans ustanselige vandring er jorden sunket således omkring søjlen, at denne nu ser højere ud. Og dette liv har Marco ført, lige siden vor Herre Kristus led døden. Der siges også, at Marco er dybt fortvivlet af anger og ruelse, og medens han vandrer rundt, slår han hænderne mod søjlen og støder hovedet mod væggen under klagen og stønnen; men han kan alligevel aldrig dø, ti det er Guds vilje, at denne mand skal leve til Dommens dag.

Dette sagn er kendt over hele Sicilien. Det fortælles flere steder med forskellige ændringer og tilføjelser. Den berømte æventyrforsker Guiseppe Pitrè i Palermo har meddelt, at han i sin barndom hørte sagnet fortælle af en skomager, der tilføjede, at det pinslens sted, hvor Marco vandrede

rundt til evig tid, lå så vel skjult under jorden, at man for at nå derned måtte åbne syv jernporte, stige ned igennem syv stejle gange og vandre gennem syv lange korridorer.

De sicilianske sagn om Marco er først nedskrevne i vore dage. De omtales ikke i ældre sicilianske texter, og det er derfor ganske umuligt at afgøre, hvor gamle de er. Sandsynligheden taler dog for, at de går langt tilbage i tiden, men enhver nærmere angivelse er umulig; vi er også derfor afskårne fra at få at vide, hvor gammel den tradition er, som gør Marco til en Jøde, om det er et oprindeligt sagntræk eller, hvad der forekommer mig sandsynligere, en senere udvikling.

Marco er endnu i vore dage en populær sagnskikkelse på Sicilien, og hans navn (*lu judeo Marcu* eller *lu Juda-Marcu*) forekommer i forskellige karakteristiske talemåder.

Sagnet om Marco kendes også i Palæstina, således som det fremgår af forskellige rejsebeskrivelser fra det 15de, 16de og 17de århundrede, der skyldes fromme pilgrimme.

En pilgrim fra Vicenza benyttede som fører i Jerusalem en mand, der havde tjent ham som slave i Tyrkiet; han tilbød sin tidligere herre at vise ham noget vidunderligt, som ingen anden havde set, og han førte ham ved nattetid ad en

stejl trappe ned i en hvælving, der lå dybt under Prætoriet. Han åbnede døren, og man så en mand af et hæsligt ydre med langt rødt hår; hans øjne sprudede ild, hans negle var lange og krumme som en vanvittigs. I stadig bevægelse drejede han sig rundt snart i en retning, snart i en anden. I sin fortvivlelse stampede han i gulvet, men der kom ikke et ord eller et skrig over hans læber. Den italienske pilgrim så forfærdet til i nogen tid; derefter trak den uhyggelige skikkelse sig lydløst tilbage, skælvende og halvt bevidstløs.

Af denne fortælling findes der et par varianter. I én af dem, som skriver sig fra en italiensk rejsende ved navn Carlo Ranzo, er den underjordiske seværdighed ikke et stakkels, halvt vanvittigt menneske, der uafladelig kredser rundt, men en soldat i fuld rustning med sværd ved siden, som til Dommedag må vandre frem og tilbage i et stort rum; enkelte modige rejsende har søgt at holde ham tilbage, men ingen menneskelig magt formår at standse ham blot et øjeblik.

Det berettes også i gamle rejsebeskrivelser, at man endnu stadig ved en portal i Jerusalem kan høre lyden af de svøbeslag, som tildeltes Kristus, og at Marco, der havde givet ham et ørefigen, endnu levede; han kunde ses i et hus der

i nærheden, hvor også lyden af slaget kunde høres.

Hvor ivrige pilgrimmene end synes at have været efter at høre fortælle om Marco, var de ikke alle lige lettroende. En af dem stiller sig endog meget kritisk overfor det hele sagn.

I sit »Evagatorium«, der er fra slutningen af det 15de århundrede, protesterer Fabri således »imod deres løgnagtige udsagn, som fortæller, at den Herre Jesus strax på stedet skulde have straffet den, der slog ham, og sagt til ham: Her skal du blive, og du skal være et vidne om min uskyldighed til Dommedag; først da skal du blive frelst. Fra den stund af opholder han sig der; han spiser ikke, han drikker ikke, han sover ikke, men i stor længsel venter han på verdens ende, for at han kan blive befriet, og han spørger de tilrejsende pilgrimme, om kvinderne stadig føder drengebørn, idet han tilføjer, at når verdens ende nærmer sig, vil kvinderne høre op med at føde drenge; og således lever han der, udspørgende og givende svar på forespørgsler.

Men dette er upålidelige og usandfærdige fortællinger, som strider imod den Hellige Skrift og Evangelierne, og de er imod tro og sandhed; de er opfundne af tåbelige mennesker og vagabonder (*gyrovagi*), som drager rundt under from-

heds maske, som ikke formår at holde sig til sandheden og derfor opdigter sådanne falske ting. . . . . .

De frygter ikke for at fremsætte den løgn om hint menneske, som gav Jesus et ørefigen, idet de fortæller, at de har talt med ham, og at ikke alle pilgrimme kan få adgang til ham. . . . .

Da jeg var i Hennas hus, spurgte jeg spøgende den Franciskanermunk, der var vor fører, hvor den mand levede, som gav Jesus et ørefigen. Broderen førte mig udenfor kirken, viste mig et oliventræ, som dér stod, og sagde: Her ser du den mand, om hvem man fortæller, at neglene på hans fingre voxede ned i jorden, og at hans skæg skulde hænge langt ned; med disse ord pegede han på træets rødder og grene.

Men alle husets beboere og alle kristne i Orienten ærer dette træ, idet de siger, at der står at læse i deres ældgamle bøger, at den Herre Jesus stod bundet til det, medens de, der førte ham, spiste og drak.«

I denne mærkelige og uklare beretning sammenblandes vistnok flere forskellige sagn, og der føjes flere nye, interessante træk til Marcolegenden. De unddrager sig imidlertid enhver nærmere undersøgelse, da de ikke forekommer i nogen anden text.

De anførte italienske og orientalske sagn om et menneske, der har forgrebet sig på Frelserens hellige person og derfor straffes med et evigt liv i pine og smerte i et underjordisk fængsel, danner en interessant parallel til sagnene om den evige Jøde; men også kun en parallel. Om nogen nærmere sammenhæng mellem de to sagnkredse kan der næppe være tale; de er indbyrdes uafhængige, og ingen af dem synes at have dannet forbillede for den anden.

Spørgsmålet bliver nu: hvem er den mand, der til evige tider er unddraget solens lys og pines dybt under jorden? I de italienske sagn kaldes han Marco, og dette navn viser tydelig tilbage til Malkus, således hed ifølge Joh. 18, 10 den af ypperstepræstens tjenere, som Peter huggede øret af.

Man forstår let, hvorledes en sådan navneoverføring har kunnet finde sted. Folket har ræsonneret logisk og klart på følgende måde: når Peter i sin nidkærhed drog sværdet, måtte Malkus nødvendigvis have gjort sig skyldig i en grov formastelighed. Det måtte være ham, der havde slået Kristus.

Vi ser iøvrigt også Malkus optræde i andre gamle sagn, ligesom han spiller en rolle i flere af de middelalderlige passionsskuespil. Både i sagnene

og i mysterierne anføres han blandt dem, der er ivrigst efter at pine Kristus.

Vi har nu gennemgået de vigtigste af de texter, gamle og nye, som giver os oplysninger om den evige Jøde; vi har undersøgt sagn og legender, overtroiske meninger og folkelige viser, krøniker fra middelalderen og folkebøger fra reformationen; stoffet er omfattende og dog utilstrækkeligt. Den evige Jødes sagnhistorie synes kun at være nået til os i en ufuldstændig skikkelse. Vi har grund til at formode, at den har udformet sig langt rigere, end det nu kan påvises.

En selvstændig og original sagndannelse har muligvis fundet sted i de slaviske lande, men den er kun ganske fragmentarisk bevaret eller indsamlet.

I en gammel russisk folkebog, holdt i samtaleform, læses følgende:

Spørgsmål: Hvem dør tre gange om dagen? — Svar: Kaifas' tjener Phanjos (eller Phalos eller Kalos), der gav Kristus et ørefigen, da han stod for rådet. Derfor har Herren givet ham som straf, at han hver dag tre gange skal opædes af et vildt dyr og hver gang komme til live igen, og således skal det vedblive til Dommedag.

Denne lille note lader os skimte en hel ny form

før sagnet, men det er umuligt at forfølge den videre.

At en stor misdæder straffes ved dagligt at sønderrives af et vildt dyr og derefter atter kaldes til live, er et træk, som er vel kendt i Evropas middelalderlige sagnhistorie. Boccaccio har benyttet det i en af sine noveller.

Der er også spor af, at man i Rusland har kendt ikke én, men flere evige Jøder, således som det fremgår af efterfølgende lillerussiske sagn:

— I løbet af fire uger genfødes månen. Med den genfødes også de Jøder, der korsfæstede Kristus, og som indtil vore dage holder vagt ved hans grav i Jerusalem, idet de stadig ubevægelig indtager den samme stilling. Spørger man en af dem: Hvornår er du født? svarer han: Igår; spørger man videre: Hvornår dør du? lyder svaret: Imorgen.

Det er overflødigt at gøre opmærksom på, at de evige Jøder, som optræder i denne russiske fortælling, absolut intet har at gøre med den evige Jøde, hvis historie vi nu har gennemgået. De straffes vel ligesom han med evigt liv; dog vandrer de ikke rundt mellem mennesker, men opholder sig på det samme sted, og de straffes ikke, fordi de slog eller stødte Kristus, men fordi de hjalp med til at korsfæste ham. Fortællingen

er dog så ejendommelig, at jeg har ment at burde medtage den, dels fordi den giver os en prøve på en sagndannelse, som ikke har fået lejlighed til at udvikle sig videre, dels fordi den har sit udspring i Kristi lidelseshistorie og derved danner en art parallel til sagnene om Marco og Kartafilus.



IX

PASSIONSLEGENDER

SAGNET om den evig vandrende Jøde er utvivlsomt oprindelig en passionslegende.

Evangeliernes beretning om Kristi lidelse og død blev tidlig udgangspunktet for en hel række sagndannelser.

Legender er spirede frem i Kristi fodspor fra den dag, da han blev ført for rådet indtil det øjeblik, da han udåndede på Golgatas øde høj. Som røde og hvide liljer kranser de hans lange og tunge smertens vej.

I middelalderens gyldne legendarium berettes om de fromme, der trøstede og husvalede Frelseren under hans lidelser. Det forklarede lys, som udstrålede fra ham, der bar alverdens synd, har lagt sig som en helgenglorie om deres hoved. Alle mindes den skønne fortælling om Veronica, der tørrede Frelserens ansigt med et lin, da smertens kolde sved randt ned over det. Hans

8*

ophøjede træk fæstede sig uudslettelig til klædet, der blev et kostbart relikvie, til hvilket mange underfulde egenskaber knyttedes.

Af andre hellige personer, hvis navne er blevet indflettede i passionslegenderne, skal ogsaa Josef af Arimathæa mindes. Om ham fortælles det, at han opsamlede Kristi blod i en skål, den hellige Graal, der blev midtpunktet for mange ejendommelige sagn.

Der berettes også om mirakler, som foregik paa Golgata under Passionen. Den blindfødte Longinus ledes hen til korset; man giver ham en lanse i hånden, og han støder den i Kristi afsjælede legeme. Blodet flyder ud af såret, og da han vasker sine øjne i det, får han atter sit syn.

Ved siden af disse skønne og opbyggelige passionslegender findes andre, der er skumle og uhyggelige. Bag Veronicas fine og lysende skikkelse skimter man de mørke omrids af den, der forrådte Frelseren, og den, der dømte ham. Gamle folkebøger beretter om den »slemme og forgiftige forræder« Judas og om alle de synder, han begik i denne verden; hele kong Ødipus' forfærdelige skæbne er i middelalderen blevet overført paa ham; han dræber sin fader, gifter sig med sin moder og forråder tilsidst Verdens Frelser.

Om Pilatus véd også sagnene meget at fortælle. Hans dom forfølger ham overalt; den lader ham aldrig i ro hverken nat eller dag, og tilsidst drukner han sig fortvivlet og forpint i en afsides liggende bjergsø.

Vi vil nu forsøge på at vise, hvorledes sagnene om den evige Jøde kan være opstået.

Det berettes flere steder i evangelierne, at Kristus blev hånet og spottet, stødt og slået. Der står således hos Lucas (kap. 22, 63—65): Og de mænd, som holdt Jesus, bespottede ham og sloge ham. Og de kastede et klæde over ham og sloge ham i ansigtet og spurgte ham og sagde: spå, hvo er den som dig slog? Hos Johannes (kap. 18, 22) læses: Men som han det talede, gav en af svendene, som stod der hos, Jesus et slag på munden og sagde: Svarer du således den ypperstepræst?

Beretningen om, at en havde formastet sig til at give Kristus et slag på munden eller på kinden, brændte sig ind i folkets bevidsthed, og det er i forargelsen over den uhørte misgerning, at vi må søge det sandsynlige udgangspunkt for dannelsen af vort sagn.

Sagnet rummer tre hovedmomenter, misgerningen, dommen og straffen. Vi skal undersøge dem hver for sig i deres oprindelse og legendariske udvikling.

Ifølge evangelierne modtog Kristus slaget i ypperstepræstens hus. Det er utvivlsomt denne begivenhed, som ligger til grund for sagnene om Marco og den evige Jøde; men i sagnkredsen om denne sidste er der indført den væsentlige forandring, at scenen for misgerningen er henlagt til *via dolorosa*. Den tunge gang til Golgata skulde gøres endnu tungere. Segnefærdig under korsets byrde vil Kristus hvile sig et øjeblik og støtte sin trætte skulder mod et hus. Men husets ejer puffer til ham og driver ham ubarmhjærtig bort.

Hvem var denne mand? Er det en ren sagnfigur skabt af folkets digtende fantasi, eller har han tilknytningspunkter til nogen af de i evangelierne omtalte personer? Den første antagelse synes mig den rimeligste. Men flere forskere har ment at kunne finde et bestemt historisk udgangspunkt for den evige Jødes skikkelse. Man har især henvist til navnet Kartafilus hos Mattæus Parisiensis, det ældste navn, under hvilket han optræder. At det er græsk synes utvivlsomt, og man har derfor villet tolke det som κάρτα φίλος (kata philos), »den højt elskede«. Således betegnes i det ny Testamente apostlen Johannes, og vi skal strax se, at et enkelt moment i vort sagn synes at have sit udspring i nogle ord, Herren sagde om »den discipel han elskede«. Men en sådan navneoverførelse fra

Johannes til den, der slog Kristus, forekommer ret uforståelig. Forklaringen synes mig kun at være en sindrig, men overordentlig dristig formodning, man ikke tør bygge noget som helst på. Jeg ser derfor ganske bort fra den såvel som fra de andre forsøg, man har gjort på at tolke navnet på vor sagnskikkelse (se nærmere herom i tillæget s. 133), og holder mig udelukkende til hvad Mattæus Parisiensis fortæller. Efter den armeniske biskops opgivelse skulde Kartafilus have været dørvogter hos Pontius Pilatus; ud over dette vides i virkeligheden intet, og vi gør derfor klogest i at opgive ethvert forsøg på at identificere ham; det eneste, vi kan sige, er, at han sandsynligvis er skabt som sidestykke til den mand, som slog Kristus i ypperstepræstens hus; en sådan fordobling af en sagnfigur er også kendt andetsteds fra.

Har Kartafilus været dørvogter hos den romerske statholder, har han rimeligvis selv været en Romer; sikkert er det, at det intetsteds siges, at han er Jøde, og sandsynligheden taler for, at Pilatus har anvendt sine soldater som dørvogtere. Vi kommer således til det resultat, at den ældste repræsentant for den »evige Jøde« ikke er nogen Jøde, og jeg har tidligere gjort opmærksom på, at heller ikke Buttadeo synes oprinde-

lig at have været Jøde. Det ser således ud, som om det er senere tiders racehad, som har medført en forandring af vor sagnskikkelses nationalitet.

Først Ahasverus i den tyske folkebog fra 1602 omtales udtrykkelig som en Jøde; men denne bog var jo et tendensskrift, der skulde virke for Jødernes omvendelse til kristendommen, og derfor blev den sagtmodige Armenier til en rastløst vandrende Jøde.

Efter Paulus von Eitzens skrift, der jo har været bestemmende for den nyere tids opfattelse af vor sagnfigur, synes ethvert minde forsvundet om den periode af sagnets historie, hvor »den evige Jøde« rimeligvis var en romersk soldat.

Vi går derefter over til det andet hovedmoment, dommen. Oprindelsen til den er sikkert også at søge i det ny Testamente. Kristi ord til Kartafilus lyder: »Jeg går, men du skal vente, til jeg kommer«. Overensstemmelsen med Johannes' evangelium kap. 21, 22—23 er iøjnefaldende. Apostlen Peter spørger her Kristus, hvad der skal blive af Johannes. Kristus svarer: »Dersom jeg vil, at han skal blive, indtil jeg kommer, hvad angår det dig? Følg du mig«. Et slægtskab mellem de to texter synes utvivlsomt, og denne antagelse vin-

der yderligere i sikkerhed, når man betragter det tredje moment i sagnet, straffen.

Da Kristus sagde til Kartafilus: Du skal vente, til jeg kommer, mente han dermed, at han skulde leve evigt. Samme betydning ligger også i hans ord om Johannes. Der fortsættes i evangeliet på det anførte sted: »Derover kom dette sagn ud blandt brødrene: Denne discipel dør ikke; endog Jesus ikke sagde til ham: han dør ikke, men: om jeg vil, at han skal blive, til jeg kommer, hvad angår det dig?«

I begge tilfælde forjætter altså Kristi ord udødelighed. Men medens udødelighed i almindelighed er at betragte som en belønning, en nådegave, der bliver de udvalgte til del, er den en straf overfor Kartafilus.

Der er flere sagn om bibelske personer, som har vundet udødelighedens gave. Middelalderlige legender fortæller om det jordiske Paradis, hvor Elias er blevet optaget og skal leve til dagenes ende, og helt op til Renaissancetiden var det en almindelig antagelse, at apostlen Johannes stadig vandrede rundt her på jorden.

Udenfor de bibelske legender findes der også mange sagn om féer, som skænker udødeligheden til mennesker, der har vundet deres elskov og beundring. På Lyksalighedens ø lever de fejrede

helte uden at ældes, uden at kende til sygdom og sorg; tiden går for dem i nydelse og glæde.

Af en hel anden beskaffenhed er det evige liv, som sagnet lader blive Kartafilus tildel. Det er ikke knyttet til evig ungdom. Han er underkastet det almindelige menneskelivs vilkår; han ældes, og hvert hundrede år må hans legeme fornyes.

Dertil kommer, at der ikke for ham findes noget blivende sted på jorden. Ustanselig må han vandre. Han flakker hvileløs om fra land til land. Og således vil hans liv hengå til den yderste dag.

Det er vanskeligt at eftervise, hvor forbilledet er at søge for denne evigt omflakkende vandrer. Den mulighed er ikke udelukket, at han ialtfald delvis kan skyldes en bibelsk reminiscens. I visse punkter er sagnet om den evige Jøde jo som en fornyet og ændret form for Kainsmyten. Som Kartafilus var Kain en stor misdæder, hans forbrydelse klæbede uaftvættelig ved ham, og Herren havde sagt, at han skulde være »ustadig og flygtig på jorden«.

Som den evige Jøde efter nogle traditioner var en rædsel for menneskene, således udbredte også Kain afsky omkring sig. Da Herren havde dømt ham, sagde han: »Se, du har idag drevet mig fra jordens kres, og jeg må skjule mig for dit ansigt; og jeg bliver ustadig og flygtig på jorden;

og det vil ske, hvo som finder mig, slår mig ihjel.«

Man finder i Orienten andre sagn om fordømte, der må vandre evigt.

Ifølge Bibelen var det Aron, som forfærdigede guldkalven, om hvilken Israeliterne dansede. Arabiske sagn derimod fortæller, at det var en vis Es-Samiri, og at han blev forbandet af Moses. Fra det øjeblik af måtte han strejfe rundt som et vildt dyr fra den ene ende af verden til den anden. Alle skyr ham, og man renser de steder, som hans fod har betrådt; selv råber han uafladelig, når han nærmer sig et andet menneske: rør mig ikke. Man tror nemlig, at den, der rører ham, får feber. På grund af den stadige omflakken har han fået navnet *al Kharaïti* (den drejende, kresende).

Vi har nu forsøgt at eftervise oprindelsen til de vigtigste momenter, som indeholdes i vort sagn; og vi har fulgt dem tilbage til deres mulige udgangspunkt; men inden vi afslutter vor undersøgelse, vil det være nødvendigt at tilføje nogle ord om den Kristusskikkelse, som optræder i sagnet, og som mange har taget forargelse over.

Det er ganske sikkert ikke evangeliernes milde og forsonende Kristus, vi der træffer, den Kristus, der aldrig gengælder ondt med ondt.

Johannes fortæller (kap. 18, 19—23), at da en af ypperstepræstens tjenere slog ham på munden, vendte han sig om imod ham og sagde: Har jeg talet ilde, da bevis, at det er ondt; men har jeg talet vel, hvi slår du mig da.

Evangeliernes Kristus »skjendte ikke igen, dér han blev overskjendt, han truede ikke, da han led, men overgav det til ham, som dømmer retfærdeligen« (Pet. 1ste Br. 2, 23).

Evangeliernes Kristus lærer: »I skulle ikke sætte Eder imod det onde; men dersom nogen giver dig et slag paa den højre kind, så vend ham også den venstre til« (Matt. 5, 39). Han beder for dem, der piner ham: »Fader, forlad dem, thi de vide ikke, hvad de gøre«. Thi han var kommet, ikke for at dømme, men for at frelse verden.

Sagnets Kristus derimod optræder helt anderledes, han vender ikke den venstre kind til, når man slår ham på den højre; han tager sig selv til rette, han dømmer og straffer. Den forhånelse, som tilføjes ham, da han vil hvile sig, gengælder han på stedet med en lang og pinefuld straf.

Sagnets Kristus er ikke evangeliernes Kristus, han tilhører middelalderen, han er ikke den vidunderlige *Deus caritatis*, som elsker alle og elskes af alle, han er den strenge og alvorlige dommer, hos hvem man kun finder bønhørelse gennem

hans moder, Jomfru Maria, eller ved en helgens forbøn.

Kun efter en sådan fordunkling af den oprindelige Kristustype kunde sagnet om den evige Jøde opstå. Det kan næppe tilhøre den urkristelige tid; det må, efter al sandsynlighed, være af en langt senere datum; men hvornår eller hvor det er opstået, herom ved vi intet sikkert.

Det foreliggende materiale tillader os kun at udtale en formodning om, at det oprindelig er fremstået i Orienten, rimeligvis i selve Jerusalem, og at det herfra gennem fromme pilgrimme og andre rejsendes genfortælling er blevet overført til Europa i begyndelsen af det 13de århundrede. Det ældste vidnesbyrd, vi har om Kartafilus, er jo fra 1228; at han skulde have været kendt i Europa, før den armeniske ærkebiskop fortalte sin historie til munkene i St. Albans, er lidet sandsynligt; man tør næppe lægge nogen videre vægt på, at der hos Mattæus Parisiensis står, åt munkene gerne vilde høre fortælle om den »bekendte Josef, som menigmand så ofte taler om«. Vi ved absolut intet om, at den evige Jødes fantastiske skikkelse skulde være nået til Europa før det anførte år, men nu, snart 700 år efter, er den kendt fra Sicilien lige op til Island.

Ustanselig har han siden middelalderen vandret fra land til land, fra folk til folk. Overalt har han sat fantasien i bevægelse. Læge og lærde har i lige høj grad interesseret sig for ham, og digterne har på mange måder besunget hans flakkende færd gennem tiderne. Snart har de søgt gennem hans skikkelse at anskueliggøre menneskets udvikling, snart har de tildigtet nye fantastiske træk til det billede, sagnene gav os. Hyppigt har de opfattet ham som et symbol på Jødefolkets mærkelige skæbne; de har i hans skikkelse set virkeliggørelsen af forbandelsen i femte Mosebog (kap. 28, 64): »Og Herren skal adsprede dig blandt alle folk fra den ene ende af jorden til den anden .... og du skal ingen rolighed have blandt disse folk, og dine fodsåle skal ingen hvile have, og Herren skal give dig et bævende hjerte og hentærede øjne og en bedrøvet sjæl, og dit liv skal hænge i et hår for dig, og du skal ræddes dag og nat og ikke være sikker på dit liv. Om morgenen skal du sige: gid det var aften! og om aftenen skal du sige: gid det var morgen; for dit hjertes rædsel, som du skal ræddes med, og for det syn, dine øjne skulle se«.

Man må dog vel huske, at en sådan symbolsk opfattelse er noget tildigtet; den er først opstået

i en sen tid og er absolut fremmed for sagnet i dets ældste former.

Skulde der i dem oprindelig ligge nogen som helst lære, måtte det være den, at et liv forlænget



ud over dets naturlige grænse nødvendigvis må være en ulykke. Døden er det lidende menneskes store befrier.

Ud fra denne betragtning har den tyske romantiker Schubart behandlet sagnet i et digt.

Han lader Ahasverus bo på Karmelbjerget i en

skummel hule; udenfor den er der ophobet hjerneskaller af alle dem, han har kendt og elsket. I vildt raseri slynger han sin fars, sine hustruers, sine børns hjerneskaller ned ad bjerget; de springer fra sten til sten og knuses. »I har kunnet dø, I har kunnet tilintetgøres, råber han, men jeg ulykkelige må stadig leve, på mig hviler stadig den rædselsfulde dom«.

De fleste mennesker jamrer over livets korthed. Det tragiske i den evige Jødes skæbne er, at han aldrig kan dø.



TILLÆG

DEN EVIGE JØDES NAVNE

JEG samler her i alfabetisk orden de navne, under hvilke vor sagnfigur optræder; som man vil se, er tre af dem af orientalsk oprindelse: *Ahasverus* (persisk), *Isaac Laqedem* (hebraisk) og *Michob Ader* (hebraisk); han er dog ikke kendt i Orienten under noget af disse navne; de er alle tillagt ham i Europa. Han kaldes ellers *Josef* eller *Johannes* og betegnes yderligere ved en tilføjelse, der hentyder til hans brøde som *Buttadeo* (den, der slår Gud), eller til hans straf som *Juan Espera á Dios* (den, som venter på Gud). — En ret gådefuld benævnelse har vi i *Kartafilus,* hvis oprindelse endnu er uopklaret. Endelig bruges også navnet *Jerusalems Skomager.*

Om disse og enkelte andre navnes anvendelse og udbredelse giver de følgende sider nærmere oplysning.

Ahasverus. Under dette navn optræder den evige Jøde for første gang hos Paul von Eitzen (se s. 21). Navnet er lånt fra det gamle Testamente (Esters bog), hvor det tillægges en persisk konge, og den tyske forfatter har vel kun valgt det på grund af dets karakteristiske form. Til en så ejendommelig sagnfigur krævedes også et ejendommeligt navn.

Buttadeo, italiensk benævnelse, som går tilbage til det 13de århundrede (se s. 68). Det er kendt ligefra Sicilien, hvor det findes under formerne *Buttadeu*, *Arributtadeu*, og op til Alperne. Navnet latiniseredes til *Buttadeus,* og under denne form finder vi det for første gang hos astrologen Guido Bonatti, som Dante har givet plads i sit Helvede. Bonatti fortæller, at han i 1223 har set en mand, der skulde have levet ved Karl den Stores hof, og han tilføjer: »Man fortalte dengang, at der fandtes et andet menneske, som havde levet på Jesu Kristi tid og kaldtes *Joannes Buttadeus,* fordi han havde skubbet til Herren, da han førtes til rettterstedet, og Herren sagde til ham: Du skal vente på mig, til jeg kommer. Denne Johannes kom igennem Forli, da han vandrede til St.

Jago. Det var i det Herrens år 1267«. Dette sted er flere gange bleven genoptrykt; det findes bl. a. optaget i en af de ældste udgaver af den tyske folkebog. Herfra er navnet vandret til Siebenbürgen, hvis saxiske befolkning har forvansket det til Bedeus. Om det bretonske Boudedeo (se s. 67) stammer fra den latinske folkebog eller fra Italien er tvivlsomt. I øvrigt var navnet kendt i Sydfrankrig allerede i det 15de århundrede; fra denne tid skriver sig et provençalsk passionsmysterium, af hvilket dog kun personlisten er bevaret, men her anføres efter navnene på Kristi bødler en vis *Botadieu*, ved siden af *Malcus*. I Spanien er navnet ved folkeetymologi blevet fordrejet til Juan Vota-a-Dios, som er påvist i det 16de århundrede.

Om ordets oprindelse se s. 69.

Isak (eller *Isaac*) *Lakedem* (eller *Laqedem*). Denne benævnelse bruges i Nordfrankrig, hvor vi kender den fra en vise (se s. 65); desuden i Brabant, Holland, Westphalen og Nedersaxen. *Laqedem* er utvivlsomt tænkt som hebraisk, men godt hebraisk er det ikke, efter hvad Hr. prof. D. Simonsen oplyser mig om. *Qedem* betyder »Øst« eller »Urtid«; den, der har lavet navnet, har vel taget ordet i betydningen »lang fremtid«, »evighed set fremad«, og derfor forbed-

9*

ret det med præpositionen *la* (til), og altså formet benævnelsen efter den lange levetid. Andre har opfattet *la* som den franske artikel og mener, at *la qedem* er føjet til Isaks navn for at betegne ham som tilhørende de længst forsvundne tider. Denne sidste forklaring er dog lidet sandsynlig.

Jerusalems skomager. Denne benævnelse, der er bleven særlig populær i Skandinavien, stammer fra den tyske folkebog. Hvorfor Paul von Eitzen har gjort den evige Jøde til skomager, må stå hen som uoplyst. Det beror rimeligvis på en ren vilkårlighed.

Johannes. Dette navn forekommer i Italien allerede i det 13de århundrede; senere findes det også i Spanien, Portugal og Frankrig. Det bruges i almindelighed i forbindelse med et andet tilnavn. Fra Italien kendes *Giovanni Buttadeo* (latiniseret form *Johannes Buttadeus*), og *Giovanni servo di Dio* (se s. 76). I Spanien har vi *Juan Voto á Dios,* der rimeligvis er en forvanskning af Buttadeo, og den malende benævnelse *Juan Espera-en-Dios* (Johannes, som venter på Gud). Samme navn i Portugal: *Joao de Espera-em-Deos.* At Giovanni Buttadeo skulde skylde apostlen Johannes sit navn, er næppe sandsynligt.

Josef. Efter Mattæus Parisiensis fik Kartafilus

dette navn, da han blev døbt af Ananias (se s. 17).

Kartafilus er, efter Mattæus Parisiensis, navnet på den dørvogter hos Pontius Pilatus, som slog Jesus (se s. 16). Ordets oprindelse er tvivlsom. Foruden den forklaring, som ovenfor (s. 118) er omtalt, skal her anføres to andre. Nogle mener, at det er en uregelmæssig og forvansket afledning af det græske verbum κατὰ φιλεω (jeg kysser). Kartafilus skulde altså i så tilfælde betyde »kysseren«, hvilket vel måtte tydes som »forræderen« og skyldes indflydelse fra fortællingen om Judas. Men forklaringen er af mange grunde ganske umulig og kan ikke drøftes alvorligt. Ret tiltalende er derimod Wesselofsky's forklaring: Navnet er en fordrejelse af κορτοφυλαξ (kortophylax), hvilket han mener må være en sammensætning af κορτη, brugt som en benævnelse på prætoriet, og φύλαξ, en vogter. Ordet skulde således egentlig betyde dørvogteren ved prætoriet, og navnet på den bestilling, som misdæderen indtog, skulde ved en misforståelse være blevet anvendt som hans egentlige navn.

Michob-Ader. Dette navn, hvis orientalske oprindelse synes utvivlsom, forekommer i den korte prosaberetning, der ledsager de folkelige billeder af den evige Jøde, som endnu i vore dage

trykkes og sælges i tusindvis i Frankrig. Navnet synes anvendt for første gang af den italienske forfatter G. P. Marana; hans bog udkom i Frankrig under titlen »lettres d'un espion turc« (1684).



BIBLIOGRAFI

A. D'ANCONA, *Le Juif Errant en Italie au XIIIe siècle* (Romania, 1881, 213—216; 1883, s. 112).

A. D'ANCONA, La leggenda dell' Ebreo errante (Nuova Antologia, 1880, vol. XXIII 413—427).

G. BRUNET: *Notice historique et bibliografique sur la légende du Juif Errant.* Paris, 1845.

C. P. CASPARI: *Nogle Bemærkninger angaaende Sagnet om den evige Jøde i dets ældste middelalderlige Skikkelse.* Forhandlinger i Videnskabsselskabet i Christiania 1862, s. 283.)

CHAMPFLEURY, *Le Juif errant* (Histoire de l'imagerie populaire. Paris, 1869, s. 1—104).

H. DÜBI, *Vom evigen Juden* (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 1907, s. 143—160).

C. KILDGAARD, *Contra Fabulam de Judæo non mortali,* Hauniæ, 1733 (findes på det kgl. bibliotek i København).

H. MEIGE, *Le Juif errant à la Salpêtrière. Études sur certains névropathes voyageurs* (nouvelle iconographie de la Salpêtrière, Paris, 1893, vol VI, s. 191—204, 277—291, 333—358).

S. MORPURGO, *L'Ebreo errante in Italia.* Firenze, 1890.

L. NEUBAUR, *Die Sage vom ewigen Juden.* Zweite vermehrte Ausgabe. Leipzig 1893.

L. NEUBAUR, *Bibliographie der sage vom ewigen Juden* (Centralblat für Bibliothekswesen. Leipzig 1893, X 6—8).

KR. NYROP, ***Sagnet om den evige Jøde*** **(Nær og Fjern, 1880, Nr. 419).**

G. PARIS, ***Le Juif errant*** **(Légendes du moyen âge. Paris, 1904, s. 149—221).**

G. PITTRÉ, ***Fiabe, novelle e racconti popolari siciliani.*** **Palermo, 1875, I, CXXXIII; III, 46.**

PROST, ***Sage vom ewigen Juden in der neueren deutschen Litteratur.*** **Leipzig, 1905.**

R. RENIER, ***Contributeo alla storia dell' Ebreo errante in Italia*** **(Giornale storico della letteratura italiana. Torino, 1884. Vol. VII, 231—240).**

C. RICCI: ***L'Ebreo errante.*** **Roma, 1899.**

A. WESSELOFSKY, ***Der ewige Jude*** **(Archiv für slavische Philologie, V, 398—401; VIII, 331—334).**

